

1916/17

A SZABAD LYCEUM KIADVÁNYAI

Sajtó alá rendezi PÁLYI SÁNDOR alelnök

ERDÉLY

ÉS

A NAGYROMÁN ASPIRÁCIÓK

A SZABAD LYCEUM

TUDOMÁNYT ÉS ISMERETET TERJESZTŐ TÁRSASÁG 1916/17. ÉVI SZABAD-
EGYETEMI NÉPSZERŰ TUDOMÁNYOS TANFOLYAMAI SOROZATÁBAN
– 1917 MÁRCUS 6, 13, 20 ÉS 27-ÉN.

ELŐADTA:

JANCSÓ BENEDEK

BUDAPEST

KIADJA A SZABAD LYCEUM

1918

1.

(A román hadüzenet és megokolása. A román nemzeti egység ethnikai alapja. Ez alap vizsgálata. A románság dáciai eredete és kontinuitása, mint az irredentista törekvések állítólagos jogtörténeti alapja. Hogyan keletkezett ez elmélet és miként jutott be az európai tudományosságba? Anonymus elbeszélése, mint történeti alapja a dakoromanizmusnak. Sinkai és Maior Péter tanítása. Simkai későbbi tanítványai irredentista értelemben tovább fejlesztik e tanítást. A Supplex libellus valachorum és politikai követelése. E politikai követelések történelmi előzményei. A vallásos unió politikai hatása és Klein Innocentius. Más egyéb tényezők és ható okok: a határőrség felállítása; a jobbágyság reformja; Hóra lázadása; József politikai reformjai Erdélyben. A balásfalvi gör. kath. iskolák felállítása és szerepök. A harmincas és negyvenes évek nyelvmozgalmak Erdélyben. Az erősebb román nemzetiségi szellem lábrakapása a balásfalvi iskolákban. Barnujiu és Cipariu tanárok egyénisége és hatása. A balásfalvi papnövédek összeütközése, a püspökkel s ez összeütközésből kifolyóan a tanárok pörösködése a püspökkel. A nagyszebeni szász jogakadémia hatása Bamutiura. A magyar felsőbb iskolákban tanuló román ifjúság szelleme. Móga és Leményi püspökök kérelme az 1841-iki erdélyi országgyűléshez. E mozgalmak hatása az erdélyi román parasztságra, Varga Katalin szerepe.)

Jelen előadássorozatomnak célja, hogy tölem telhető világossággal, történelmi és irodalmi adatok és bizonyítékok segítségével előadjam, hogy általában, különösen pedig a magyar nemzeti és állami érdekek szempontjából, mit jelent a román nemzeti egység eszméje? Minő ethnikai, történelmi elemeken épült fel? Hogy a kezdetben inkább csak irodalmi és tudományos tételből hogyan lett benn hazánkban állambomlasztó politikai törekvés, a nemzetközi politikában pedig békét zavaró háborús indíték? Mi alapja és ereje van ennek

a román nemzeti politikai ideálnak? Mi benne a hamisság, vagy az; esetleges igazság? Mert ha tisztában vagyunk mindezekkel, csak akkor mondhatunk határozott Ítéletet arra vonatkozóan, hogy ránk nézve igazán komoly veszedelem-e – nemcsak a jelenben, hanem, eltekintve a mostani háború bármínő kimenetelétől – a jövőt illetően is?

*

Abban a jegyzékben, melyet Románia követe, Mavrocordato Edgar, 1916 augusztus 27-én este adott át a közös külügyminiszternek, a román kormány a hadüzenet megokolásául a többi között azt mondotta, hogy «mikor Románia 1883-ban a középponti hatalmak csoportjához csatlakozott, korántsem feledkezett meg arról a vérségi kötelékről, amely Románia lakosságát az osztrák-magyar monarchia román nemzetiségű alattvalóihoz fűzi és ebben a szövetségben saját benső nyugalmának és az osztrák-magyar monarchiabeli románok sorsa javulásának értékes zálogát is látta».

«Ebben a reményében azonban csalódott, mert a szövetség megkötése óta lefolyt harminc év alatt a monarchiában lakó románoknak sorsa nemcsak nem javult, ellenkezően, egy alsóbbrendű fajt megillető bánásmódban részesültek és kénytelenek voltak elnyomatást tűrni egy olyan idegen elem részéről, amely az osztrák-magyar monarchiát alkotó különböző nemzetiségek között csupán kisebbséget alkot. Az a sok igazságtalanság, melyet a monarchiabeli románok elszenvedni kényszerültek, Románia és a monarchia között az animozitás olyan tartós állapotát idézte elő, melyet Románia kormányai csak nagy nehézségek között és számos áldozat árán bírtak csillapítani. A lefolyt két háborús esztendő, mely alatt Románia fenntartotta semlegességét, bebizonyította, hogy a monarchia idegenkedik minden olyan belső reformtól, mely az uralma alatt álló népek sorsát javíthatna volna. E háború, melyben majdnem egész Európa részt vesz, a nemzeti fejlődést, sőt magoknak az államoknak fennállását is érintő problémákat vetett fel. Románia, áthatva attól a kívánságtól, hogy a konfliktus befejezésének siettetéséhez hozzájáruljon és attól a parancsoló szükségstől vezéreltetve, hogy faji érdekeit megvédje, kénytelen azok oldalán lépni sorompóba, akik nemzeti egységének megvalósulását inkább képesek biztosítani.»

Ebben a megokolásban a diplomáciai iratok sajtóságos homályosságával van ugyan kifejezve az Erdélyre vonatkozó nagy román

törekvések lényege, de mégis eléggé érthetően mindazok, számára, akik e törekvések természetével és céljaival csak nagy általánosságban is tisztában vannak.

Románia 1883-ban tehát, nemcsak saját léte és állami céljai biztosításának érdekében csatlakozott a középponti hatalmakhoz, hanem azért is, hogy ily módon bizonyos befolyást gyakorolhasson az osztrák-magyar monarchia belső politikájára olyan irányban, hogy a monarchiabeli románok faji és nemzeti érdekei a monarchiának, illetőleg a magyar államnak – mert voltaképpen mindig csak erről van szó – közjogi szerkezetében a román nemzetiségi törekvéseknek megfelelő módon nyerjenek intézményes biztosítékokat. Miután a monarchia a defolyt harminc év alatt nem volt hajlandó ilyen belső politikát folytatni, Románia kormánya elhatározta, hogy abban a nagy háborúban, amely végső eredményeiben a nemzetek és államok fennállását érinti, faji érdekeinek megvédelmzésére ahhoz a félhez csatlakozik, amelyik nemzeti egységének megvalósítását inkább képes biztosítani.

*

A nemzeti egység gondolatán felépülő román nemzeti ideálnak első és legkomolyabb alapja abban az ethnikai tényben van, hogy a románság számra nézve, a magyar államnak jó egyharmadát tevő keleti felében nemcsak többségben van, hanem a határos terület nagyobb részén román királyságbeli fajrokonaival összefüggő kompakt tömegben is él. Ethnikailag köz vetetlen érintkezésben van a román királyság területén egyre fejlődő és erős, önálló nemzeti állami életet élő hat és fél milliónyi fajrokonaival. A Királyhágón túl (a régi erdélyi részekben) 1.472,000 román él. A Királyhágótól nyugatra, a Tisza balpartján 626,000, a Tisza–Maros szögében pedig 850,000, összesen 2.948,000. A határszéli vármegyékben, kivéve a magyar ethnikumú Csík és Háromszék vármegyéket s némileg Brassó vármegyét, amelyben a románság 34,7%-os kisebbség, általában 64-88,7%-os többségben van.

Ezt az ethnográfiai tényet azonban ezen a területen a magyarság javára meggyöngíti a következő három körülmény:

Egyik az, hogy az erdélyi románságot a keleti és déli Kárpátok hatalmas bércfala választja el királyságbeli vérrokonaitól, noha ez a hatalmas hegylánc a mai, egyre jobban fejlődő és könnyebb levő közlekedés mellett, csak katonai – védelmi – szempontból bír nagy

fontossággal, míg békés időkben kevéssé akadályozhatja a sűrűbb érintkezést a Kárpátok két oldalán lakó románok között.

A második körülmény az, hogy a többségben levő románság ezen a területen szociológiai tekintetben csonka társadalmat alkotó nép. Szociológiai szempontból csonka társadalom az olyan, amely nincs osztályra tagozódva. A magyarországi románság többnyire falvakban lakó földművelő parasztság, amelynek körében a nagybirtok egy-két kivételtől eltekintve, egyáltalán nincs képviselve; a középbirtok is csak igen kevéssé. Egyetlen nagyobb várost sem mondhat a magáénak. Egynéhány kisebb városban számszerint ugyan többségben van, de itt is többségét nem a városi polgárság: az iparos és kereskedő népség, hanem a földműves-, napszámos- és cselédelem adja meg. Nincs a magyarországi románságnak sem földbirtokos arisztokráciája, sem pedig számottevő városi polgársága. A középosztályt egyedül az egyre szaporodó és bár vagyonosodó, de általában mégis csekélyebb vagyonú értelmiség alkotja. Ez az értelmiség a papi, tanítói, tisztviselői és a különböző szabad pályák – ez utóbbiak közül főleg az ügyvédség – köréből alakult ki és vált a román nemzeti-ségi, művelődési és politikai törekvések képviselőjévé és hordozójává. A hazai románságnak e társadalmi szempontból való csonkasága, helyesebben fejletlensége magyarázza meg, hogy politikai tekintetben súlya miért kisebb, mint az ugyanazon területen lakó magyar vagy szász kisebbségé? A népeknek e társadalmi különbözőségén alapuló politikai és gazdasági súlyát semmiféle demokratikus politikai szervezet vagy rendszer – talán még a szociáldemokrácia politikai elveinek diadalmaskodása – sem változtathatná meg, illetőleg nem egyenlíthetné ki.

A harmadik körülmény az, hogy a magyarországi románság, összehasonlítva a magyarsággal, ethnikai tekintetben egyáltalán nem mondható haladó fajnak. Ezt bizonyítják az erre vonatkozó statisztikai adatok.

Magyarország területén, nem számítva Horvát-Szlavonországot,

1840-ben	volt	4.812,000	magyar	és	2.202,000	román
1850-ben	«	5.504,000	«	«	2.470,000	«
1880-ban	«	6.478,000	«	«	2.403,000	«
1890-ben	«	7.426,000	«	«	2.589,000	«
1900-ban	«	8.651,520	«	«	2.798,000	«
1910-ben	«	9.944,627	«	«	2.948,186	«

Az utolsó hetvenéves időszakban tehát a magyarság több, mint 100%-kal szaporodott, míg a románság csak 31%-kal.

A magyarság e nagyobb szaporodásának oka elsősorban nem az úgynevezett beolvadásban, a másajkú állampolgárok elmagyarosodásában keresendő, mint azt sokan, a látszat után indulva, gondolják, hanem a magyar faj természetes szaporosságában.

A statisztika adatainak tanúsága szerint az erdélyrészi magyarság, különösen a székelység természetes szaporodása – eltekintve egyes helyi és időszerinti ingadozásoktól – jóval felette áll a románység természetes szaporodásának. Kiténik ez, ha összehasonlítjuk a tipikusan székely ethnikumú Csík vármegyét, az éppen oly tipikusan román ethnikumu Fogaras vagy Hunyad vármegyékkel. Csíkban a természetes szaporodás pro mille 14,5 volt, Fogarasban csak 4,5 és Hunyadban 3,9.

Az erdélyi magyarságnak, különösen a székelységnek, e természetes szaporossága magyarázza meg, hogy az 1880-tól 1910-ig eltelt harminc éves időszakban az 1880-ban 608,000 főnyi erdélyi magyarság 810,000 fővel 918,000-re szaporodott. A 608,000 főnyi erdélyi magyarság szaporodása (310,000-el) e harminc éves időszakban majdnem akkora volt, mint az akkor csaknem kétszerre nagyobb románságé, amely 1,145,000-ről e harminc éves időszakban 327,000-el 1.472,000-re szaporodott. Még kedvezőbb a helyzet, ha meggondoljuk, hogy a magyarság a Székelyföldön kívül, az úgynevezett erdélyi román nemzetiségi területen is e harminc év alatt igen kedvezően szaporodott. 1880-ban ezen a területen csak 240,000 magyarlakott, míg az 1910. évi népszámlálás szerint 420,000. Tehát ezen a területen a magyarság az utolsó 30 év alatt majdnem megkétszereződött.

Ugyanez a helyzet a Tisza-Maros szögében is. A 74,8 %-os magyar többségű Csanád vármegyében a természetes szaporodás pro mille 14,4 volt, míg a 72 %-os román többségű Krassó-Szörény vármegyében 3,5.

Ha a felekezeti statisztikát vizsgáljuk, akkor is hasonló eredményre jutunk, A felekezeti statisztika azt mutatja, hogy a magyar felekezetek 1880-tól 1910-ig 40%-kal szaporodtak, míg a túlnyomóan román nemzetiségű gör. katolikusok és gör. keletiek csak 24%-kal.

Ezek az adatok és tények nemcsak azt igazolják, hogy a magyarországi románság ethnikai tekintetben, szemben a magyarsággal, haladó fajnak egyáltalán nem mondható, hanem egyszersmind biztosítékul szolgálnak arra vonatkozóan is, hogy egy újabb hetven éves időszak-

ban a magyarság, különösen a régi erdélyi részekben – feltétlenül számbeli többségbe fog jutni, szemben a románsággal.

A román nemzeti egység eszméjének ez ethnikai alapja azért fontos, mert az egész román irredentizmus ezen épült fel és a jelenkor demokratikus felfogásában ezért tűnik fel jogosultnak ez irredentizmus, szemben a fejlettebb társadalmi és gazdasági életet élő kisebbség, történeti alapokon nyugvó politikai és állami hegemóniájával.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az ethnikai alapon felépülő nemzetiségi eszme, mint a politikai és állami törekvések jogi alapja, csakis a legújabb kor demokratikus világfelfogásában bír azzal az erővel, hogy bizonyos nemzetiségi törekvéseket, mint a román kormány hadüzenete mondja: a nemzeti fejlődést, sőt az államoknak fennállását is érintő legsúlyosabb problémává tegyen. A jelenkorban uralkodó demokratikus világnézetet megelőző korszakban a faji és nemzetiségi politikai törekvéseknek az úgynevezett történeti jog adott erőt és alapot. Ha hiányzott a jogtörténeti alap, az ethnikum a faji és nemzeti törekvések igazolására és megvalósítására, nagyon gyöngé erőnek számított.

A román nemzeti egység eszméjének történet-jogi alapját a román ethnikum földrajzi helyzete adta meg. Az a tény, hogy a románság éppen azon a területen lakik, amelyen egykor a római világbirodalom Dácia nevű provinciája feküdt. Ha történetileg kétségbevonhatatlanul igaz lenne, hogy a mai románság utóda annak a népnek, amelyik a rómaiak Dáciájában lakott, akkor bizonyos fokig a román nemzeti egység eszméjének jogtörténeti alapja sem hiányzanak.

*

Annak a gondolatnak, hogy a magyar állam keleti felében lakó román népelem utóda annak a római népelemnek, amelyik a hajdani Dáciában lakott, a régi tudományos világban első felvetői a XV. században Magyarországon időzött olasz humanisták voltak és pedig névszerint Bonfinius és Aeneas Silvius.

Ez állításnak, mint tudományos igazságnak hangoztatásához indítékul elsősorban a románok nyelve szolgált. Chalcocondilas, a bizánci császárság történetírója, ki a XV. század második felében

élt, a románokat gyűlevész népségnek mondja, akikről nem lehet tudni, hogy honnan jöttek, de nyelvök az itáliaihoz hasonlít s így olybá tűnnek fel, mintha romaiosok volnának. Bonfiniusnak, az olasz-ának, nemcsak a két nyelv hasonlósága tűnt fel, hanem a hajdani római életnek az a számos romokban heverő építészeti emléke is, amelyekkel, Erdélyben járva, oly gyakran találkozott. Bizonyos tehát szerinte, hogy az erdélyi románok azon római légionáriusoktól származnak, akiket Trajanus és a többi római császárok Dáciában letelepítettek.

Toppeltinus, ki medgyesi születésű erdélyi szász volt 1667-ben «Origines et occasus Transilvanorum» cím alatt Lyonban egy könyvet adott ki, melyben Bonfinius állítását magáévá tette és azt igyekezett bizonyítani, hogy az erdélyi románok csakugyan Traján gyarmatosaitól származnak. Toppeltinus elméletét magáévá tette száz évvel később egy D'Anvillere nevű francia tudós, ki a régi Dáciáról 1771-ben egy értekezést írt. D'Anvillere álláspontját aztán az angol Gibbon teszi magáévá «A római birodalom hanyatlásának és bukásának története» című nagy művében. Ilymódon vezeti be a kontinuitás tételét a nagy angol történetíró, mintegy dogmaképen az európai tudományosságba, úgy mutatván be Traján gyarmatosainak utódait, a románokat, kik nyelvökkel egyetemben megőrizték a római műveltséget is, amelynek terjesztői lettek ama barbár népek között, amelyeknek társaságában éltek, – mint a római műveltség fenntartóit az általuk szakadatlanul lakott földön. Így lett idővel a történeti és ethnikai alap mellett a románság civilizatorius szerepe is harmadik jogcímmé mindazok szemében, kik a románság kontinuitását a rómaiak hódítása óta eltelt időben azon a területen, amelyen jelenleg laknak, tudományos meggyőződés, vagy dogmaképpen magokévá tették.

Anonymus, a boldog emlékü Béla király «Névtelen jegyző»-je az egyetlen középkori krónikás, ki a IX. században, tehát a magyarok bejövetelekor, a románokat mai lakóhelyökön, a régi Dácia vidékein találja. Csakhogy Anonymus műve 1746-ig ismeretlenül lappangott és így a románság eredetének kérdésére s vele kapcsolatosan a románság nemzeti és politikai törekvéseire a XVIII. század utolsó negyedéig semmi hatást sem gyakorolhatott. Annál nagyobbat és döntőbbet ez időpont után.

Anonymus előadása szerint a mai magyar állam keleti felében a következő önálló és független államok voltak a magyarok bejövetelekor: a Tisza-Maros szögben Glad fejedelemsége alatt bolgárok,

a mai Bihar megye területén, a hármás Körös folyam vidékén Mén; Marót kazárországa és a Meszeshegyen túl, a mai Erdélyben Gelu fejedelemsége alatt szlávok és vlachok.

*

A román történetírás atyja Sinkai volt; a román történetírás bibliája pedig az ő főműve, a híres «Cronica Românilor», amely azonban egész a XIX. század közepéig csak kéziratban volt ismeretes. Sinkai e kézírata alapján írta meg Maior Péter a XIX. század első évtizedében a maga román történetét. Maior Péter csak abban különbözött Sinkaitól, hogy a románok jelenlegi helyzetére vonatkozó politikai irányzat művében sokkal határozottabban és kiélezettebben van kifejezve, mint a Sinkaiéban.

Sinkai és Maior Péter Anonymus elbeszélését e három ország meghódítására vonatkozóan nemcsak egész teljességében magokévá teszik, hanem saját politikai céljaik érdekében még el is ferditik és meghamisítják. Anonymus szerint Glad bolgár fejedelem, Mén Marót pedig kazárherceg. Sinkai és Maior Péter mindkettőből egyszerűen román fejedelmet csinálnak. Anonymus szerint Gelu országát vlachok és szlávok lakják. Sinkai és Maior Péter a szlávokat Gelu birodalmából elsikkasztják és azt teljesen egységes ethnikumú román fejedelemséggé teszik. Anonymus szerint a magyarok mind a három fejedelmet fegyverrel győzik le, de azután szövetséget kötnek velők. Sinkai és Maior Péter szerint Tubutum vitézei Gelut ugyan megölik, de a románokat mégsem fegyverrel győzik le, mert a románok Tuhutumnak önkényt meghódolnak és őt aztán fejedelmökké is választják. Az erdélyi románok helyzetében e meghódolás következtében szerintök csak annyi változás állott be, hogy most politikailag Tuhutumnak voltak alávetve, míg előbb Gelunak, anélkül azonban, hogy Árpádnak, illetőleg a magyaroknak is alávetettjeik lettek volna. Nemzeti különállásukat megtartották egészen addig, míg Szent István legyőzte az ifjabbik Gyulát, ki éppen úgy a románok fejedelme volt, mint Tuhutum.

A magyarok tehát nem fegyverrel győzték le és hódították meg a románokat, hanem ellenkezően, a románok fogadták be politikai szerződés következtében országukba a magyarokat, megőrizvén továbbra is tartományi alkotmányukat úgy, hogy ekkor a románok a magyaroknak nem alattvalóik, hanem egyenlő jogú társaik voltak.

Az egész Erdély ez időben még nem tartozott a magyarok uralma alá – akik Erdélyben különben is csak csekélyebb számban voltak – inkább csak megszálló hadsereg – mert déli határainál teljesen független és szabad román hercegségek voltak, mint a fogarasi, omlási és marosi hercegségek.

A Sinkai-Maior-féle elméletből kisarjadzott dako-román irányzatú történetírás ezen az alapon később összeállította a román forradalmi hagyományok láncolatát is. E történetírói elmélet szerint a románok ugyan szövetségre léptek a magyarokkal, de később mégis függőségi viszonyba jutottak a magyarokhoz. A románok azonban nem tűrték hallgatással a magyar zsarnokságot, amely súlyosabbá akkor kezdett lenni, mikor a magyar fejedelmek királyi méltóságra emelkedve, a románokat a magyarok jobbágyaivá igyekeztek tenni, így lázadt fel Erdélyben az ifjabbik Gyula, kit Szent István arra akart kényszeríteni, hogy a románok ősi hitéről, a gör. keletiről katolikus hitre térjen. Példáját követte a Temes vidékén Glád, vagy helyesebben Gladiu-Claudiu-Claudius vezér unokája, Ochtum, helyesebben Optumu – Optimius.

Az Árpádokkal vérrokon Gyula és a magyar vezér Ajtony ily módon lesznek a dákoromán történetírás lombikjában nyelvben, érzelmben és nemzetiiségi aspirációkban tősgyökeres oláhokká.

Sinkai megírván krónikáját, kéziratát a kinyomatási engedélyért – az imprimatur-ért – benyújtotta az erdélyi kormányzékhez. A kormányzék Mártonfy erdélyi róm. kath. püspöknek adta ki bírálatra. Mártonfy püspök Sinkai most ismertetett történeti és közjogi elméletére vonatkozóan e bírálatában a következőket írta: «Megkísérli bebizonyítani Sinkai azt is, hogy Tuhutum nem hódította meg a románokat s hogy ennek következtében a magyarok és szászok csak bitorlói a románok államának, akikkel ezért örökös hadilábon élnek és így egyébre nincs is szükségök, mint egy Hóranál szerencsésebb bosszúálló vezérre. Kezdjük ezért csak a nép felbujtásával, mondják magokban a román tudósok s majd folytatni fogják azok aztán gyilkossággal, rablással és gyújtogatással.»

*

Érdekes, hogy Mártonfy püspök mily éles szemmel ítélte meg azt a hatást, melyet Sinkai könyve hivatva volt előidézni a román értelmiség lelkületében. A később bekövetkezett tények megmu-

tatták, hogy ítéletében nem csalódott. Amit Sinkai és Maior helyzetüknél fogva nem mondhattak ki nyilván, kimondották későbbi tanítványaik közül azok, kiket helyzetük – nem lévén magyar állampolgárok – nem kényszerített célzataik és érzéseid óvatos elhallgatására.

«A románok azonban nem túrték hallgatással a magyarok zsarnokságát – írta a múlt század ötvenes éveiben Sinkainak egyik tanítványa, Balcescu Miklós Mihály vajda életéről írott könyvében – és azt, hogy szabad nemzetből jobbágyokká tételtek. Gyula és Optimiu felkelése után is többször fegyvert fogtak a románok régi jogaik visszaszerzése érdekében. A XII., XIII. és XIV. században tele van Erdély és Magyarország története a román parasztok lázadásával. E lázadások azonban nem annyira a jobbágnak ura ellen való felkelései voltak, mint inkább egy más néptől gyötört nép nemzeti, érzületének fellázadásai. Ez időktől fogva a fajok gyűlölete nagy méreteket öltött és a vérbeli különbség ürügyül szolgált az elnyomóknak a zsarnokságra, az elnyomottak szívében pedig örökös tápláléka lett a függetlenség utáni vágynak.»

A későbbi dákoromán szellemű történetírók szerint egyike volt a legnagyobb erdélyi román nemzeti felkeléseknek az ismeretes 1437-iki erdélyi magyar parasztlázadás. Ilyen román nemzeti felkelés volt szerintök továbbá 1514-ben a Dózsa-féle lázadás is, melynek hősei a bánási és máramarosi román parasztok lettek volna. E folyton ismétlődő román forradalmaknak célja azonban nem új jogok kérése volt, hanem a régiek visszanyerése. E forradalmak mindig rosszul végződtek és ennek következtében a legyőzött románok sorsa is mindig súlyosabb lett.

A románság politikai rabszolgasága és nyomorúsága azonban legteljesebbé a mohácsi vész után, az erdélyi fejedelmek uralkodása alatt lett. Ekkor veszítették el a románok nemzeti jogaiknak és szabadságaiknak még megmaradt utolsó foszlányait is. A gyűlölet azonban, amelyet a magyarok ez égbekiáltó igazságtalansága keltett a román nép szívében, testet öltött minden oly hatalmasabb román egyéniségben, aki ez időszakban jelentékenyebb szerephez jutott, anélkül is, hogy ezt tudatosan érezték volna. Így Majláth István fogarasi románban, azután a karánsebesi Békés Gáspárban és Macskási Pálban, kik az egyenetlenség égő fáklyáját dobták a magyarok fejére és nekik az általok felszított lázadásokkal és háborúkkal tőlök telhetően ártottak. Így Moldova vitéz fejedelme, Petra Bares, ki

1528-tól 1544-ig tízszer tört be Erdélybe, visszakövetelvén ez országban atyai birtokát. És mindjárt utána Alexandra moldovai és Petra Havasalföldi vajdák, kik, mint hol egyik, hol másik párt szövetségesei öt ízben törtek be Erdélybe, megbüntetvén mindannyiszor a románok elnyomóinak valamelyikét.

«A románok érdekei a történelem egész folyamán ellentétesek voltak a magyarokéival – írta a világozi származású Slavici János a múlt század 70-es éveiben. – A mindennapi érdekek köztök annyira ellentétesek, hogy a kibékülés lehetetlen. Emiatt Magyarországon a magyarok és a románok sohasem is fognak egymással barátságban élni. A románok nemzeti ideálja a nemzeti egyesülés. A magyaroknak is megvan a magok ideálja: a nagy és hatalmas Magyarország. Ez a kettő egymás mellett lehetetlen. A Kárpátok egyszerre nem lehetnek a románoké és a magyaroké is. A románok csak egyet kérnek? hogy Magyarország szétbomoljék s belőle ők is kivegyék a részöket.»

íme az irredentizmus, amely Sinkainál csak mint célzat, csak mint sejthető vágyakozás burkoltan van kifejezve, hetven évvel később, mint fejeződik ki nyíltan politikai programképpen egyik utódánál. E politikai program és történeti elmélet szerint a két nép közül az egyiknek el kell vesznie abban az irtóztató háborúban, melyet történelmi végzetők kényszerűsége folytán kénytelenek lesznek egymással megvívni. Dejhát melyik vész el a kettő közül? A magyar, mert írva vagyon, hogy a román nem vész el. Odaállította a román előőrsöt Traján a Duna mellé – mondja a románok egyik legnagyobb költője, Alesandri Yazul – és édes anyja, az öreg Róma adta kezébe a fegyvert, mint legvitézebb fiának. Ott áll a román előőr s a Kárpátok tetején. Egyszerre jön egy sas és menekülésre inti, mert jön az áradat. Jönnek a gótok, hunok, gepidák, longobárdok, avarok, bulgárok. A román előőr s nem fut el, de fut a gót, hún, gepida, alán, longobárd, avar, bulgár és nyomtalanul elvész a semmiségben.

A barbárok közül még csak mi vagyunk – utó dai azoknak a hunoknak, kik a dáciai előőr s csapásai alatt elvérzettek. «De kik vagytok ti? – kérdezzük – írja egy Athanaziád nevű lelkes dákoromán. Felelni fogunk a kérdésre a történelemmel kezünkben: Barbár nemzet vagytok, kiknek a végzet az aljasságnak, a pusztításnak, a zsarnokságnak és a rombolásnak ösztönét s így a barbárságnak minden kellékét beoltotta kebletekbe. Ti a barbár hunoktól származtok. Ezek pedig a kalmüköktől.»

El fogunk tehát mi is pusztulni a dáciai előőr s csapásai alatt.

Így van ez megírva, nem ugyan a végzet könyvében, hanem csak a román értelmiség köztudatában. Beírták ezt oda a dáciai kontinuitás apostolai: Sinkai, Maior Péter s annak a történelmi iskolának tanítványai, kik az ő nyomukon haladva, a dáciai kontinuitás dogmáját tovább fejlesztették.

*

Anonymusnak a XVIII. század második felében ismeretessé lett műve nemcsak a román kontinuitás elméletének s vele együtt a dákoromán történetírásnak nyújtott szélesebb alapot, hanem az erdélyi románok egy pár évtizeddel előbb megindított politikai és közjogi törekvéseinek is.

Az 1791-iki erdélyi országgyűlést megelőzően Bobb János gör. kath. és Adamovich Geraszim gör. keleti püspökök II. Leopold király elé egy könyörgőlevelet terjesztettek, a híres «Supplex libellas valachorum»-ot. Ezt a könyörgőlevelet Ő felsége tárgyalás végett leküldötte az erdélyi országgyűléshez. E könyörgőlevél politikai követeléseai a következők voltak:

1. a román nemzetre vonatkozó és minden törvényes alapot nélkülöző *csak megtúrt, befogadott, nem recipiált* kifejezéseket, mint méltatlan sértéseket törörlék a törvénykönyvekből;

2. az oláh nemzet a rendek sorában kapja vissza újra azt a helyet, amely őt az 1437-iki kolozsmonostori oklevél értelmében megilleti;

3. a nemzet papsága, tekintet nélkül arra, hogy egyesült-e, vagy nem? ugyanazon jogokkal bírjon, mint a többi nemzetek papsága;

4. a tisztviselők és az országgyűlési követek választásánál a román nemzet számának megfelelő arányban vétessék tekintetbe;

5. azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, melyekben a román nemzet többségben van, román nevet adjanak; a vegyes lakosságuk pedig román és magyar vagy román és szász nevet kapjanak; vagy pedig minden nemzeti elnevezés elhagyásával, nevüket vegyék egyszerűen csak a bennök levő várakról, vagy folyókról. A fejedelemség minden lakosa vallás- és nemzetiségi különbség nélkül ugyanazon szabadságokat és kiváltságokat élvezze és ezek egyúttal a közterheket saját teljesítő képességeik arányában viseljék.

A kérelmezők azt mondják, hogy Ő felségétől nem kérnek egyebet, mint azt, hogy a román nemzetnek adja vissza azokat a jogokat,

melyeket az előző századokban nem valamely törvényes hatalom, hanem az idők mostohasága folytán veszítettek el. E jogokat nemzetök számára történeti alapon kérik. És ez nagyon természetes is volt egy olyan országban, mint amilyen Erdély volt, amelyben mindenki át volt hatva a régi rend fenntartásától és a régi jogok helyreállításától, ahol jogot követeim másképpen, mint régi jogokra hivatkozva, nem is lehetett. Erdély három nemzetről álló rendjei előtt csak a történelmi jognak volt értéke. Királyi oklevelekre, régi törvényekre való hivatkozás volt az erdélyi politikusoknak legerősebb f egy verők akár új jogokat kértek, akár pedig régieket védelmeztek. Semmisem lehetett volna a románok részéről hívságosabb kísérlet, mint Erdély rendjei előtt történeti jogok és bizonyítékok helyett a felvilágosodás korszakának eszméire, vagy humanitárius elméleteire hivatkozni s ezért nagyon érthető, ha a román értelmiség körében arra a merész vállalkozásra szánták el magokat, hogy az óhajtott egyenjogósítást úgy tüntessék fel, mint egyenes jogi következményét az egykor bírt ősi, de az idők mostohaságai következtében elkallódott és elfeledett jogoknak.

Az így formulázott követeléseknek a történeti alapot Anonymus elbeszélése adta meg. Egyenesen hivatkoznak is e kérvényben Béla király Névtelen jegyzőjére, kinek előadása alapján mindenk előtt azt állapították meg, hogy a román nemzet Erdély összes nemzetei között a legrégebb, mert Traján gyarmatosainak egyenes leszármazottja, amely nemzet a magyarok bejöveteleig saját kebeléből választott fejedelmei alatt élt. Emiatt nem is lehet alapja annak a szokásos és a törvényekben is használt kifejezésnek, hogy a román nemzet befogadott, vagy csak megtűretett. Ellenkezően, hiszen Béla király Névtelen jegyzőjének előadásából világosan kitűnik, hogy Gelu halála után a románok Tuhutumot önkényt választották fejedelmekké, így tehát tulajdonképpen ők fogadták be a magyarokat állami szerkezetükbe. E pillanattól kezdve, a magyarok és a románok Erdélyben egyenlő jogokat élveztek, mint az 1437-ben a kolozsmonostori káptalan előtt kötött szerződés tanúsítja, mert e szerződésben az erdélyi magyar és román lakosság Szent Istvánnak egy olyan instrukciójára hivatkozik, amelyből kitűnik, hogy mindkettejük jogai és szabadságai azonosok és egyenlők voltak..

A Supplex libellus valachorumot Méhes erdélyi udvari kancelláriai tanácsos fogalmazta ugyan, de az ő sugalmazója Sinkai volt Sinkai szolgáltatta e kérés megokolásához a felhasznált történeti és

jogi adatokat. Sinkai egész elméletének alapjául pedig Anonymus előadása szolgált. Így lett a középkori jámbor lelkű magyar szerzetes és magyar királyi udvari jegyző a román nemzetiségi törekvéseknek, a románság nemzeti eszménye kifejlődésének egyik legnagyobb hatású előmozdítójává.

*

Hogy a román nemzetiségi törekvések tudományos és irodalmi elmélete miként fejlődött ki a román kontinuitás és a dákoromán elmélet alapján, a fennebbieken részletesen előadtam. Kötelességemnek tartom most röviden arra is rámutatni, hogy az erdélyi románság történeti életében mik voltak előzményei annak, hogy ez a tudományos és irodalmi tétel alakjában jelentkező nemzetiségi vágy és törekvés a XVIII. század utolsó évtizedében a Supplex libellus valachoram-ban, mint nemzetiség-politikai követelmény jelentkezék?

*

Erdély 1691 után, a Leopoldi diploma elfogadásával a magyar királyság jogán a Habsburg-ház birtokába került. A bécsi miniszterek terve kezdettől fogva az volt, hogy Erdélyt, mint fegyverrel elfoglalt tartományt az örökös tartományok módjára beolvasszák a birodalomba, hogy így annál könnyebben keresztülvihessék Magyarország önállóságának megszüntetését is. Caraffa, ki Erdély visszakapcsolásának végrehajtásával volt megbízva, I. Leopold király elé egy emlékiratot terjesztett. Ez emlékiratban részletesen kifejtette arra vonatkozó nézeteit, hogy miként kell Erdélyt az ausztriai ház fensősége alá hajlítani, mert Erdély beolvasztása nélkül Magyarországot sem lehet megtartani.

A bécsi államférfiak ez időben az ausztriai ház uralmának egyik legfőbb biztosítékául a birodalomban lakó népek vallásos egységét tekintették. Erdélyben az erre való törekvésnek nagy akadálya volt az, hogy a leopoldi diploma legelső pontja határozottan biztosította, hogy a bevett vallások dolgában újítás nem fog történni. Emiatt egyenes úton lehetetlennek látszott a birodalmi egység előmozdítása céljából a katolikusságot Erdélyben többséggé tenni. A leopoldi diploma biztosította ugyan az erdélyi rendeket, hogy a bevett vallások dolgában nem fog semmi újítás történni, de arról nem szólt semmit, hogy mi történjék a románok be nem vett gör.

keleti vallásával? A gör. keleti ruthének uniója Magyarországon már régebben napirenden volt. Miért ne lett volna lehetséges az erdélyi gör. keleti vallású románok unióját is a róm. kath. egyházzal az aktív politika tárgyává tenni?

Az oláhok vallásos uniója a leopoldi diploma életbeléptetése után csakhamar végre is hajtatott. A románságnak körülbelül több mint hason fele a XVIII. század elején Rómával egy házilag egyesült is. Ennek az egyesülésnek a román nemzetiségi törekvések és politikai vágyakozások fejlődésére igen nagy hatása volt. A Rómával való közvetlen érintkezés egyre erősítette a katolikusá lett román papságban és az abból lassanként kisarjadó román értelmiségben a római eredet eddig csak szórványosan és homályosan élt tudatát, és nagyban hozzájárult a dákoromán elmélet-és latin öntudat kifejlésztéséhez.

E tekintetben a pálma Klein vagy Micu Innocentiust illeti, ki a püspöki széket 1729-ben foglalta el. Az ő buzgólkodásának volt az eredménye, hogy a pápa a fiatal gör. kath. román papjelölteket befogadta a római de propaganda fide kollégiumba. Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel, a dákoromán történetírás és nyelvészkedés e megalapítói ebben az intézetben tanultak. Az ő kérelmére engedte meg Ófelsége, hogy a fogarasmegyei – alsószombatfalvi – uradalmat elcserélhesse a jövedelmezőbb balázsfalvi uradalommal, amely előnyös csere következtében eddigi 3000 forint jövedelemé 6000 forintra emelkedett, amelyet nagy részben kolostor és iskolák alapítására fordított, amely iskolákból került ki aztán az a fiatalabb papi nemzedék, amely az o nemzetiségi és politikai eszméinek lett örököse.

Klein Innocentius püspökségének csak első négy évében nyolc felségfolyamodványt adott be III. Károlyhoz. Mária Terézia uralkodásának első öt évében is körülbelül ugyanennyit. E felségfolyamodványokban egyháznak papsága és hívei számára különböző jogokat, előnyöket és kiváltságokat kért. Az elsőben egyháza és papjai számára inkább csak egyházpolitikai természetű jogokat és kiváltságokat. Később, bár megelőző folyamódásai nem jártak sikerrel, egyre többet követelt. Legutolsó folyamódásaiban már felekezeti különbség nélkül a románság számára politikai és nemzeti jogokat is kért.

Követelései közül a román nemzetiség-politikai törekvések fejlődésének szempontjából a következők érdemlik meg a felemlítést:

1., Az egyesült románok, ami a hivatalviselést illeti, teljesen egyenlőek legyenek a négy bevett vallás követőivel;

2. a mindenkori egyesült fogarasi-balásfalvi püspöknek, mint kormányzékeni tanácsosnak, szava és helye legyen az ország kormánytanácsában – tehát éppen úgy, mint a római katolikus püspöknek, aki hivatalból kormányzékeni tanácsos is volt;

3. a román nemzetiségű nemeseknek, kiknek száma akkor a püspök állítása szerint 700-ra rúgott, joguk legyen, mint románoknak és nem mint magyar nemeseknek, az ország legfőbb hivatalaira emelkedhetni;

4. a fogarasi, kővárvidéki főkapitányságokat, valamint a hunyadmegyei főispánságot csakis ilyen román nemes emberekkel töltsék be; továbbá a királyi táblánál B bírói szék ilyen román nemzetiségű nemesek számára legyen fenntartva és az országgyűlésnek 8 világi és 3 egyházi román nemzetiségű tagja, mint regalista, a püspök javaslata alapján neveztessek ki.

Íme, első alakjában az a mai román nemzetiségi politikai követelés, hogy az országnak túlnyomó többségben románoktól lakott részeiben román adminisztráció legyen s hogy a hivatalokban a románok számuk arányának megfelelően alkalmaztassanak s hogy képviselők a törvényhozásban is ez arálynak megfelelő legyen.

Klein Innocentius e zaklató kérelmezéseinek rá nézve az a szomorú eredménye lett, hogy Bécsben tudtára adták, hogy nagyon célszerű lenne, ha az ország nyugalmanak érdekében püspöki székéről lemondana. Klein e tanácsot megfogadta és 1744-ben Rómába költözött.

Klein Innocentius megbukott, de eszméit és törekvéseit mintegy örökségül hagyta papságára, amely nemcsak megőrizte ezeket, hanem ápolta és tovább is fejlesztette.

A vallásos unió hatásán kívül más politikai és társadalmi körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy a román nemzetiségi politikai törekvések Erdélyben a XVIII. század végén egyre jobban kifejlődjenek és határozottabb alakot öltsenek. Ilyen egyik nevezetesebb indítéka volt e törekvések kifejlődésének az erdélyi határőrség felállításának. E hatást a magyar politikusok és publicisták közül már a múlt század negyedik évtizedében felismerte Báró Wesselényi Miklós, ki «Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében» című könyvében erre vonatkozóan ezt írja: «Az erdélyi – és amennyire tudom – a

magyarországi szélbeli oláh ezredeknél pedig minden iskolában a német nyelv hozatott be. Németekké nem lettek, de lett a szellemnek, a miben neveltettek, azon következése, hogy azon gyűlölséghez, mit oláh létüknél fogva irántunk táplálnak, a németek magyarok elleni gyűlölsége is hozzáadott.»

A határőri intézmény több oldalú művelődési, társadalmi és gazdasági hatásának eredményeképpen a határőrökben az erdélyi románságnak egy vagyonosabb és műveltebb rétege keletkezett, amely az erdélyi románságnak számszerűt körülbelül egyharmadát foglalta magában. E román határőrökben e hatások következtében a faji és nemzeti öntudat is kezd emelkedni. A katonai kormányzat készakarva emlékeztette a román határőröket arra, hogy a dicső rómaiak ivadékai, mert ily módon gondolták e népben a katonai erényeket kifejleszteni. A már nemzetileg gondolkozni kezdő papság s a lassanként szaporodni kezdő román értelmiség ezekben a román határőrökben mindinkább megszerette Traján légionáriusainak utódait látni. Mária Terézia a II. román határőrezred zászlajára e jelmondatot irattá: «Virtus romána rediviva.» Mikor Naszód vidékéri a határőrvidék felállítására alkalmával a szétszórt tanyákon élő lakosságot nagyobb községekbe vonták össze, az akkor telepített négy községnek Salva, Romuli, Parva, Nepos nevet adtak, amely román felfogás szerint azt jelentette, hogy az egykori római kolonusok unokái a Jegyverfeladással és a vele járó fegyelemmel meg vannak váltva és *így* nem veszhetnek el többé.

A román határőrezredekben a román származású tisztek egyre számosabbak lesznek. E tisztek lelkében a dinasztikus érzelmek mellett rövid idő múlva helyet találnak azok a román nemzetiségi törekvések is, melyeket a román értelmiségben Klein Innocentius ébresztett fel sűrűn ismételt kérvényeivel. 1791-ben nemcsak a két felekezetű román püspök: Böbbs János és Adamovics Geraszim nyújtják be az erdélyi országgyűléshez a Supplex libellus Valachorum-ot, hanem a két román határőrezrednek tisztjei is kérvényeznek II. Leopold királynál, hogy az ország törvényhozása a román népet iktassa be negyedik törvényes nemzetül Erdély nagyfejedelemségnek törvénykönyvébe.

*

Nagyban előmozdította az erdélyi románságnak nemzeti önfedatra való ébredését és politikai törekvéseinek kifejlődését a job-

bágyságnak Mária Terézia által megindított reformja is, főleg a II. József által életbeléptetett politikai, jogi és társadalmi intézkedések. Ezek között ebben az irányban a legnagyobb hatású a román parasztság 1784-ben elrendelt katonai célból való összeírása volt.

II. József ugyanis, folytatni kívánta Erdélyben a határőrvidéki katonaság rendszerének kifejlesztését s azért elrendelte, hogy mindazoknak a falvaknak lakosai, melyek a határszéli kordonba még bevonhatók, összeírassanak. A nehézségeket, melyeket e rendelet előidézett, még növelte a népszámlálás céljából elrendelt általános összeírás is. A román jobbágyság nemcsak a katonai célokból elrendelt részleges, hanem a népszámlálással összefüggő általános összeírást is úgy tekintette, mint bevezetést ahoz, hogy a jobbágyi állapotból áttessenek a katonai állapotba. Erdély román népe ez intézkedések következtében erős forrongásba jött. A jobbágyi szolgálatot egyre tömegesebben tagadta meg. A nép izgatottsága oly fokra hágott, hogy, mint Hunyad megye 1784 augusztusában jelentette, ha a baj orvoslásáról még idejekorán nem gondoskodnak, elég csak «egy kis szikra – parva scintilla – hogy nagy tűz támadjon».

A kis szikra – a parva scintilla – és nyomában a nagy tűzvész – magnum incendium – nem sokáig váratott magára. A kis szikra a topánfalvi vásárban pattant ki, mikor a zalatnai uradalommal a jobbágyszolgalmányok és a korcsmárlási jog miatt pörösködő jobbágyok Patrubány Márton és Bosnyák Márton örmény regalebérlők pálinkás-hordóinak fenekét beütik. A topánfalvai vásár zendülőinek korifeusait az úriszék halálra ítéli, de nem végzik ki, mert ügyüket Hóra, két társával, Kloskával és Krizsánnal, kezébe veszi. Ennek következtében kitör Hóra lázadásával az a nagy tűzvész – magnum incendium – is, amely a XVIII. század végén az erdélyi vármegyék magyar nemességét majdnem teljesen elégeti.

A Hóra-lázadás alapjában és lényegében egyszerű parasztlázadás volt. Nem politikai, hanem csak társadalmi kitörés. A román jobbágyság e szociális alapú és háttérű lázadásából azonban nem hiányzanak a nemzetiségi és politikai indítékok sem. Ezeket a politikai és nemzetiségi indítékokat pedig e mozgalomba azok a román papok vitték bele, akik abban szerepet játszottak. A Hóra-lázadás leveretése után végzett törvényes vizsgálatok adataiból megállapítható, hogy a román jobbágyok részéről e mozgalommal kapcsolatosan beadott panaszokat és egyéb iratokat a mozgalomhoz csatlakozott román papok és pedig elsősorban a gör. keleti egyház papjai szer-

kesztették. Megállapítható, hogy azok a gör. kel. román papok, kik e lázadásban szerepet játszottak, többször hivatkoztak fenyegetőleg az oroszokra és hogy az egykorú magyar hivatalos egyéniségek közül többen szilárdul hitték, hogy az egész lázadást kívülről orosz kezek szítogatták. Azokból az iratokból, melyeket e papok a Hóra-lázadással kapcsolatosan szerkesztettek, nyilvánvalóan kitűnik, hogy ezek a papok egyáltalán nem voltak tájékozatlanok abban, hogy minő vágyak jelentkeztek ez időtájtban a gör. keleti vallású balkáni népek között. Az 1774-iki kucsuk-kainardzsi béke Oroszországot tette a török birodalomban élő keresztények védőjévé. Az erdélyi gör. kel. román papok nem éltek ugyan a török szultán birodalmában, de érezték, hogy testestől-lelkestől a keleti orthodoxokhoz tartoznak s: hogy velők szellemi közösségben élnek.

A jobbágyság reformját és a katonai összeírást II. József császár sürgette és rendelte el az erdélyi magyar nemesség ellenére. Hogy a császár ezzel a magyar nemesség politikai ellenállóképességét akarta megtörni, a jobbágyság reformjának és a katonai összeírás szorgalmazásának körülményeiből világossá lett a románság, különösen a román papság előtt, azzal az ellentéttel egyetemben, amely a császár és a magyar nemesség között ez idő szerint fennforgott és így természetes, volt, ha a román nép gondolkozásában az a felfogás vert gyökeret, hogy a császár a magyar nemesség ellen folytatott küzdelmében szívesen fogadja a románoknak, mint szövetségeseknek támogatását. Erre a hitre támaszkodva; sikerült Hórának és társainak elhíttetni a román parasztsággal, hogy őket egyenesen József császár hatalmazta fel, hogy a magyar nemességet, a császár terveinek ez ellenzőit, erőszakkal kiirtsák. Egy ilyen irányú gyanú e mozgalmak lezajlása közben az erdélyi magyarság lelkében is fészket rakott.

Az erdélyi románság nemzetiség-politikai mozgalmainak történetírója, Baritiu, 1884-ben magát a nagyszebeni sajtóbírótság előtt védelmezve, e fenyegető szavakat mondotta: «A magyar kormány Hórától és Kloskától való, félelmében követelte a román gör. keleti egyházi kongresszus elnapolását. Mi azonban azt kérdezzük: hogy mit fog tenni a kormány, ha azoknak szelleme csonttá és hússá testesül s három millió nevében visszaköveteli majd az elrablott jogot és szabadságot; de nem a kormánytól, hanem egyenesen az elfelejtett emlékezetű József dédunokájától, aki, mint amaz, másodízben is megparancsolandja majd a román népnek a rabságból való felszabadítását?!»

A Supplex libellus valachorum óta a román nemzetiségi politikának végső és titkos célja, hogy Hórának és társainak szelleme csonttá és hússá testesüljön.

*

Hogy a románságban a Supplex libellus valachorumban kifejezésre jutott nemzetiség-politikai törekvések határozottabb alakot öltsenek, más irányból jövő hatások is közreműködtek.

1784 július 3-án adta ki József császár azt a nevezetes rendeletét, mellyel az erdélyi három nemzetet, mint politikai és közjogi tényezőt megszüntette s a magyarok, székelyek és szászok földének külön területi önállóságát eltörölve, az egész országot tizenegy megyére osztotta fel. A császár ez intézkedése azonban nem ért célt, mert vele az erdélyi magyar nemesség ellenállását nem törte meg és még kevésbé sikerült a külön egységes *erdélyi nemzet* megalakulását előmozdítani.

József császár uralkodásának utolsó éveiben a császár néhány politikai tanácsadójának s köztök elsősorban egy Beyschlag nevű tanácsosnak az jutott eszébe, hogy Erdély régi alkotmányát minden nagyobb rázkódtatás nélkül úgy lehetne sarkaiból kiforgatni, ha visszatérve a régi alapra, a románságot Erdély negyedik törvényes nemzetéül illesztenék be ez alkotmányba. Erre vonatkozóan tervet dolgozott ki és azt a császár elé terjesztette. E tervből nem lett ugyan semmi, de csakhamar tudomására jutott a régi három nemzet tagjainak, akik felháborodással értesültek róla, mert benne a Klein Innocentius-féle régebbi követelések újraélesztését látták. II. József császár halála után visszaállítatván Erdély régi alkotmányos rendszere, a rendek mindjárt az első országgyűlésen Wesselényi indítvá-, nyára e gonosz tanácsadásért Beyschlag pörbefogatását és megbüntetését követelték.

*

Klein Innocentius utóda, Áron Péter, 1754-ben megalapította a balázsfalvi gimnáziumot, amely idő folytán bölcsészeti tanfolyammal is ellátott archigimnáziummá bővült ki. Ez az iskola a XIX. század második negyedében a balázsfalvi gör. kath. teológiai szemináriummal egyetemben valóságos román közművelődési középponttá lett Erdélyben, amelyet 1825 után, saját felekezetű tanintézet hiányában a gör. keleti vallású románok fiai is egyre sűrűbben kezdtek látogatni. Ez időben már számos román ifjú látogatta az erdélyi magyar

felsőbb iskolákat is, különösen a kolozsvári kir. liceumot. 1831-ben egyszerre hét olyan román ifjú lépett be a balázsfalvi teológiai szemináriumba, akik a kolozsvári kir. líceumban végezték a bölcsészeti tanfolyamot. Ezek az ifjak a teológiai tanulmányoktól fennmaradt idejüket a román történelemnek és nyelvnek Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel szellemében való tanulmányozásával töltötték.

Így ébredez a balázsfalvi iskolában a román nemzetiségi szellem, mint egy pár évtizeddel előbb a soproni önképzőkörben és a pesti középponti papnevelő-intézet magyar iskolájában a magyar. Bánffy György kormányzó, ez időtájt Balázsfalván járva, csak az oláh diákok nagy számától döbbsent meg, elgondolkozván azon: ki tud majd annyi szegény tanuló ifjúnak a kicsiny Erdélyben hivatalt adni? Arról, hogy ez iskolában micsoda törekvések csiráznak ki, a kegyelmes úrnak még csak sejtelve sem volt.

A román nemzetiségi törekvések teljes kialakulása és harciasabb fellépése a magyar nemzet és állam ellen a XIX. század negyedik évtizedében kezdődik. Az 1832/36-iki pozsonyi országgyűlésen azt, amit eddig csak az írók hirdettek, a politikusok, illetőleg a törvényhozók mondják ki olyképpen formulázva, hogy a magyarnak állami és nemzeti önállóságából, mintegy természetes törvényképpen folyik saját nyelvének használati joga s hogy a nemzeti politika s a magyar állam eszméje követelik meg, hogy a magyar nyelv használatának kiterjedése ne legyen kisebb, mint a magyar nemzet és országa, mint a magyar kormányzat minden ágának határa. Ez a gondolat ragadja meg az egész nemzetet s csendül meg az erre irányult követeléseket hangoztató időszakai sajtóban, megyei és országgyűlési beszédekben és határozatokban.

A magyar nemzeti állam eszméje viszont a bécsi kormány háromszáz év óta követett irányával jött összeütközésbe. Gondoskodni kellett tehát oly eszközökről, melyekkel e mozgalmat ellensúlyozni lehetett. A század második évtizedében Ausztriában megindult nemzetiségi mozgalmak erre nagyon alkalmasoknak látszottak. Stadion grófnak a monarchia déli részében az olasz törekvések ellensúlyozására, mint ez időben mondani szokták, sikerült felfedeznie a szlovéneket. Ugyancsak ő fedezte fel Galíciában a lengyelek ellen a ruthéneket. Az illirizmust a magyar nemzeti törekvések ellen nem kellett felfedezni, csak ügyesen ki kellett használni. E mozgalom vezetője, Gáj, az 1832-iki országgyűlés megnyílta előtt kiadott «Sollen wir Magyaren werden?» című röpiratában megmutatta, mit kell tennie a bécsi kor-

mánynak, hogy a magyar nemzetet és a magyarországi nemzetiségeket egymástól mentől távolabb tartsa.

Visszatérve Erdélybe, ott is azt tapasztaljuk, hogy az 1837-iki és következő országgyűléseken a szász követeket a magyar nemzeti törekvések ellen való harcra egy magasrangú hivatalnok, Bedeus József oktatja ki és tüzei fel. A szászok azonban nem elégedtek meg a parlamentáris küzdelemmel, hanem irodalmi téren is tovább folytatták a magyarosítás képzelt veszedelme ellen való harcot. E tekintetben a pálna kétségtelenül Roth István Lajost illeti, kinek 1842-ben kiadott «Der Sprachkampf in Siebenbürgen» című röpiratát úgy tekinthetjük, mint típusát és összefoglalását a szászok összes idevonatkozó vádjainak és okoskodásának.

A román értelmiség németül értő része nemcsak Roth röpiratából, hanem a szász lapok polemizáló cikkeiből is tudomást szerzett erről a harcról és levonta belőlük magára vonatkozóan az alkalmazható következtetéseket. Az 1841-iki országgyűlésen elfogadott Kemény Dénes-féle magyar nyelvi törvényjavaslat egyik rendelkezése kimondta, hogy tíz éves határidő letelte után – a szászok kivételével – a többi nem magyar nyelvű egyházak tartoznak az anyakönyvek vezetésében és a hatóságokkal való érintkezésben a magyar nyelvet használni és hogy az iskolai oktatás nyelve is a magyar legyen. A balázsfalvi káptalan egy, Krajnik Simon prépost és Mánfi István konzisztóriumai jegyző által aláírt kérelemben tiltakozott a magyar nyelvnek ilyen irányú kötelezővé tétele ellen s azt Leményi püspök útján az 1843-iki országgyűlésen akarta benyújtani és tervbe vette azt is, hogy ez irányú közreműködésre a nagyszebeni gör. keleti püspököt is felszólítja.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy valóságos fordulópontot, jelez a magyarországi romanizmus történetében Baritiu «Gazeta de Transilvania»-jának megindítása 1888-ban. Amint terjedt a románság körében az írni-olvasni tudás, úgy nőtt hatása e lapnak is. Nincs a román nemzetiségi mozgalomnak egyetlen mozzanata ez időben, melyet le nem lehetne olvasni a «Gazeta de Transilvania» hasábjairól.

*

A balázsfalvi papság körében, de különösen a balázsfalvi liceum tanárai között a negyvenes évek kezdetén erős román nemzetiségi szellem kap lábra és pedig elsősorban Barnuțiu Simon és Cipariu

Timotheus hatása folytán. A Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel által alapított tudományos és irodalmi iskolának ők voltak újrászervezői és továbbfejlesztői.

Mihelyt elfoglalta tanszékét Barnuțiu, azonnal egy rendkívül fontos újítással lepte meg az egész erdélyi románság szellemi életét. Belefogott a természetjog és a bölcsészeti tudományok román nyelven való előadásába. Különösen a természetjogból tartott előadásaival gyakorolt nagy hatást és tett az ifjúság bálványá. Barnuțiu szerint – mondja Slavici János «Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen, und in der Bukovina» című könyvében – a románok, kik a római kultúra örökösei, egyszersmind örökösei is a rómaiak Dáciára vonatkozó jogainak. A római származás, a római szellem, a római nyelv, a római vér, egy szóval a románnak egész római lénye fel kell, hogy lázadjon azon hallatlan igazságtalanságok miatt, melyeket a rómaiak ivadékai századokon át kénytelenek voltak tűrni. Az egész irodalmi tevékenység arra való, hogy ennek a megbotránykozásnak kifejezést adjon; aki ezt tagadja: áruló. Aki egy oly igazságot mond ki, amellyel ez ellenkezik, szintén áruló s aki oly dolgokkal foglalkozik, amelyeknek ehhez semmi közük, az eltévelyedett.»

Tudományos tekintetben azonban e tanárok között legnagyobb hatása az Cipariu Timotheusnak volt. Egyénisége nem a politikai agitátoré volt, hanem a tudósé s azért hatása is a tudományos téren volt nyomós és, jelentékeny a román nemzetiségi törekvések, fejlődését illetően, ő folytatta a Klein Sámuel-Sinkai-féle latinizáló nyelvészkedést. Nyelvészeti munkásságának bevallott célja az volt, hogy a román nyelvet visszavezesse egy homogénebb és eredetibb formára, azt állítván, hogy a román nyelv, nem mint Klein Sámuel és Sinkai gondolták, a klasszikus latinból romlott románná, hanem a latin népnyelvből alakult ki s ennek következtében régebbi is, mint a klaszszikus latin nyelv.

A balázsfalvi iskolának a nyelv és a nyelvészeti tudomány nem azért volt szükséges, hogy népöket a művelődés magasabb fokára emeljék, hanem hogy a segítségökkel felépített tudós hazugságokkal a népbe a dákoromán eszmét bevigyék és azt megerősítsék. Ezért mondja Maiorescu Titus «Barnuțiu iskolája ellen» írott tanulmányában, hogy a balázsfalviak meghamisították a román etimológiát és filológiát, hogy a román nemzetiség épületét olyan alapra helyezték, melynek közepét nem az igazság, hanem a hazugság alkotja.

Annak a szellemnek, melyet Barnuțiu és társai honosítottak

meg a balászfalvi iskolában, megvolt a maga fegyelembontó hatása az iskolai életben is. 1843-ban a húsvéti lábmosáskor a kirendelt papnövendékek megtagadták a püspöknek az engedelmisséget. Ezért őket a püspök kizárta a papnevelőintézetből. A kizárt papnövendékeknek azonban Barnuțiu és tanártársai pártjokat fogták és így magok is összeütközésbe jöttek a püspökkel. Ez összeütközésből támadt küzdelmekben sikerült Barnuțiuéknak a már említett Krájnuk prépostot is a magok pártjára vonni. Ez iskolai fegyelemsértésből keletkezett harc oly hosszas és makacs pörösködéssé fajult a püspök és a tanárok között, hogy azt az erdélyi kormányzék közbelépésére 1845 május 23-án királyi rendelet fejezhette be csupán.

E kir. rendelet Krajnik Simon prépostot, ki ez iskolai lázadás élére állott, hivatalából letette és minden javadalmazásától megfosztotta. Barnuțiu Simon, Boer Demeter, Moldován Gergely, Pap Vazul és Kútfalvi tanárokat pedig tanári tisztokból letette s ellenszegülés esetén ellenök karhatalom alkalmazását is elrendelte. Az 1843-ban kizárt 12 papnövendéket is, kiket a püspök, miután javulást ígértek, újra visszafogadott, e rendelet véglegesen kizárta az intézetből. E rendelet végrehajtására Őfelsége Erdélyi Vazul nagyváradi gör. kath.. püspök személyében kir. biztost küldött Balászfalvára.

E rendelet végrehajtása után a tanárok közül Barnuțiu és Boer Demeter Nagyszebenbe mentek jogot tanulni. Pap Vazul a többi tanárok egy részével Marosvásárhelyre ment a kir. táblához joggyakorlatra. A kizárt papnövendékek nagyobb része pedig a kolozsvári kir. líceumban folytatta tanulmányait. A kizárt papnövendékek névsora oly neveket tartalmazott, melyeknek majdnem mindenikét megtaláljuk az 1848/49-iki román lázadás főbb szerepvivői között.

A XVIII században és a XIX. század első négy évtizedében a saját intézeteikben középiskolát végzett szász ifjúság azon tagjai, akik közpályára szánták magokat, a jogot a kolozsvári kir. líceumban vagy később Marosvásárhelyen a híres jogtudóstól, Dósa Elektől, tanulták. 1840 után azonban, mikor a szászság magatartása egyre ellenségesebb lett a magyarság nemzeti törekvéseivel szemben, a szászok között mozgalom indult meg, hogy Nagyszebenben egy szász jogakadémiát állítsanak fel azért, hogy a leendő szász jogászok Kolozsvárott vagy Marosvásárhelyt ne legyenek kitéve az elmagyarosodás veszedelmének. A tervezésből csakhamar valóság lett és 1844-ben megnyílt a

nagyszzebeni szász jogakadémia. E jogakadémia tanárai közül különösen Schmidt Henrik és Benigni József gyakoroltak az ifjabb szász értelmiségre nagy hatást kizárólagosan osztrák-német szellemű és magyarelleses előadásaikkal. Hogy a szászság magatartása 1848/49-ben igen csekély kivétellel ellenséges volt a magyarsággal szemben, ahhoz nagyban hozzájárult Schmidt Henriknek és Benigni Józsefnek tanári és hírlapírói működése. «Ez az intézet nemcsak alaposan képzett és nemzeti érzésű jogászokat nevelt – írja Schuller a «Hundert Jahre sächsischer Kämpfe» című könyv 93. lapján, hanem a tanártestületben a német tudománynak és a szász nép előharcosainak kicsiny, de nagyon jelentékeny csapatját is szolgáltatta.» Azaz, kép nélkül: szólva, a magyarelleses szellem tűzhelye volt.

Ebbe az iskolába ment jogot tanulni Barnuțiu is. Hogy a román-ság az 1848/49-iki szabadságharc alatt teljesen a nagyszzebeni es. kir. főhadparancshokság és a szászság vontató kötelébe fogózkodott, abban Sagunán kívül kétségen kívül Barnuțiuinak volt legnagyobb érdeme, aminek eredete bizonyára abban a magyarelleses és reakcionárius szellemben kereshető, amelyet megelőzően a nagyszzebeni szász¹ jogakadémia előadásain szívójfct magába.

*

Nagyon érdekes kérdés: minő volt ebben az időben azon román ifjak szelleme, akik a kolozsvári kir. líceumban tanultak s akik közé tanulmányaik folytatására a Balázsfalváról kizárt papnövéndékek legnagyobb része ment? E tekintetben klasszikus tanú szóal meg Popea Miklós néhai karánsebesi gör. keleti püspökben, ki maga is ez időben Kolozsváron tanult.

Saguna érsek Emlékiratainak kiadásában azt mondja, hogy ez. időszak Kolozsváron a román tanulóifjúságnak valóságos fénykora volt. Ez ifjak, magyar tanulóitársaik példáját követve, ez időben iskolán kívül való továbbképzésök érdekében román önképző- és olvasókört alakítottak és Aurora vagy Dióra (Zora) címmel egy írott lapot adtak ki. A folyóiratot maga Popea Miklós és a Balázsfalváról kizárt Pap Sándor – alias Papiu Hilarianu – szerkesztették. Mikor egy bukaresti román tanuló, Jonescu Nicolae, később Románia egyik minisztere és a bukaresti Akadémia egyik tagja Parisba utazott és Kolozsváron megpihent az odavaló román tanulók baráti körében, a lelkesedéstől egészen el volt ragadtatva, mikor ilyen nem remélt nemzeties szellemet és irányzatot talált köztök. A társaság tagjai

irodalmi üléseket tartottak, könyvtárt alapítottak és egymást oktatták a román nyelvben, irodalomban és történelemben. Maior Péter könyvét alig tudták letenni kezökből, oly buzgón tanulmányozták.

«Ennélfogva bátran elmondhatjuk – folytatja erre vonatkozó információit Popea Miklós – a legelső lépést politikai irányban, kezdetét a mi nemzeti és politikai mozgalmainknak ebben a korszakban annak az ifjúságnak köszönhetjük, mely akkoriban az országkülönböző tanintézeteiben folytatta tanulmányait. Mint kezdeményezők, különösen a marosvásárhelyi kir. tábla joggyakornokai tűntek ki. Elég annyit mondanunk – fejezi be Popea erre vonatkozó fejtegetéseit hogy ezek az ifjak mindannyian résztvettek az 1848/49-iki mozgalmakban. Ők kezdeményezték és rendezték a híres Tamásvasárnapi gyűlést Balázs falván; ők ébresztették és lelkesítették a román népet; ők tették ki élet őket halálos veszedelmeknek, sőt többen egyenesen halált is szenvedtek, hogy megmenthessék a román fajt. Röviden, még csak annyit mondhatok, hogy ezek az ifjak és vállalatuk valósgagos melegágya és fészke volt a román nemzeti szabadságért küzdők csoportjának.»

«Ha a magyar ifjúság – írja Baritiu «Istoria Transilvaniei» című könyvében – mártiroknak tekintette Lovassyt, Kossuthot és a többi, kik szenvedtek azért, mert századuk eszméit magokévá tették; ha a magyar ifjúság áhitattal hallgatta és szívta magába Szász Károly és Dósa tanárok előadásait, a román ifjúság sem volt süket ez időben. Ő is hallgatta és magába szívta az új eszméket éppen, úgy, mint a magyar. 1830-1845 között a kolozsvári kir. líceumban és a nagyváradi jogakadémián 100 s talán még több román ifjú is volt, kik nem tagadták meg nemzetiségöket. Ezeknek egy része Marosvásárhelyre ment joggyakorlatra, mások meg a balázsfalvi papi szemináriumba léptek be. Azok az ifjak, kik Balázsfalvára a magyar intézetekből jöttek, magokkal hozták azt az ellenzéki szellemet, melyet a megyei gyűléseken szívtak magokba. A balázsfalvi szemináriumba is beférköztek az olyan könyvek, mint Széchenyi «Hitel»-je, Wesselényi «Balítéletek»-je és Bölöni Farkas Sándor «Északamerikai utazás»-a s a többi politikai tartalmú s éppen ezért tiltott könyvek. Majd pedig 1836 óta az «Erdélyi Híradó» és azok számára, kik németül is tudtak, a «Siebenbürger Wochenblatt» és a «Blätter für Geist», amely utóbbiak keményen támadták az elnyomó magyarizmust és végül 1838 után ez ifjúság román lapot is kezdett olvasni.»

Tévedés volna azt hinni, hogy azok a román püspökök, kik ez időben a két különböző felekezeti román egyház élén állottak, hűtlenné lettek volna Klein Innocentius egyházi és politikai hagyományaihoz és megszüntek volna Erdély akkori alkotmányos rendszerének keretén belül törvényes úton sürgetni a románság nemzetiségi törekvéseinek érvényesítését. Az 1841-iki országgyűlésre Moga nagyszabenyi gör. keleti és Leményi balázsfalvi gör. kath. püspökök egy közös kórvényt adtak be, amelyben azt sürgették, hogy a románok politikai és polgári jogokat nyerjenek a Királyföldön.

Bár e kérelem eszmemenete majdnem teljesen azonos a Supplex. libellus valacho rumé val, a románságot mégsem az egész Erdélyben,, hanem csak a Királyföldön akarta polgári és nemzeti jogokkal felruháztatni. Ennek oka tisztán taktikai volt. A püspökök ugyanis arra számítottak, hogy ami nem sikerült 1791-ben az egész Erdélyre vonatkozóan, most a szászok és magyarok között egyre feszültebbé levő viszony folytán inkább sikerülhet a Királyföldre vonatkozóan. A magyar és székely rendek bizonyára csupán a szászok ellenséges magatartása által provokált kedvetlenségük következtében is a szászok uralmának letörése céljából támogatni fogják a románság Királyföldön való concivilitását. Reményeikben csalatkoztak, mert a magyar és székely rendeknek egyáltalán semmi kedvök sem volt a románsággal a szászok ellen szövetekezni.

*

Ezek a román nemzetiségi mozgolódások azonban nemcsak a román papságra és a világi értelmiségre voltak hatással, hanem magára a román nép nagy tömegére is éppen a jobbágyságon alapuló társadalmi és gazdasági rendszer nyomása következtében, hiszen a jobbágyokat annyira érdeklő úrbér rendezése ez időben állandóan napirenden volt. Időnként a román nép tömegében bizonyos idegesmozgolódás volt észlelhető.

Ez ideges mozgolódás egyik indítéka kívülről hatott. Az oroszok által az oláh vajdaságokban életbeléptetett «Regulament Organic» a vajdaságokbeli román parasztság számára az előbbi állapothoz képest több szemmelátható könnyítést léptetett életbe. Az erdélyi román parasztság, a mind könnyebbé és gyakoribbá váló közlekedés folytán tudomást szerzett erről és körében többen hangoztatni kezdték, hogy majd eljön az orosz, az orthodox keresztények e fő patrónusa és felszabadítja őket is az urak igája alól, mint felszabad!

totta a hegyeken túl lakó testvéreiket a törökök és a görögök zsarnoksága alól.

1831-ben Erdély hivatalos és nemesi köreiből komolyan féltek egy orosz felbujtás alapján támadható román parasztlázadástól és annak megelőzésére komoly intézkedéseket tettek. A hivatalos vizsgálatokból azonban, melyek ez intézkedésekkel kapcsolatosak voltak, kiderült, hogy egy második Hóra-féle lázadás előkészítéséről szó sem lehet.

A második erre vonatkozó indíték ismét Zalatna vidékéről, Hóra hazájából indult ki. Bucsum községének és a vele szomszédos néhány más községnek román nemzetiségű lakói azt állították, hogy ők a régi erdélyi fejedelmektől nyert szabadságlevelök értelmében nem tartoznak robotot teljesíteni a zalatnai uradalomnak. Az uradalom más véleményen volt és a robot teljesítését követelte. Ebből a jobbágyok és az uradalom között pör támadt, amely hosszú huza-vonának és a román parasztok részéről nagy elkeseredésnek és izgatottságnak lett okozója.

E pörös állapotot egy Varga Katalin nevű kalandornő arra használta föl, hogy mint a parasztság pártfogója közöttök letelepedjék. A nép «doamna noastra»-nak, a «mi úrasszonyunk-nak nevezte és tőle remélte a jobbágyság terhei alól való felszabadulását. Hatása akkora volt, hogy egyenesen csak tőle függött, hogy a Hóra-lázadás szörnyűségei megismétlődjenek és valószínűen meg is ismétlődtek volna, ha a hatóság Saguna, akkori nagyszebeni gör. keleti püspöki vikárius személyes közreműködésének segítségével el nem fogatja.

*

A fentebbiekben előadtam a román nemzetiség politikai törekvések állapotát és fejlődésének menetét egészen az 1848-iki nagy nemzeti, társadalmi, és közgazdasági reform bekövetkezésének időpontjáig. Kern tudom: a sok mozaikszerű töredékből összeállított kép eléggé világos-e, elég áttekinthető-e? De e részletekkel behatóbban foglalkozni – nézetem szerint – szükségesemért alapos ismeretek nélkül e politikai törekvést megérteni nem lehet abban a stádiumában sem, mikor az a nagy nemzetközi politika problémájává, az államférfiak és a diplomaták nemzetek sorsát döntő akciójának tárgyává lesz.

Ily dolgokkal foglalkozva, nem szabad ugyanis felednünk, hogy

.a nemzetiség elvét nem a diplomaták és a politikusok tették a nemzetek életében ható erővé, hanem a tudósok, írók, tanárok, tanítók és papok élesztették fel, táplálták és növelték nagyra. Az államférfiak és diplomaták csak felhasználták a magok céljaira vagy veztek szépen előre annak sodrában. A mai politikai mozgalmakban oly hatalmas szerepet játszó nemzetiségi eszme eleinte nagyon kis erecske volt mindenütt. Az eszmék és elvek fejlődésének történetírója azonban tartozik, visszafelé menve, nyomon követni ezt a mai hatalmas áramlatot egészen addig a kis erecskéig, amelyekből megalakult. Az élő szervezetet nem lehet addig megismerni, míg a sejtek tulajdonságaival tisztában nem vagyunk.

II.

(A dáciai eredet és kontinuitás elmélete Sinkai és Maior Péter tanítása szerint. Ez elmélet kritikai vizsgálata. A mai román nyelv történeti fejlődése ellene mond a dáciai elméletnek. A szlávok hatása a román nyelv- és nép kialakulására. Az albán hatás. Annak bizonyítékai, hogy a román nyelv és nép a Balkánon keletkezett. Az újabb román tanítások: Hasdeu, Ondul, Nadejde, Jorg a elméletei a dáciai kontinuitás tudományos alapon való megvédelmezése érdekében. A román népelem első szereplése a Balkán-félszigeten. Anonymus elbeszélésének kritikai vizsgálata. A románság balkáni eredetére vonatkozó elmélet keletkezése és első megjelenése az európai tudományos irodalomban. A románság bevándorlásának (incolatio) Bolla Márton, Eder Károly, Trausch József, Schuller Károly erdélyi magyar és szász tudósok fogalmazásában való és történeti adatokkal igazolt elmélete. A román elem politikai és gazdaság-társadalmi helyzete a Balkán-félszigeten. Mikor és hogyan jött át a román népelem a Balkánról a Dunán át a mai Románia területére?)

Az eddigiekben megismertetvén a dákoromán történetírás elméletét, amely a román nemzetiség politikai törekvéseknek mintegy jogtörténeti alapjául és igazolásául tekinthető és vázolván e nemzetiség-politikai törekvéseknek fejlődését kezdettől egészen 1848-ig, mely nevezetes év e tekintetben is határátkelő és új korszak kezdetét jelző, – megkísértem a valóságos történet adatainak segítségével vizsgálat alá vetni a dákoromán történetírás elméletét és kimutatni, hogy mi abban a hamisság vagy esetleg az igazság?

A dákoromán történelmi elmélet alapját röviden a - következő tanítás alkotja:

Trajan Krisztus után 106-ban Decebált legyőzvé, elfoglalta Dáciát. Miután a legyőzött dákokat teljesen kiirtotta, Itáliából hozott gyarmatosokkal betelepítette. Ennek következtében a hajdani

Dáciából virágzó, művelt és sűrűn lakott római nyelvű tartomány lett. Igaz ugyan, hogy Aurelianus császár mintegy 165 évvel később, nem bírván a barbárok támadásaival szemben tovább megtartani, a katonaságot és az odatelepített lakosságot kivontva belőle és odahagyta. Dácia lakosságát a Dunától délre eső Moesiába telepítette át. Aurelianus császár parancsának a letelepített lakosság nagy tömege nem engedelmeskedett, nagyobb része visszamaradt és a hegyek közé visszavonulva, félreállott az egymásután betörő barbár hordák útjából s így maradt fenn Krisztus után 270-től egészen a magyarok bejöveteleig, 896-ig, több mint hatszáz éven át. A hegyek között több kisebb-nagyobb csoportra oszolva, nemcsak saját fejlődései alatt élt, hanem megőrizte római nyelvét, Rómából hozott műveltségét, társadalmi és jogi intézményeit, sőt a magyarok bejövetelel megelőző században a hajdani Dáciában egy erőssé fejlődni kezdő egységes román államot is alkotott. Ezt a művelt római államot pusztította el a IX. században az Ázsia pusztáiról Európába betört barbár magyarság s ennek polgárait vetette rövidebb vagy hosszabb idő alatt teljes szolgaságra, amely szolgaság, folyton súlyosbodva, mostanáig tart.

*

A római uralom Dáciában összesen 165 évig tartott. 165 év általában nagyon rövid idő ahhoz, hogy két népből egy egészen új nemzet alakuljon. Dáciában azonban a dákoromán történetírás szerint nem volt rövid, mert ott nem kellett a hódító rómaiakból és a leigázott dákokból összeolvadás következtében, mint például Galliában a rómaiak és a gallok, Hispániában a hispánok és a rómaiak összeolvadásából új nemzetnek: a franciának és a spanyolnak kialakulnia, mert Trajanus a dákokat teljesen kiirtotta s így az Itáliából hozott római gyarmatosok hamar és akadálytalanul alakulhattak át a mai románság őseiben új nemzetté. Hogy Trajanus a dákokat teljesen kiirtotta, Sinkaiék Eutropius e helyére «Dacia enim dmturno bello Decebali viris fuerat exhausta» támaszkodva, állítják.

Az a kérdés már most, hogyan kell Eutropiusnak ezt a helyét értelmezni? Úgy-e, mint azt Sinkai és tanítványai értelmezték, hogy Traján Dáciából a dákokat az utolsó emberig kiirtotta vagy csak úgy, amint logikusabbnak és valószínűbbnek látszik, hogy csak a dákok fegyverviselő férfiai irtotta ki? De ne vitatkozzunk erről. Engedjük meg, hogy a dákoromán történetírásnak igaza van és Eutropius

idézett helye csakis úgy értelmezhető, hogy Trajanus a dákokat az utolsó szál emberig kiirtotta. De akkor mit csinálunk azzal, hogy a tényeknek, a Dáciában talált feliratoknak és más egyéb történetileg egészen bizonyos adatoknak alapján kétségbe sem lehet vonni, hogy Dáciában a római uralom alatt is eléggé népes és virágzó volt a dák elem. Fogadjuk el Sinkaiéknak azt a tanítását is, hogy a mai románság tisztavérű leszármazottja a Dáciába hozott légionáriusoknak és gyarmatosoknak és csak azt vizsgáljuk meg kritikailag, hogy ezekből a légionáriusokból és gyarmatosokból megalakulhatott-e egy római nyelvű új nemzet?

Dácia nemzetiségi viszonyait a ránk maradt római feliratokból s más egyéb történeti adatokból nem nehéz megállapítani. Sinkaiék azt mondják, hogy a Dáciába hozott legionáriusok és gyarmatosok kivétel nélkül latin nyelvet beszélő itáliaiak voltak. E tekintetben, mint forrásra, szintén Eutropiusra hivatkoznak. Eutropius azonban nem azt mondja, hogy Trajanus e gyarmatosokat csak Itáliából hozta volna, hanem azt, hogy az egész római birodalomból – ex toto orbe Romano, – A Dáciában talált római feliratokból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a dáciai legionáriusok valóban ex toto orbe Romano – az egész római világbirodalom minden részéből összehozott népegyveleg voltak. Voltak britt, iber-hispán, thrák, germán nemzetiségű légiók, de legtöbbször voltak ázsiaiak. Éppen ilyen tarka egyveleg volt a betelepített polgári népesség is. Az itáliai elemet ezzel, a minden fajtájú tarka néppel szemben egyedül csakis azok a teljesen romanizált illírek képviselik, kiket a dalmát tengerpartok róla bányák művelésére telepítettek be.

A római birodalom története azt tanítja, hogy abban az időben, mikor Traján elfoglalta Dáciát, a római faj életereje már alkonyulóban volt. A nép faji értéke alábbszállt, a családok termékenysége megszűnt s a tiszta rómátság tűnőfélben volt. A betódult idegen elemek magában Itáliában is nagyon meggyengítették a faj ellenálló és beolvasztó képességét. Ez időben már szó sem lehetett arról, hogy Itália a maga népességének fölöslegével gyarmatosíthasson. Ez okozza, hogy tényleg éppen maga Dácia meghódítója, Traján tiltja meg, hogy többé gyarmatosokat Itáliából ki ne vigyenek. Ez ok miatt Dáciába sem jöhettek Itáliából nagyobb számú gyarmatosok.

Kétségtelen, hogy ezek az idegen eredetű, zagyva nemzetiségű lakosok nemcsak családi otthonukban éltek nemzeti nyelvükkel.

hanem azt, mint a feliratok és viaszos táblák mutatják – hiszen köztük vannak két nyelvűek is – nyilvános jellegű és közéleti nyilatkozataikban is használták. Kétségtelen ugyan, hogy azoknak a gyarmatosoknak előkelői, akik Dácia nagyobb városaiban telepedtek le és e nagy municípiumok tisztviselői voltak, valamint a légiók tisztikara latin anyanyelvű vagy teljesen ellatinosodott emberek voltak; de a nagyobb középpontoktól távolabb eső kisebb helyeken a ránk maradt feliratokban többnyire illír-pannon, görög és ázsiai sémita, sőt afrikai berber eredetű nevekkel találkozunk. Ezenkívül a tények azt bizonyítják s ezt a dáciai kontinuitás védelmezői is kénytelenek elismerni, hogy az egész Dácia még ezzel a tarka népegyvevelegből álló gyarmatosokkal sem volt betelepítve. Erős római élet csak a mai Temes megye keleti felében, Krassószörényben, Hunyadban, Alsófehér megyében és a mai Kis-Oláhországban volt. Tovább északra és léleltre, inkább csak katonai állomásai és telepei voltak a megszálló római hadseregnek.

*

De engedjük meg azt is, hogy a dákoromán történetírásnak igaza van. A dáciai légiók katonasága és a polgári gyarmatosok egytől-egyig tisztavérű latinok, igazi rómaiak voltak és nyelvüket a mai románok drága atyai örökségül *tőlök* kapták. Ha igaz a dákoromán elmélet hirdetőinek ez állítása, akkor annak a nyelvnek, melyet a mai románok beszélnek, egészen más fajtájú román nyelvnek kellene lennie, mint a mai román nyelv. Mert milyen a mostani román nyelv? A mai román nyelv az összes neolatin filológusok egyező véleménye szerint épen olyan neolatin nyelv, mint a spanyol, portugál, francia, provençal, olasz, ladin nyelvek és pedig szerkezetét és hangtani viszonyait tekintve, leginkább hasonlít a provençal, ladin és az olasz nyelv dialektusaihoz. Ennélfogva, a mai román nyelv is csak akkor keletkezhetett, mikor a többi neolatin nyelvek. Ez idő pedig a Krisztus utáni IV. században kezdődött, akkor pedig Dáciában a római uralomnak már nyoma sem volt. A román nyelv túlnyomó latin alap törzsében nem a korábbi császári korszak sermo rusticusának álláspontját tünteti fel, mondja Tomascsek «Zur Kunde der Hämus Halbinsel» című tanulmányában, hanem egy sokkal későbbi, fejlődés korszakáét, a Kr. u. IV-VI. századba eső sermo rusticusét.

Hogy a román nyelv nem keletkezhetett Dáciában, azt a híres francia filológus Paris Gaston abból következteti, hogy a román nyelv

szerkezete egyenesen amellet tesz tanúságot, hogy annak fejlődése első szakaszában okvetetlenül összefüggésben kellett lennie a nyugat - római területtel, legalább is a szláv invázió idejéig. Hasonló nézetben van egy másik kiváló francia nyelvész, De la Bergeret is.

A fiatalabb román nyelvtudósok jőzanabbjai is hasonló nézetet vallanak: «A III. században a latin nyelv mindenütt egyforma volt – mondja Jón Bogdán a bukaresti egyetemen a szláv összehasonlító nyelvészet tanára –. Eléggé bizonyítják ezt a latin-feliratok s ennél fogva hiábavaló mindazoknak fáradozása, akik román alakokat vadásznak a dáciai feliratokban. Még a VI. századból keleten talált népies latin nyelvű feljegyzésekben sincs semmi sajátos román. A román nyelv határozottabb egyéniséget körülbelül a X. században nyert.» Még érdekesebb a korán elhunyt fiatal román nyelvésznek, Lambriornak idevonatkozó nyilatkozata: «Mindezek a komédiák a neolatin összehasonlító filológia ismeretének teljes hiányán alapulnak. Ha a mi filológusaink csak legalább egy szemeszteren át hallgattak volna neolatin filológiát valamelyik jóra való iskolában, tudnák, hogy 1. latin archaizmusok nincsenek a neolatin nyelvekben; 2. hogy a román nyelv, nem fejlődött a többi neolatin nyelvektől izolálva. A francia iskola ezt elismeri minden habozás nélkül. Épen ezért az olasz dialektusok tanulmányozása végtelen fontos ránk nézve.»

Az összehasonlító neolatin nyelvészetnek tehát általánosan elfogadott tanítása, hogy a román nyelv nem fejlődhetett időben és térben elszakadva a többi neolatin nyelvtől. Az idő, melyben e nyelv kifejlődött, összeesik a többi neolatin nyelv kifejlődésének idejével, tehát a Kr. u. IV. századtól a X. századig terjedő időszakra esik, mikor már a rómaiak dáciai uralmának réges-régen vége volt,

Mar most az a kérdés: hol volt az a terület, amelyen a mai román nyelv a jelzett időszakban keletkezhetett és kifejlődhetett? A Balkán-félszigetnek Adriai-tenger felé eső vidékein, hol a népies olasz nyelvvel állandó összefüggésben maradt egészen a VIII. századig, ahol ilyenformán Nyugat és Kelet romanizmusát közös vérkeringés hatotta át, ugyanazon fejlődés keretében tartva az Itália körül fogamzott nyelvindividuumokat s végre, hol a román nyelvnek egyik ága, a macedóniai ma is megvan.

Van a dáciai kontinuitás ellen még egy másik nyelvi bizonyíték is. Ha a mai Erdélyben a hegyek között és az azok szűk völgyeiben hatszáz éven át – a Kr. u. III. század végétől a IX. század végéig egy latin nyelvű népség élt volna, akkor ez a nép e földön a hegyeknek, völgyeknek, folyóknak, helységeknek legalább a nevezetesebbjeit a maga nyelvén nevezte volna el. Erdély ma tele volna, legalább azokon a vidékeken, ahol ma nagy többségben román lakosság él, latin eredetű román helynevekkel, ha nem is az egész Erdély, de legalább a Trajántól-Aurelianusig terjedő legerősebb római élet területe, a mai Alsófehér-Hunyad – Krassó-Szörény megye és Kis-Oláhország.

De mit tapasztalunk? Azt, hogy ezen az egész területen a szláv helynevek épen olyan túlnyomóak, mint egyebütt. Gyulafehérvárt a román nép 'nem Alba Júliának nevezi, hanem szláv szóval Belgrádnak. Várhely, a híres Ulpia Trajana ma Gredistye. Ha a mai Hunyad vármegye területére egy futó pillantást vetünk, látjuk, hogy tömve van szláv nevű falukkal épen ott, hol a románok legsűrűbb tömegben lakják. Világos e helynevekből is, hogy Hunyad megye őslakossága a magyarok betelepődése előtt szláv volt. Menjünk át Kis-Oláhországba. Itt is azt tapasztaljuk, hogy a helynevek túlnyomóan szlávok. Hogyan lehetséges ez a román nemzet bölcsőjében? Nemde érdekes jelenség, hogy Erdélynek román neve nincs is. A román nép Erdélyt *Ardealul*-nak nevezi. A román irodalomban használatos Transilvania egyszerű átvétel a magyar hivatalos latin nyelvből, melyet a román nép egyáltalán nem is ismer.

A dáciai kontinuitás egyik legtudósabb védője, Hasd eu kísérletet tesz ennek megfejtésére is és azt állítja, hogy a szlávok hatása a román nyelvre kiváltképen műveltségi volt. A IX. században a cirillbetűkkel kezdődvén, beszivárgott a nép és a topográfia nyelvébe is, mert a hivatalos használat a liturgia és a divat nyolcszáz évig támogatta.

Magyarországon a szláv nyelv sohasem volt sem hivatalos, sem liturgikus nyelv, mégis alig van az országnak olyan zuga, melyben meglehetősen számú szláv eredetű helynevet ne találánk. A latin nyelv ellenben, mint liturgikus és mint hivatalos nyelv, sőt bizonyos fokig, mint a társalgás nyelve is meglehetősen el volt terjedve Magyarországon, de azért latin eredetű helynév – egy-két kivételtől eltekintve – nincs. Ebből a kettős analógiából következtetve, egész biztossággal állíthatjuk, hogy a románok által lakott területeken

nem a szláv liturgikus és hivatalos nyelvnek lehet tulajdonítani a szláv helyneveket, hanem annak a szláv őslakosságnak, mely közé a románság betelepült s amelyet később magába olvasztott.

A mai román nép és nyelv megalakulásában a szlávsnak általában igen fontos szerep jutott. Kénytelenek ezt magok a román, tudósok is elismerni. A szláv nyelvnek ez itt kiemelt hatása, úgyszólván a román nyelv csecsemő korára esik. «Bizonyos körülmények között – mondja az összehasonlító neolatin nyelvészet egyik elsőrangú tekintélye, Diez – egy nyelv, jellegének elvesztése nélkül, a legerősebb összevegyülést is elszenvedheti, de, a román nyelv – lehet mondani – még nem ébredt volt öntudatra, mikor az idegen anyag át- meg át- kezdette hatni. Hogy még' mennyire hiányzott asszimiláló ereje,, bizonyítják az idegen szavaknak betűszerinti átvétele és az, hogy benne a szláv hangok, sőt hangösszetételek minden változás nélkül helyet foglalhattak.»

A szlávsnak azonban nemcsak a románság nyelvnek megalakulására hatott, hanem egész ethnikai lényének, társadalmi, jogi, gazdasági intézményeinek és berendezéseinek kialakulására is. «Népünk, szokásai, hagyományai leginkább hasonlítanak a körülöttünk élő szlávokéhoz – mondja erre vonatkozóan Jón Bogdán – ami pedig a jogi szokásokat illeti, igen kitűnő példánk van erre az esküdtek intézményében, melyről kezdetben azt hitték, hogy tisztán római eredetű; később kitűnt, hogy a szlávoktól vettük. Az az irányzat, hogy szokásainknak és néphagyományainknak eredetét a rómaiaknál keressük, teljesen elhibázott. Legszembetűnőbb azonban a szlávok nagy befolyása állami intézményeinkben. Elkezdve a vajdák-tól, le az utolsó falusi kenézig, majdnem minden régi intézményünk szláv. Arisztokratáinkat bulgár szóval boéroknek nevezzük. A boérok szláv címeiket viseltek: Havasalföldön zsupán, Moldovában pán.»

A szláv mellett a román nyelv megalakulásában jelentékeny szerep jutott az albán nyelvnek is. Amiben a román nyelv – a szláv hatást leszámítva – elűt a többi neolatin nyelvektől, azt elsősorban az albán nyelvnek köszönheti. Hangtani, lexikális és nyelvtani sajátosságait igazán csak e nyelv segítségével ismerhetjük meg teljesen. Ilyen albán nyelvi hálás az artikulus hátratétele, a melléknevek fokozása, a számneveknek a 11-19-ig a spre szócskával való képzése, a futurumképzés és egyes mondattani sajátosságok. Érdekes, hogy a román nyelvbe némely latin szó az albán nyelv közvetítésével

jutott és emiatt a román nyelvben több latin szónak más értelme is van, mint eredetileg volt a latinban.

Mikor Traján elfoglalta Dáciát, akkor már a Dunántúl, a Balkán-félszigeten, különösen Moesiában hatalmas római élet virágzott. Ezt a területet ebben az időben két műveltségi árnyalat vette birtokába. A keleti és déli részeken a hellén nyelv és műveltség uralkodik. Északon és nyugaton pedig a latin nyelv és a latin műveltség. Mikor Aurelianus Dáciából kivonta a római légiókat és gyarmatosokat, a latin nyelv és műveltség uralmát még jobban megerősítette ezeken a területeken.

Az Aurelianus uralkodása után következő években pedig a római történelemnek – úgyszólván a legnevezetesebb eseményei a Balkán-félszigeten játszódnak le.

Egy Prokopius nevű író Justinianus császár építkezéseiről egy könyvet írt, melyben felsorolja mindazokat a várakat, melyeket ez a császár építtetett vagy újjáépíttetett. Ezek között a várak között számos latinos nevű is van, mely latinos nevek azt bizonyítják, hogy e vidékeken ez időben már a latin nyelv népnyelvvé kezdet válni. A Lupofontana, a Septe casae; Calvomunti, a Castello novo és a Vikanovo nevek arra mutatnak, hogy Prokopius idejében, a VI. században a Balkán-félszigeten egy köznépi latin nyelv volt megalakulóban. Van erre vonatkozóan más bizonyíték is. Theophilaktos Simokatta elbeszéli, hogy mikor Martinius és Komentiolos keletrómai hadvezérek a Hsemus Balkánban Calvomunti és Lividurgo tájékán egy hegynyergen mentek volna keresztül, egy öszvérről leesett a rárakott teher, amire egyik katona a másikat a lakosok nyelvén – egy másik görög író szerint hazai nyelven: torna fratre! torna fratre! kiáltással figyelmeztette. E kiáltást a többi katona félreértette és abban a hitben, hogy az ellenség rajtok ütött, visszafordultak és elszaladtak.

Hogy a Balkán-félsziget északi és nyugati részein lakó trákok ez erős latinos áramlat hatása alatt nem alakultak át egy új romaios-neolatin néppé, annak oka a szlávoknak a Balkán-félszigeten beszivárgás útján való letelepedése volt, még pedig azon szláv fegyveres invázió előtt, amely a VI. században történt. Az V. században már a keletrómai birodalom legmagasabb állású tisztviselői között is találunk szlávokat. Justinianus császárnak egy Ljubkini nevű – annyi, mint a mai Ljubica nőnév – szláv rabszolganő volt az anyja. Miután a szlávok állandóan megtelepedtek a Balkánon, köztük és a romanizált, trákok között eleven érintkezés kezdődik. Az újlatin nyelv, melyet

a római uralom, a trákokat elrománosítva, a Balkán-félszigeten létrehozott, még teljesen meg sem volt alakulva, mikor a legerősebb szláv hatás alá került. A romanizált trákok be is olvadtak a szlávokba. kivéve azokat, kik az Adriai-tenger partja felé húzódtak. Itt az itáliai népies táj szólásokkal állandó összeköttetésben és az Apuliából időnként kisebb-nagyobb csoportokban átjövő itáliai pásztor népségtől is megerősítve, fenn is maradt a vlachokban, mint a mai románság őse.

*

Ezek a nyelvi tények és bizonyítékok gondolkozóba ejtették a történetileg és nyelvészetileg képzetesebb román tudósokat is. Azonban nem akarván szakítani a dáciai kontinuitással, annak megvédésére olyan elméleteket igyekeztek kitalálni, amelyek nem állanak a nyelvtudomány tanításával és törvényeivel olyan merev ellentétben, mint a dáciai kontinuitás fennebb ismertett elmélete.

Tekintélyét és a román közvéleményre gyakorolt hatását nézve, első helyen áll ezek között Hasdeu, ki 1892-ben megjelent «Strat si substrat» című tanulmányában fejtette ki erre vonatkozó elméletét.

Hasdeu ez elmélete szerint a Balkán-félsziget eredeti, trák lakosságát a római uralom hatása teljesen romanizálta, épen úgy, mint a trákoknak a keleti Kárpátok között lakó dáciai ágát. Erre a trákó-román rétegre a VI. és VII. században Kr. u. egy szláv réteg telepedik le, amely a Balkánon elszlávosítja a romano-trák népelemet, míg a hajdani Dáciában vékonyabb lévén ez a szláv réteg, e vékonyabb szláv réteget elrománosítja az eredeti román réteg.

Hasdeu szerint, mikor a magyarok a IX. század végén bejönnek mai hazájukba, a hajdani Pannoniában is románokra találhatnak. Hasdeu ez állításának igazolására Nestor orosz krónikásra hivatkozik, ki azt mondja, hogy a magyarok, átkelvén a Kárpátokon, harcra keltek a szlávokkal és a románokkal (woloхов). A magyarok a románokat elűzték, ellenben a szlávokkal együtt maradtak. A magyarok által Pannóniából kiűzött románok két részre szakadtak. Egyik rész észak-nyugatra, Morvaországba ment, hol később elszlávosodott. A másik rész pedig a Dunán átmenekült. Ezek ismét két részre oszlottak. Egyik rész Trieszt felé húzódva, őse lett a mai isztriai románságnak; a másik rész pedig a szerb és bulgár népelemen áthúzódva, őse lett a mai macedón románságnak, amely idő folytán még a Dácia-

ból délre húzódó román elemekkel is megerősödött. Ez a történeti folyamat magyarázza meg a három román dialektus között való egységet is.

Hasdeu, mint nyelvtudós érezte döntő erejét azon bizonyítékoknak, amelyeket a román nyelv történeti fejlődése szolgáltatott a dáciai kontinuitás ellen. Ezeket el is fogadja, de hogy a dáciai kontinuitás elméletét fenntarthassa, ráfogja Nestorra, hogy a *wolochowok* alatt románokat kell érteni, holott tudta, hogy Nestor minden kiadója és magyarázója: Schlözer, Léger, Bielowsky egybehangzóan azt tanítják, hogy a *wolochowok* alatt a római birodalom lakói értendők.

Hasdeu tudományos eljárását általában legtalálóbban egy román író, G. Panu jellemzi. Megbírálván Hasdeu «Istoria critical című művét, kimutatja, hogy miként szokott Hasdeu a kérdéses szövegből egyes frázisokat kikapni s azokra elméleteket építeni anélkül, hogy tekintetbe venné az egész szöveg összefüggését vagy azokat az egykorú körülményeket, melyek világot vetnek a szövegben érintett dologra. «Az ilyen könyv szövedéke aztán az általában hamis, de igaz példákkal támogatott eszméknek, magyarázva e példák téves módon. Az igazságoknak és a téves állításoknak e mesteri összeállítása igen könnyeá megcsalhatja azokat, akik a dolgokat nem vizsgálják komolyan.» (Convorbiri Literare. Anul VI. N. 11. 1.)

Hogy mi értéke van Hasdeu «Strat si substrat» című tanulmányának mindarra vonatkozóan, mit a szláv régi történetekre és nyelvek alakulására mond, csak Obiakra akarok figyelmeztetni, ki e tekintetben a következőképen nyilatkozott: »Mindaz, amit Hasdeu a szláv nyelvekről mond e tanulmányában, a szláv nyelvek történeti fejlődésére vonatkozó jelentékeny tudatlanságról és élénk képzelődésről tesz tanúságot». (Archiv für slavische Philologie. XVI. 310–311. 1.)

Onciul Xenopol «Teória lui Eoesler» című könyvének bírálatában (Convorbiri Literare. XIX. 1885.) elismeri, hogy Lambriornak, Paris Gastonnak, De la Berget-nek igazok van, mikor azt állítják, hogy a román nyelv nem fejlődhetett izoláltan a többi neolatin nyelvtől, de azért nem adja fel a dáciai kontinuitást sem. Hogy megvédehesse, azt vitatja, hogy a Dáciában visszamaradt római elemek állandó érintkezésben maradtak a dunántúli románsággal s ez állandó érintkezés magyarázza meg egyrészt a román dialektusok egységét, másrészt pedig azt, hogy a mai román nyelv az itáliai dialektusokkal kapcsolatban fejlődhetett. Hogy ez állandó érintkezés a dunántúli

és a dáciai románság között hogyan történt és miféle történeti bizonyítékokat lehet ez érintkezés mellett felhozni, arról Onciul hallgat.

Xenopolnak «Teória lui Roesler» című könyve egy másik bírálatot is provokált Nadejde Jón részéről (Contimporanul 1888. Nr. 10. 317 – 334. 1.). Xadejde szerint a mai román nyelv a Balkán-félszigeten született és fejlődött ki és pedig abból a nyelvből, melyet a romanizált thrákok és illírek beszéltek és születése után, mintegy ezer év múlva, hozták a román bevándorlók a régi Dácia területére.

Másfelől azt sem hiszi, hogy Roeslernek igaza volna. Ellenkezően, meg van győződve, hogy a dákokat a római légiók és gyarmatok teljesen romanizálták s hogy ez a romanizált népelem meg volt akkor is, mikor a magyarok Erdélyt elfoglalták. Csakhogy ez az elem nem volt a mai román s hogy ezt az elrómaiiasodott dák elemet aztán a Balkánról később bevándorolt vlachok románosították el, mivelhogy ők számosabbak és kultúrailag is fejlettebbek voltak.

Nagyon természetes, hogy ezek a vlachok a Balkánról nem jöttek egyszerre. Előbb jött egy ugyanazon dialektust beszélő csoport, azután egy másik dialektust beszélő csoport. Az sem lehetetlen, hogy némelyek már az első bulgár birodalom idején jöttek, mások meg ennek bukása után. Egy harmadik csoport pedig a második bulgár birodalom idején, egy negyedik pedig ennek bukása után. Ez magyarázza meg, hogy a régi Dácia területén már a XVI. században beszéltek mind a három román dialektust. Ez az úgynevezett visszavándorlás elmélete. Jorga Miklós, ki a bukaresti egyetemen a történelem tanára s az utolsó évtizedben valóságos szellemi vezére és középpontja volt minden ropián nacionalista és irredentista mozgalomnak, egy egészen új és eredeti elméletet talált ki a dáciai kontinuitás megvédelmezésére. Ez elmélet rövid összefoglalása 1915-beri megjelent «Histoire des roumains de Transylvanie et de Hongrie» című művében olvasható.

Jorga ez elmélete szerint a dáciai thrákelem romanizálása tulajdonképpen még az előtt megkezdődött, mielőtt Traján elfoglalta volna Dáciát és pedig a következő módon:

A Duna jobbpartján, különösen a Balkán-félsziget nyugati felében a thrák elem az Itáliából bevándorló parasztság által teljesen romanizáltatott. Az ily módon romanizált ezen illirhrák elem lassanként áthúzódott a Duna bal partjára is. Ez az elem bevándorolt aztán Dáciába is az aranybányák művelésére és ott összevegyülve a dákokkal, megkezdette azok elromanizálását. Az elromanizálás e folyamatát aztán befejezte Dácia meghódítása után a római gyarma-

tok betelepítése. A munka, melyet a Dácia meghódítása előtt beköltözött romanizált thrákelem már megkezdett, gyorsan ment és teljessé is lett, mikor a római birodalom a maga hivatalos apparátusával a meghódított dákok elrómaisítását kezébe vette. Ez a folyamat magyarázza meg a dáciai és a dunántúli románság nyelvi egységét.

Az ily módon teljesen elrómaisított népelem megmaradt Dáciában azután is, hogy Aurelianus kiűrtette Dáciát. Aurelianus csak a hivatalos Róma, a dáciai társadalom úgynevezett legfelső tízeze költözött át Moesiába, – a nagy tömeg ott maradt. Mindössze annyi, változás történt Dácia társadalmában, hogy a betörő barbárok dulásának kitett farosok lakói, tűzhelyeiket odahagyva, a hegyek közvéonultak és ott városi polgárokból pásztorokká és földművelőkké lettek. A későbbi barbár hódítók nem bántották a pásztorokká és földművelőké lett lakosokat, mert magok földműveléssel nem foglalkozván, hogy megélhessenek, rá voltak szorulva a lakosság természetvényeire. Számuk nemcsak nem fogyott, hanem még növekedett is azokkal a hadifogyokkal, kiket ezek a barbárok a Duna jobb partján tett betűéseiből magokkal hoztak.

Ami a szláv nyelvi és ethnikai hatást illeti, Jorga arra vonatkozóan is igen meglepően új elméletet állított fel. Azt mondja: a szarmaták, kikről a Kr.u. IV. századbeli történetírók megemlékeznek, nemcsak az egész Pannoniát lakták, hanem Erdély északi részét és szomszédos vidékeit is. Ezek a szlávok Dácia völgyeiben együtt laktak ez időben a románok őseivel. Mindketten pásztorok és földművelők lévén, minden sűrlődés nélkül élhettek egymás mellett, sőt csakhamar össze is olvadtak, még pedig oly formán, hogy a nagyobbszámú románság a csekélyebb számú szláv réteget teljesen elrománosította; de egyúttal át is vett tőle számos szláv intézményt, jogi- és népszokást, helynevet és szót, amely utóbbiak azonban nem alkotják a román nyelv szókincsének lényeges anyagát. Ennek a régi szláváságnak teljes beolvadása a románságba jóval korábban megtörtént, mint ahogy a magyarok uralkodásukat a Tiszától keletre fekvő Transilvániára is kiterjesztették, amely különben is csak a Szent István trónralépése után következő időben történt meg.

Jorga elmélete egyszerű és világos, mint egy jól megszerkesztett epikai költemény. Nincs is más hibája, mint az, hogy semmiféle történeti tény, bizonyító adatot nem lehet igazolására felhozni. Ellenkezően, minden történeti adat és tény ez elmélet igazsága ellen bizonyít. Annyi alapja sincs, mint Sinkaiék elméletének, amelyet legalább

egy középkori magyar krónikaíró költői színezetű elbeszélése mégis csak támogatni és igazolni látszik.

*

A vlachokkal a X. század végén és a XI. század elején találkozunk először a Balkán-félsziget történetében. Keleti Bulgáriát Tzimisches görög császár 972-ben foglalta el. Mikor Tzimisches meghalt, négy bulgár testvér vezérlete alatt a bulgárok fellázadnak a göröguralom ellen. E lázadás azonban nem sikerült, mert a testvérek egyikét, Dávidot a Kastoria és Prespa közötti úton, mint Kedrenos bizanti író elbeszéli, a Széptölgyek nevű helyen holmi *kóborló oláhok* megölik. Egy pár évtizeddel később, 1020-ban, Bazilios görög császár újra szervezi a bulgár egyházat, melynek fejévé az ochridai érseket teszi és egyúttal Bulgária összes oláhait egyháziilag alája rendeli, meghagyván az oláhoknak, hogy kötelesek az érseket tisztelni s vele szemben tartozásaikat teljesíteni. – Ez időponttól kezdve, sűrűn találkozunk a Balkán félszigeten a vlachokkal, míg Magyarországon, illetőleg Erdélyben .egyszer sem. Kincs róluk ez időből más emlékezés, mint egyedül Anonymus már többször idézett helye.

Kötelességünk Anonymussal is egy kissé foglalkoznunk. Anonymus koráról és hitelességéről sok vitatkozás folyt. Ami korát illeti, némelyek I., mások III. Béla király jegyzőjének tartják, sőt Marczali nyomós okokkal azt vitatta, hogy IV. Béla király jegyzője volt. Az újabb kutatók körülbelül megegyeznek abban, hogy Anonymus III. Béla király jegyzője volt. Karácsonyi János is ebben a, nézetben van, de azt állítja, hogy a Gelura vonatkozó rész későbbi betoldás.

Hogy Anonymus III. Béla jegyzője volt, elfogadhatjuk anélkül is, hogy Karácsonyival a Gelura vonatkozó részt későbbi betoldásnak minősítsük. Hogy a Gelura vonatkozó tudósítás nem hiteles volta kitűnjék, elég figyelembe venni a következőket: Anonymusnak legszembetűnőbb tulajdonsága, hogy nyíltan kifejezett célzata: a honfoglaló magyarokat úgy tüntetni fel, mint a legvitézebb népet, amely egyedül méltó arra, hogy a többi népeken uralkodjék. Ha Magyarország lakatlan, vagy csak gyér népességű ország lett volna a honfoglalás idején, akkor a magyarokra nem lett volna valami nagy dicsőség annak elfoglalása. Ezért népesíti be aztán a lelkes magyarságú jegyző különböző, történelmileg sohasem létezett fejedelmekkel és államokkal, kiknek mindenikén dicsőséges diadalt vesznek a magyarok.

Anonymus azt mondja, hogy Gelu a szlávok és vlachok fejedelme volt. Akár III., akár IV. Béla jegyzője volt Anonymus, az ő idejében szlávok még voltak Erdélyben – a Bánffy-család oklevéltárában több olyan oklevél van kiadva, amelyek arról tanúskodnak, hogy a mai Szolnok-Doboka vármegye területén elég nagy számú szlávok voltak még a XIV. században is. Oláhok is voltak már Erdélyben.

Anonymussal foglalkozva, úgy a dáciai kontinuitás hívei, mint ellenzői egyaránt megfélekednek arról, hogy szerinte Gelu a szlávok fejedelme is volt; kivétel nélkül mindig csak a románokról beszélnek, mintha Anonymus a szlávokról egyáltalán meg sem emlékezett volna: pedig ez nagyon fontos körülmény Anonymus e helyének helyes értelmezése szempontjából.

Anonymusnak tudomása volt ugyanis arról, hogy az Erdélybe behatoló honfoglaló magyarság ott szláv lakosságra talált. Hogy kelet felé a szlávokat a vlachok társaságában látta, arra, ha ő III. Béla jegyzője volt, egy, a Balkánon ez időben történt nevezetes esemény bírhatta rá. Ekkor történt ugyanis, hogy Angelos Izsák görög császár özvegyül maradván, nőül kérte III. Béla király leányát. A lakodalomra sok pénz kellett s azért a népre terhes adókat vetett ki. Ez nagy elégedetlenséget keltett a Haemusban lakó vlachok között. Az elégedetlenek élén két testvér, Assan és Péter állottak, akik a bulgárokat is rávették, hogy hozzájuk csatlakozzanak. Ennek az együttes bulgár-vlach lázadásnak volt az eredménye, hogy megalakult a bulgár-vlach birodalom éppen III. Béla uralkodásának utolsó esztendeiben.

Anonymusnak egyik jellemző tulajdonsága, hogy a maga korabeli dolgokat, eseményeket és szokásokat szereti visszahelyezni a honfoglalás korába. Ennek legfényesebb bizonyítéka az a szerep, melyet nála a kunok játszanak, holott a kunoknak a honfoglalás idejében semmi szerepe sem volt Magyarországon. Miután a Balkán félsziget akkori állapota és ethnikai viszonyai már csak a görög császárokkal viselt magyar háborúk következtében is előtte nagyjában ismeretesek voltak, mi volt természetesebb, mint az, hogy a Tisza-Marosszögbe bulgárokat, Erdélybe pedig a szlávok közé vlachokat helyezzen, amely utóbbiak éppen ekkor kezdtek a már teljesen elszlávósodott bulgárokkal együtt nevezetesebb szerepet játszani s akiket ezért legyőzni nem csekély dicsősége volt a honfoglaló magyarságnak,

Anonymus a honfoglalásnak nem való történetét írta meg, hanem hazafias és lelkes fantáziával annak hőskölteményét, amolyan Wahrheit und Dichtung-féle valamit. Olyanféle eposzt, mint aminőt

a dákoromán történetírók a román nemzet megalakulásáról és további fejlődéséről írtak.

Jonescu-Gion román történetíró, «Kogalniceanu Mihály és Bukovina elrablása» című tanulmányában elbeszéli Kogalniceanuval való utolsó találkozását. Azt mondja, hogy mikor a beszélgetés folyamán a szó a magyarokra került s ennek következtében azon végzetes szenvedésekre, melyeket a Kárpátokon innen lakó románok kénytelenek voltak elszenvedni a magyaroktól, az agg államférfiú karjait és szeméit az ég felé emelve, prófétai hangon így szólott: «Hallgasd meg ifjú az öreg szavát ós ne felejtsd el! Az ország, melyet Balcescu megénekelt s amelyben Sinkai vérkönyeket sírva, írta meg fajunk nemes hivatásának oklevelét, az ország, mely román maradt ezer év leforgása alatt s amely felett elvihartzott és megállott mindaz, amit Ázsia a legbarbárabbat és legszörnyűbbet Európára dobott – ez az ország nincs másra rendelve, minthogy román legyen.» – Azt hiszem, hogy a dáciai kontinuitáson felépült Sinkai-féle történetírásról a fennebbiekben sikerült kimutatnom, hogy részint tudatlanságból származó jóhiszemű félreértésen, részben pedig szándékos hamisításon épült fel és hogy ennék következtében a román faj nemes hivatásának oklevele, Sinkai tanítása nem egyéb, mint hamis oklevél.

*

Hogy a románság származását és legkorábbi történeteit csak úgy ismerhetjük meg a maga valóságában, ha először – a balkáni románság – az – úgynevezett macedo-vlachok – történetével jövünk tisztába, azt legelőször Thunmann fejtette ki 1774-ben «Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker» című könyvében. Thunmannál tovább megy egy lépéssel Sulzer 1781-ben megjelent «Geschichte des transalpinischen Daciens» című könyvében. Ebben határozottan kimondja, hogy miután a történelem a dunán-inneni románságról éppen semmit sem tud, a román elem nem is kelet-, kezhett a régi Dáciában, hanem a Dunántúl a Balkán-félszigeten, ahol már a XII. századot megelőző időszakban is bizonyos fokú történeti szerepet játszott és innen költözött be Erdélybe.

Az 1791-iki Supplex libellus valachorum politikai, vonatkozású történetét előadtam az I. fejezetben. Kiegészítésül még csak azt kell felemlíteni, hogy e kérvény állításait. az erdélyi tudományosság sem hagyta felelet nélkül. Szász részről Eder Károly, magyar részről pedig

Bolla Márton feleltek. E két tudós pusztán a magyar történelem addig ismeretes forrásaira és adataira hivatkozva, mutatja ki, hogy Erdélyben a román elem nem őslakó, hanem lassanként bevándorolt jövevényelem s éppen azért azokból a történeti tényekből, amelyeknek alapján a püspökök a román nemzetnek jogokat kérnek, nem lehet azt kimagyarázni, mit a püspökök magyaráltak ki.

Az a kérvény sem maradt az erdélyi tudományosság részéről válasz nélkül, melyet 1842-ben Leményi és Moga püspökök nyújtottak be az erdélyi országgyűléshez a románok Királyföldön való concivilitása tárgyában. Két százsz tudós: Trausch József brassai és Bhuller Károly nagyszebeni tanárok válaszoltak e kérvény állításaira. Hunfalvy Pál és Roesler előtt nem volt senki, aki a román bevándorlás kérdését oly behatóan és annyi kritikával tárgyalta volna, mint e két férfiú.

Ha ezek a tudós emberek nem Kolozsváron, Brassóban, Nagyszebenben élnek, hanem az európai tudományosság valamelyik székhelyén, hol az egyetemes tudományos közvélemény kialakulására nagyobb hatást gyakorolhattak volna, a dáciai kontinuitás bizonyára nem gyökerezett volna meg az európai történetírásban annyira, mint ahogy tényleg meggyökerezett. Helyzetük kis városokhoz kötötte őket s munkásságuk e miatt lokális jelentőségünél magasabbra nem is emelkedhetett. Dolgozataik helyi jelentőségű torzalkodás aktáinak tűntek fel minden érdek nélkül az egyetemes tudományosság számára. Gibbon, Thierry, Quinet, sőt a magyar történetírás két nagy klasszikusa is: Szalay László és Horvát Mihály akként írták meg könyveiket, hogy tudomást sem vettek arról az értékes kritikai munkásságról, mit ezek a férfiak kifejtettek. Ha ismerték volna e nagy történetírók e férfiak kritikai munkásságát, bizonyára másképpen írnák meg a románok eredetéről szóló lapjait nagybecsű könyveiknek.

A királyi kegyencnek, Bonfiniusnak azonban nagyobb tekintélye volt, mint ez ismeretlen nevű s a nagyvilági tudományos élet középpontjaitól félreeső kis városok magányában dolgozó papoknak és gimnáziumi tanároknak. Sajátságos és végzetszerű tünemény, hogy az előkelő helyről jövő tudományos és irodalmi előítéletnek, vagy tévtanításnak nagyobb szerepe van az értelmi fejlődés történetében, mint a homályos helyeken dolgozó és kicsiny társadalmi körben mozgó emberektől napfényre hozott igazságoknak. Az igazság független tőlünk. A természet, a való élet alkotása. A hazugság pedig az emberi lélek teremtménye; saját emberi képünkre és hasonlóság-

gunkra alkotott valami s azért ragaszkodunk hozzá annyira és szeretjük, míg az igazságtól, mint a mi lényünkől valami függetlentől és távol állótól félünk, mert azt hisszük, hogy olyan, mint a Medusa-fő, melyre ha rátekinünk, arcunk kővé mered és megfagy lelkünk, amely csak az illúziók világosságában és a költészet melegében élhet szabadon és vidáman.

Említettük, hogy mikor legelőször a X. században, Tzimisches görög császár halála után, abból az eseményből kifolyóan, hogy a bulgár lázadás egyik vezérért, Dávidot a Kastória és a Prespa közötti úton az oláhok megölték, Kedrenos görög író úgy emlékszik meg az oláhokról, mint holmi *kóborló* emberekről. Ez a kifejezés: *kóborló*, megvilágosítja a balkáni románság egész társadalmi és gazdasági életét. Életmódjuk kóborló, azaz nomád pásztorélet volt. Eőfoglalkozásuk a jühpásztorság, a román népnek e ma is legkedvesebb foglalkozása. Ez az elromanizálódott illír-thrák népelem, folyton gyarapodva az Itáliából átjövő pásztorelemmel, az V. század kezdete óta egyre jobban elszaporodik. Júhnyájaival bebarangolja a Balkán hegyeit. «Azt kérdi valaki az oláhoktól – írja egy Kekaumenos nevű görög író 1071-ben – hol vannak most feleségeitek és csordáitok? azt felelik: Bulgáriának hegyem, mert szokásuk, hogy csordáik és háznépeik áprilistól fogva szeptemberig a magas hegyeken tartózkodjanak.»

A havas, a magas hegység azonban nem alkalmas a jüh kiteleltetésére. A juhnyájakat őszkor betereleik védettebb helyekre, a havas-alji völgyekbe, ahol a pásztorcsaládnak szállása, katunja van. Ezekből a katunokból rajzottak ki aztán, családonként csoportosulva, a családfő – a kenéz – vezetése mellett a család azon tagjai, akik nem foglalkoztak pásztorkodással és mentek mezei munkára, vagy egyéb szolgálatokra oda, ahol munkaerőre szükség volt. Ha a család tagjai és azoknak nyájai nagyon megszorodtak és nem volt elég-séges legelőterület, akkor felkerekedtek mindenestől és mentek addig, míg újra alkalmas nagyságú legelőterületet találtak. A folyók völgyeiben és a síkságon lakó földművelőkkel, vagy városlakókkal nem igen érintkeztek. Elválasztotta őket az életfoglalkozás és a műveltségi állapot.

Bekóborolták az egész Balkánt s amerre nyájjaikkal elvonultak, mindenütt nyomukat hagyják, egyes intézményekben, községekben

és esetleg visszamaradó csoportokban. Számuk a görög területen is egyre növekedett, még pedig annyira, hogy a görög írók róluk nevezik el The'ssaliát: Nagy Vlachiának, Aetoliát és Akarnaniát Kis Vlachiának, Dél Epirust pedig Felső Vlachiának. Bebarangolják a mai Szerbiát, Boszniát, Horvátországot, Isztriát és mindenütt kisebb-nagyobb népcsoport töredékeket hagynak magok után. Ezeknél a balkáni kóborló nomád oláhoknál a juhtenyésztéssel össze volt kötve a túró- és sajtkészítés és az ezekkel való karavánkereskedés. Az oláh sajt a középkorban a raguzaiak gazdaságában olyan fontos szerepet játszott, hogy azt, mint fizetési eszközt is elfogadták. A caseus vlachescus egységére (egy 1357-ből származó oklevél brinzá-nak nevezi) a hatóságoktól volt megállapítva.

Miután a vlach az egész Balkán-félszigeten pásztorkodással foglalkozott, ez a szó ethnikus jelentésén kívül a nomádéletű pásztor-embert is jelentette, még pedig sokszor nemzetiségi különbség nélkül. Az oláh pásztor azonban később kénytelen volt bizonyos vidékeken az eke szarvát is megfogni, miután helyenként a társadalmi intézmények őket is rászorították, hogy legalább részben kolostorok, fejedelmek és nemesek jobbágyaivá legyenek. így aztán a vlach név kezdett egyenesen parasztot, jobbágyot is jelenteni. Jiricek azt mondja, hogy az új görög nyelvben a *blachos* egyenesen földművelő parasztot jelent szemben a pásztorra vonatkozó *csobán* kifejezéssel. Érdekes, hogy a vlach vagy román szó a régebbi román nyelvben is egyenesen rőghöz kötött jobbágyot jelentett. Mihály vajda abban a rendeletében, mellyel Havasalföldön a jobbágyság viszonyait szabályozta, azt mondja, hogy a paraszt annak az úrnak legyen örökös jobbágya, vecinicu român-ja, kinek akkor éppen birtokán találtatott.

A balkáni románság erkölcsseit, életének ebben a korszakában, életmódja határozta meg. Természetes és érthető dolog, hogy ezek a pásztorkodó vlachok kóborlósaik közben a magok nyájával az állandóan letelepült földművelő lakosságnak igen sok kárt okoznak. A szabadban levő tulajdont illetően nem igen akarnak és nem igen tudnak különbséget tenni az enyém és tiéd között. Mint elsőrangú praeverikátorok (kóborlók) voltak ismeretesek. Emiatt sehol sem igen voltak szívesen látott vendégek. Ez a tulajdonságuk okozza, hogy a raguzaiak meg sem engedték, hogy a vlachok nyájikkal raguzai területen teleljenek. Dusan cár törvényeiben több intézkedés fordul elő a kóborló vlachok ellen. Egyenesen megtiltja a szerb jobbágyoknak, hogy oláh nőket vegyenek el, nehogy ily módon a földművelő szerb

parasztok az oláhok családi körében ismét nomád pásztorokká változnak át.

A kép, amelyet ezekről a félig nomád balkáni vlachokról az egykorú írók festenek, rendkívül sötét: «Nektek és utódaitoknak kom – írja ezt 1071-ben Kekaumenos – az oláhok nemzetsége romlott és hitetlen. Se az Istenhez, se a császárhoz, se saját feleihez nem hű. Hazug és rettentő zsvány. Kész mindenre esküt tenni barátainak és rokonainak, de meg is szegi. Soha senkinek sem tartotta meg a hűséget. Az oláhok gyávák és nyúl szívűek, de gyávaságból szemtelenek is. Azért tanácslom nektek, hogy ne higgyetek nekik.» – Szent Lietbert cambrai-i püspök 1054-ben a Szentföldre utazott. Ez utazásáról szóló jelentésében ezt írja rólok: E vadak úgy élnek, mint a barmok. Sem törvényeik, sem városaik nincsenek. A szabad ég alatt laknak és ott állapodnak meg, ahol az éjszaka utóléri őket. Az eltévedt utasokra leselkednek, rablásból élnek. Sem vallásuk, sem istenségeik, sem vallásos szertartásaik nincsenek. Könyörületlenek és kegyetlenek.

A történeti igazság szerint ezek a balkáni vlachok ősei a mai román nemzetnek. Az itt jellemzett civilizációt hozták magokkal át a Dunán és a XII. század elejétől fogva a Kárpátokon át a mi hazánkba is.

*

Az a kérdés most már, hogy ezek a vlachok mikor jöttek át a Dunán a mai Románia területére?

Hogy erre a kérdésre elfogadható feleletet adhassunk, mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk, hogy miféle népek nyomaira találunk ezen a területen a szóban forgó időben?

Hogy a VI. század végén, 581-ben a mai Oláhországban szlávok laktak, arról Menander görög írótól értesülünk, ki elbeszéli, hogy Baján, az avarok kagánja az itt lakó szlávokat haddal támadta meg. A bulgárok a VII. században tűnnek fel a Balkán-félszigeten. Hogy Asparuchnak hatalma, ki megalapította a bulgár birodalmat, a Duna balpartjára is kiterjedt, egészen bizonyos, mert hiszen a görög írók a dunántúli és a dunáninneni Bulgáriát világosan megkülönböztetik.

A X. század végén és a XI. század elején Tzimisches és Basilios görög császárok a bulgár birodalmat megsemmisítik. Ez az esemény a mai Romániára is nagy hatással volt. A bulgárok helyébe a mai Moldova és Nagy Oláhország területére rögtön benyomulnak a besse-

ziyők. A bessenyők a mai Románia felől körülbelül 1060-ig fenyegetik Magyarországot bókéjét. Ez időtől fogva a kunokkal folyik a küzdelem, mert a kunok rátörték a bessenyőkre s azokat meghódították. A bessenyők és a kunok, mint egyfajtajú s talán rokonn nyelvű népek is, hamar összeolvadtak s azért a magyarság az első kún betöréseket is bessenyő becsapásoknak tartotta. A görög császárok, akik a bulgár; államot tönkretették, sokkal gyengébbek voltak, semhogy a kunokat megtudták volna abban akadályozni, hogy a Duna balpartján elterülő síkságot birtokukba vegyék. Örvendettek, hogy a kunok nem mentek át a Dunán. Ez óhajításuk sem teljesülhetett, mert a kánok beütése a görög birodalomba már 1078-ban megkezdődött s azóta gyakran ismétlődött.

A kunoknak jelentős szerep jutott az Assan és Péter-féle bulgarovlach birodalom megalapításában is. Assan és Péter kísérlete először nem sikerült. A görög császár felkelő hadaikat meglepte és szétverte. Assan és Péter a Dunán átkelve, a kunokhoz menekültek és azoktól tekintélyes segítséget nyerve, visszatértek hazájokba és a felszabadító harcot a görögök ellen kún szövetségben folytatták és küzdöttek ki. Ezután a kunok és a Balkánon lakó vlachok meg bulgárok között állandó és sűrű érintkezés folyt, ami lehetővé tette, hogy a vándorló természetű vlachok a szintén félnomád kunok társaságában átjőjenek a Dunán a mai Románia területére és ott elszaporodjanak egyelőre nem mint politikai, hanem csak mint ethnikai elem. Bizonyító körülmény emellett az is, hogy azokban az oklevelekben, melyekben hazánk területén leelőször van szó vlachokról, mindig együttesen említetnek a bessenyőkkel és a kunokkal. IV. Béla korában, mikor a magyar dominikánusok Moldovában Poksán vidékére mennek s ott püspökséget alapítanak (milkói püspökség), annak székely, kún és oláh hívei vannak. Sőt Kuthen király Magyarországon megtelepült kunjai között is voltak oláhok, mint a kunokra vonatkozó és ez időkből származó oklevelekben előforduló nevek alapján állíthatjuk.

«Amint Moesiában – írja egy román történetíró, Hurmuzaki «Fragmente zur Geschichte der Rumänen» című művének 185., 186. lapjain – a bulgár birodalom létrejött és lassanként megerősödött, határait a IX. században a mai Oláhországra is kiterjesztette és később számos románnal is benépesítette, kik a Haemusból és Macedóniából örömet bevándoroltak a szép dunamelléki ország síkságaira, amire különben a bizánci kormányzat különböző üldözései is kényszerítették. A X. században a bessenyők telepedtek meg az oláh földön.

Utánok a kunok jöttek, kik itt hosszabb ideig voltak (1060-1220-ig)-A bessenyő uralom alatt sem szünetelt a románságnak Bulgáriából, és Thráciából való átköltözése a mai Romániába.»

A dunáninni románokról a görög történetíróknál először 1164-ben történik emlékezés. Niketas Koniates elbeszéli, hogy Andronikos Komenos sevastokrator Mánuel császár előtt abba a gyanúba keveredett, hogy a császár trónjára vágyik s annak elnyerése végett a magyar királlyal alkudozik. Andronikos megszökik és Halles fejedelméhez, Jarosláv Vladimirhez igyekszik menekülni. El is jutott Halies határáig, de itt az oláhok, kik a görög császárral jó viszonyban voltak, megfogták és visszavitték a császárhoz.

Ne csudálkozzunk, hogy ebben az időben már a mai Galícia délkeleti határainál is találunk oláhokat. A románság vándorlásaira vonatkozóan igen érdekes és meglepő adatokat találunk Miklosich és Kalúzniacki «Die Wanderungen der Rumänen» című művében. A galíciai Boleehov nevű várost a régi latin okiratokban villa Valachorumnak nevezik. A történelem a zsidókon kívül egy másik olyan vándor nemzetséget nem ismer, mint a román. Nemesak Galíciában, hanem még Morvaországban is voltak ilyen oláh pászortelepek a mai Messeritsch tájékán, mely helységnek walachisch mellékneve innen származik. Ki gondolná, hogy nálunk Árvamegyében a XV. században oláhpásztorok nyernek szabadalmat a vármegyétől arra, hogy nyájikat dézsmafizetés mellett a havasokon legeltethessék. 1497-ben a lublói vlahság egyenesen városalapításra nyer szabadalmat. A Beszkid hegyek alján több, mint húsz község volt, amelyeknek lakossága tisztán juhtenyésztéssel foglalkozó vlah volt.

Vannak olyan adatok is, amelyek azt bizonyítják, hogy a vlachok már a XI. században meg voltak telepedve a Duna balpartján. Attalios görög író azt mondja, hogy a kunok 1074-ben, szövetkezve a Dunától északra lakó mizabarbarokkal – azaz a vlahokkal – hadat viseltek a görögök ellen. A mizobarbarok vezére Nestor volt, M alá volt rendelve Tatus kún fejedelemnek.

Mánuel császár III. István magyar király ellen háborút kezdett s mint Kinnamos elbeszéli, Vatazés Leonnak azt parancsolta, hogy egy sereggel, mely között a vlahoknak nagy sokasága is volt, akik, mint mondják, itáliai gyarmatosoktól származnak, a magyarokat a Feketetenger felől támadja meg, ahonnan még eddigelé senki sem támadta meg őket. Vatazés a Feketetenger felől meg is támadta a magyarokat, tömérdek embert megölvén közülök, tönkre-

verte őket és számtalan szarvasmarhát, lovat zsákmányolva tőlök, visszatért.

Hogy Vatazés e támadása őseinket mely irányban, továbbá az ország határain belül-e, vagy kívül érte? nem tudjuk, csak az látszik bizonyosnak, hogy e támadás a mai Románia területéről jött. Hasdeu azt mondja, hogy ez a támadás a magyarokat Fogaras földén érte s hogy a Vatazés seregében levő oláhok ez alkalommal Fogarast nemcsak elfoglalták, hanem a magyaroknak többé vissza sem adták. Ez utóbbit Kinnamos nem mondja. Ellenkezően, világosan megmondja, hogy Vatazés tönkrevén a magyarokat, nagy zsákmánnyal visszament. Hogy ez a fogarasi hódítás egészen Haçdeu fantáziájának szüleménye, azt G. Panu már említett bírálatában kimutatta.

Azt, hogy a románság a mai Romániát nem ugyan mint politikai, hanem mint ethnikai tényező, a bulgárok, bessenyők és kunok társaságában legalább részben már azelőtt megszállotta, mielőtt róla a magyar állam területén említés történt volna, a fennebb felsorolt és a még rendelkezésre álló, de térszűke miatt fel nem sorolható adatok és bizonyítékok alapján, bebizonyított történeti igazságnak tartjuk.

III.

(A román népelem első megjelenése a magyar állam területén. Havasalföld ethnikai képe a tatárjárás után. A románság bevándorlása a tatárjárás után a XIII. század végéig. Mekkora volt a bevándorolt románság száma ezidőben? Az oláh vajdaságok alapítása a XIV. század első felében a dákoromán történetírás szerint és a valóságnak megfelelően. A románság beköltözése a XIV. és XV. században. A kenézek és vajdák szerepe. Az úgynevezett oláh kerületek keletkezése Hunyad és Krassószörény vármegyében és e kerületek közjogi helyzete. A fogarasi boerság. A dákoromán történetírás ez intézményekre vonatkozó felfogása. A bevándorolt románság politikai, jogi, társadalmi gazdasági helyzeté és erkölcsi állapotai a XIV. és XV. században. A románság száma a XV. század végén. A románság XVI. és XVII. századbeli bevándorlásának okleveles bizonyítékai. A románság száma a XVII. század végén. A román elem nagyobb mértékben a XVIII. században szaporodik el hazánkban. Okleveles bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy e nagy mértékű elszaporodás eredménye volt az oláh vajdaságokbeli román parasztság ama kivándorlásának, melyet a vajdaságokbeli kormányzat zsarolásai idéztek elő. A román népelem statisztikai képe a XVIII. században és a XIX. elején. A román vajdaságoknak a magyar államhoz való viszonya Mihály vajdáig. Mihály vajda, mint az irredentizmus hőse.)

A mai magyar állam területén románokról először említés 1222-ben történik II. Endre azon oklevelében, amelyben Salzai Hermannak, a német lovagrend nagymesterének barczasági jószágait visszaadja, még pedig teljesen megbővítve. A király ez oklevélben. azt mondja, hogy a lovagoknak adományozott föld a Barca vizének forrásától a Dunáig terjed, tehát ezt a földet a Bodza folyó forrása és a töröcsvári-szoros között délfelé nyúlva, a mai Bukuresten keresztül a Dunáig terjedően kell gondolni. Az ajándékozott területen kö-

várat is építhetnek, azonkívül az Oltón és Maroson vámmentesen vihetnek sőt akár a székelyek, akár az oláhok földjén menjenek keresztül. Második említés II. Endrének abban az oklevelében fordul elő, amelyben Szeben megyében Szentmihály hegyét, a mai Kis-Disznódot (Michelsberg) egy Gocelin nevű papnak adja, ki azt átengedte a kerci monostornak. A király ez oklevelében megerősíti azt az adományát is, melyet maga tett volt Kerc monostorának, eltávolítván az adományozott földről az oláhokat. A harmadik emlékezés pedig az 1224-ben kiadott híres Andreanumban fordul elő, melynek IX. pontjában «az oláhok és bessenyők erdejét vizeivel együtt adományozza a szászoknak, hogy közösen használják az oláhokkal és a bessenyőkkel.» Egy 1231-ben kelt oklevél a Szombatfalvával határos Boje földjét oláhok lakta földnek nevezi.

Ez idézett okleveles adatok alapján világosan áll tehát előttünk a tatárjárást közvetlenül megelőző időkben a románság geográfiai elterjedésének képe Erdélyben, ama határterület keskeny csikjára szorítkozva, amelyik a Bodza folyótól körülbelül a Vöröstoronyi szorosig terjed. A bessenyők, kiknek társaságában a magyar állam területén legelőször feltűnnek, a dákoromán történetírás szerint sem voltak Erdély őslakói s így már e körülmény is valószínűvé tenné, hogy mint pásztorkodó nomádok, e legrégebb oláhok is velők együtt vándoroltak be.

Erdély és Magyarország területén más helyen oláhokról a tatárjárást megelőző időkbeli egyetlen okirat sem emlékezik meg. A mai Bihar vármegye területén nagyon sok lakik. E megyét is Crisiana tartomány néven, mint a hajdani Dácia részét, az irredentismus Románia mare számára követeli. E vármegye tatárjárás előtti etnográfiai viszonyairól az úgynevezett Várad-i Begestrumból szerezhetünk magunknak tájékozódást. Ez összeírásban egy szó említés sincs téve bihari románokról. Bihar megyében román lakosságról a tatárjárás után éppen negyven évvel később, 1282-ben történik először okleveles emlékezés. Nem emlékezik meg a románokról Bogerius nagyváradi kanonok Carmen miserabile-ja sem. Bogerius a mongol betörés idején Nagyváradról Arad megyébe s onnan Erdélybe menekült. Pontos lelkiismeretességgel mondja el a Carmen miserabile-ban, hogy bujdosásában és a tatár fogságban miféle emberekkel került össze. Németekről, magyarokról, kunokról egyformán emlékezik, de románoknak színét sem látta, pedig éppen azokon a vidékeken bolyongott, hol a románok a mai napság kompakt többségben laknak. Találkozott

volna csak egyetlen románnal; a latin testvért bizonyára felismerte volna benne ő, az olasz, aki igazi italianissimi volt, amennyiben sem a magyarokat, sem a németeket nem szerette.

*

A tatárjárás úgy a mai Románia, mint Erdély ethnografiai arculatán lényeges változást okozott. Ismeretes, hogy a kunok uralmának Európa keletén a végső csapást a mongolok a Kalka mellett vívott ütközetben adták meg. A kún birodalom szétrombolása után való időből a mai Románia ethnografiai képéről az az oklevél világosít fel, amellyel IV. Béla a Johanniták nagymesterének adja a Szörénységet, a mai Kis-Oláhországot Jón és Farkas kenézségeivel együtt, kivéve mégis Lythen vajda kenézségét és továbbá az Oltón túl fekvő Kúnországot, kiveve Szenezslausz vajda kenézségét.

Ez oklevélből megtudjuk, hogy a mai Kis-Oláhországban Jón és Farkas kenézek, meg Lythen vajda alatt oláhok laknak, a régi Kúnországban pedig Szenezslausz vajda alatt. A Kalka melletti ütközet után széthullani kezdő kunok helyét tehát egyes kenézek alatt tömörülő kisebb román alakulások foglalják el. Amint kezd gyengülni ezen a területen a kunok hatalma, úgy kezdik egyes oláh főnökök kezökbe ragadni a hatalmat azon nép fölött, melynek előbb is Bulgáriából hozott szervezetüknél fogva, mint kenézek, főnökeik voltak.

/

Hogy Erdély népességét mennyire megritkította a tatárjárás, annak igen érdekes okleveles bizonyítéka maradt ránk Gallus erdélyi püspöknek azon levelében, amelyben elpanaszolja a királynak, hogy megyéje a tatárjárás után annyira néptelenné lett, hogy még most is alig találkozik székhelyén, Gyulafehérváron egy-egy ember. Más püspöki birtokain: Herinán és Biolokolon Doboka megyében, Gyalun Kolozs megyében, Zilahon és Tasnádon Szolnok megyében sincs lakosság. Nincs is reménye, hogy kapjon, ha csak nagyobb szabadsággal nem kecsegteti a települni akarókat. Kéri a királyt, hogy a telepeseket vegye ki a vajda és a megyei ispánok hatósága alól.

István ifjabbik király 1264-ben Hazos ispánnak ajándékozta az üres és lakatlan Naszód földét, hogy benépesítse. Az új telepések, kik a püspöki és a többi üresen maradt jószágokra letelepedtek, a

nyájaikkal Erdély havasai felé húzódó oláhok voltak. IV. Bélának egy, 1252-ben kelt okleveléből azt látjuk, hogy a kerci monostornak azon a földjén, amelyről II. Endre már idézett oklevele szerint az oláhok eltávolítottak, újra oláhok laknak. Valószínű, hogy a szerzetesek a tatárjárás után eresztették vissza az oláhokat, szükség lévén munkáskézzre.

A tatárjárás után már gyakrabban és több helyen találkozunk az oklevelekben, az oláhokkal. Számuk azonban a tatárjárás után még ötven évvel később sem mondható nemcsak mai, hanem akkori értelemben sem jelentékenynek. III. Endrének egy 1293-ban kiadott oklevelében a király azon elhatározásáról olvasunk, hogy valamennyi oláh, bárkinek is a birtokán legyen, a király birtokára telepíttesék vissza, kivéve azon 60 háznépet, amelynek letelepítését a gyulafehérvári káptalannak Füled és Énösöd nevű birtokaira Kun László engedte volt meg.

Ez a románságnak történeti adatokkal igazolható ethnikai képe Magyarországon és Oláhországban a XIII. század végén. A következő XIV. században ez a kép lényegesen megváltozik. E századnak első felében alakulnak meg a moldovai és Havasalföldi vajdaságok is.

*

A dákoromán történetírás azt mondja, hogy a Havasalföldi román vajdaság alapítója, Radu Negru volt, aki az Erdélyben levő Fo-Omlás önálló román hercegségek ura volt s aki innen 1290-ben megszámlálhatatlan népség kíséretében átment Havasalföldre s ott megalapítója lón az első független román államnak. Hogy Fogaras 1290-ben nem lehetett Radu Negrué s így onnan ki sem vonulhatott, kitűnik III. Endrének egy 1291-ben kelt okleveléből, amelyben Fogarast, mint régi tulajdonát visszaítéli Ugrin mesternek. Omlás pedig ebben az időben Korrád tolmácsi várnagy fiának tulajdona volt.

Hogy IV. Béla király a tatárjárás után miként intézkedett a mai Havasalföldről, láttuk abból az okleveléből, amelyben ezt a földet a Johanniták nagymesterének adta, kivéve Lythen vajda kenészségét. Kun Lászlónak egy 1282-ben kelt okleveléből tudjuk, hogy Sóvári Sós György az engedetlen Lythen vajdát 1275-ben megölte, testvérét, Barbatot elfogta és a királyhoz vitte. A király azonban Barbatot, miután hűséget fogadott és tetemes váltságdíjat fizetett, szabadon bocsátotta. így állott helyre a régi rend Havasalföldön.

Lythen vajda e lázadásától egészen 1324-ig nem tudunk semmit Havasalföldének történetéről. Kantakuzeno görög író arról értesít, hogy 1824 táján Baszaráb, Ungrovlachia vajdája Mihály viddini bolgár cárnak fegyveres segítséget adott a görög császár ellen. Ugyancsak ebben az évben ír a pápa Baszarábnak, a szeretett fiúnak és nemes férfiúnak, Havasalfölde vajdájának egy levelet. Hat évvel később Róbert Károly haddal támadja meg Baszaráb vajdát, hogy megbüntesse azért, mert hatalmát az Oltón innen fekvő Szörényi bánságra is ki akarta terjeszteni. Róbert Károly egy 1332-ben kelt oklevele Baszaráb vajdát Tokoméri fiának nevezi. Ez a Tokoméri senki más, mint Tugomir Baszaráb, a Baszaráb vajda apja, kit a román történetírók közül egynéhányan egynek vesznek a mesés Badu Negruval.

Az 1275-től 1324-ig terjedő magyar történetek ismeretesek. Ekkor hanyatlott le – úgymond a krónikairó – Magyarország az ő nagyságos dicsőségéből. A trónért folyt villongások benn és künn egyaránt leszállították a királyi hatalom tekintélyét. Míg Róbert Károly meg nem erősödött a trónon, szó sem lehetett arról, hogy a keleti hűbéres tartományokban a magyar korona fenntarthassa régi tekintélyét. Valószínű, hogy Lythen vajda leveretése után ez a Baszaráb Sándor atyjaként szereplő Tokoméri, alias Tugomir Baszaráb próbálta meg először magát függetleníteni a magyar államtól; fia Sándor pedig a Róbert Károly hadain nyert győzelmével a román állam első megalapítója lesz. Az eddig fél nomád oláhpásztorok most lesznek nemzetté és országuk, mely a kun állam bukása után, mint a már idézett oklevelek is bizonyítják, több kisebb-nagyobb kenézségből mozaikszerűen volt összerakva, félig független állammá. Román történelem csak ez idő óta van.

A román történelem egyik igen érdekes kérdése, hogy eredetileg kik voltak ezek a Baszarábak?

A dákoromán történetírók tanítása szerint egy régi római család ivadékai voltak, kik tulajdonképen mindig a románok élén állottak.

Béthy László érdeme, hogy okleveles és heraldikai adatok alapján kimutatta a Baszaráb és böszörmény szavak között való azonosságot. Böszörményeknek nevezték az Árpád-kori magyar történelemben meglehetősen szerepet játszó mohamedán vallású bolgárokat, az izmaelitákat. A magyarországi Baszarába nevű és más böszörmény eredetű nemes családok címerében ép úgy ökor és szerecsenfő van, mint Havasalföld és Moldva címerében. A szerecsenfő

tehát az eredetileg mohamedán vallású böszörmény (izmaelita) eredetű családok jelvénye. Történetileg bizonyos, hogy a kunok, kik a tatárjárást megelőző időkben a mai Románia területén, mint az akkori Kumánia uralkodó népe éltek, vallásukra nézve a mohamedanizmus egy bizonyos, a kunok és a bessenyők között uralkodó válfajához tartoztak. Az első Baszarába, ki tehát Havasalföldén lerakta a jövődó román állam alapjait, eredetileg kúnfőnök lehetett,, ki a kun állami és a bolgár hagyományok alapján szervezte állammá a maga kenézséget. Fő emberei kunok és bolgárok voltak, kik magokat bolgár nyelven boéreknek nevezték, míg a nép tömege, amelyen uralkodtak, nyelvére és nemzetiségére nézve román, azaz vlach volt.

Bizonyíték még a Baszarábák kún eredetősége mellett az is, hogy családjukban a trónöröklés tulajdonképpen nem apáról fiúra szállott, hanem a család körére korlátozott választás útján, a bátyáról a testvéröccsre, mint a hogy szokásban volt a turkfajú népeknél általában. De igen érdekes bizonyítékot szolgáltat a Baszarábák kún eredetősége mellett családi viszonyaik vizsgálata is. Verancsics azt mondja: az oláhoknál az uralkodásban a törvényes és törvénytelen fiúk egyaránt következhetnek, mert a vajdák a törvényes feleségen kívül sok mást vesznek feleségül. Reicherstorfer azt mondja: Mindenkinek két-három felesége van; a nemeseknek és előkelőknek még többet szabad tartani, – a vajdának pedig, amennyi tetszik, annyi van. Itt tehát szokásjogon alapuló intézményszerű többnejűségről van szó, amely körülmény maga is bizonyítéka a Baszarábák mohamedán kún és a boérság kún-bolgár eredetének. Hogy a Baszarábák és a boér családok egy részének kún eredetőségével kezd a román közvélemény, is megbarátkozni, kitűnik Casoltán Hadrián Bessarábiáról 1895-ben írt röpiratának következő szavaiból: Bessarábiának, valamint Covurlui megyének egy része kún főnökség alatt volt s hol a magyaroknak, hol pedig Havasalfölde fejedetmének volt hűbérese. Idővel egészen a Havasalföldi vajdák birtokába került. Az sem lehetetlen, hogy a Havasalföldi Baszarábák egyenesen ezektől a kún főnököktől származnak, hisz nagyszámú román család van különben is, amelyek kún és tatár eredetűek.

Vizsgáljuk most már azt: mikor és hogyan alakul meg a moldovai vajdaság?

Hogy Moldovában kisebb kenézségek is keletkezhessenek, nagyon nehéz volt a tatárok közelsége miatt és ha keletkeztek is, azoknak kún jellege sokkal erősebb volt, mint a Havasalföldieknek-

Ilyenforma kún fejedelemség volt a jasi-i (jászvásári) fejedelemség, melynek emlékezete a Bogdántól alapított moldovai vajdaság előtti időből fenmaradt. Még a XVI. században is. volt Moldovában egy kún kerület és a fejedelmi udvarban egy kúnkapitányi hivatal.

Máramarosból – írja Xenopol – amely hercegség menedék-helyül szolgált a magyar uralom elől megszökött románoknak, a XIII. század végétől kezdve, a román nép kezdett leereszkedni Moldova tágasabb és termékeny völgyeibe. E hercegség vajdái közül egy Drágos nevű átköltözött Moldovába anélkül, hogy mint Radu Negru tette Havasalföldén, elszakadt volna a magyar koronától. Ennek a Drágosnak fia volt Szász vajda, ennek fia Balk, aki épen akkor uralkodott, mikor egy Máramarosból való újabb kiköltözés oka lett annak, hogy az ország a magyar királyságtól elszakadva, független állam legyen. Ez az újabb kiköltözés 1349-ben Bogdán vajda vezetése alatt történt, ki fellázadván a király ellen, arra ösztökölte a románokat, hogy mentől nagyobb számban kövessék. Gyula vajda nem akarván követni Bogdán felhívását, azért jószágát elpusztította s. nagyszámú románság kíséretében átment Moldovába, hol Balk-ot, ki a magyar királyhoz dű akart maradni, megverte.

Bogdán vajda Moldovába való kivándorlása történeti valóság, amely a rávonatkozó oklevelek tanúságtétele szerint nem olyan regényes lefolyású honalapítás volt, mint Xenopol elbeszéli. Nagy Lajosnak egy 1343-ban kelt oklevele azt mondja: Bogdán, ki Máramarosban oláh vajda volt, a múlt télen Kelesei Dénes fiával, Jánossal erőszakoskodott és félve a büntetéstől, hűtlenül kiszökött az országból. Lajos királynak egy másik, 1349-ből származó oklevele azt is elbeszéli, hogy Gyula, Drágos fia elpanaszolta, hogy rokona István a hűtlen Bogdánhoz csatlakozott, őt és fiát pedig elűzte birtokairól, melyeket nagyatyja kapott volt Károly királytól s hogy épületeit elhamvasztotta. Kéri tehát a királyt, hogy helyeztesse vissza birtokaiba.

Bogdán vajda kiszökésének és a moldovai vajdaság ennek következtében való megalapításának előidézője tehát a máramarosi oláh vajdák között folyó egyszerű családi perpatvar volt. Hogy a máramarosi oláhság egy része Szerbiából, az Ibar folyó vidékéről települt át a XIII. század vége felé, oklevelesen tudott valóság.

Bogdán vajda azonban, nem az egész Moldovának, hanem csak északnyugati részének volt vajdája, mert az egész Moldovát a litván eredetű Koriatovics Juga csak később egyesíti. A román írók azt mond-

ják, hogy Koriatovicsot a moldovai románok önkényt választották fejedelmeiké; csakhogy a való történetek, miután Moldovában nagyszámú kisorosz sereg élén jelent meg, inkább okkupátornak tüntetik fel. Koriatovics azonban nem sokáig uralkodott, mert mérgezés által pusztult el. Helyébe a Havasalföldi Baszarábakkal rokon Musát család kerül Moldova trónjára.

Ezek az oláh vajdaságok azonban az itt elbeszélte események \ következtében csak önállósítják magokat, de nem lesznek egyúttal függetlenek is a magyar királytól. Az említett Baszaráb vajda fia meghódol a magyar királynak és országa a magyar birodalomnak része is marad, amelyet éppen ezért neveznek a görög írók Ungrovlachiának. Ugyanez az eset a moldovai vajdasággal is, ahol azonban Musát Péter vajda, tekintettel a* Balkánon egyre diadalmasabban előnyomuló török hatalomra. 1387-ben a szomszéd Lengyelország királyának, Jagelló Lászlónak is hűséget fogadott. Utóda István azonban ismét meghódol Zsigmond magyar királynak.

*

Hogy a vlach nép a XIII. század végén és a XIV. század első felében a Balkánról egyre nagyobb tömegekben tódul a mai Romániába s onnan Erdély felé, oka az akkori balkáni viszonyokban, elsősorban pedig a bulgarovlach állam helyzetében kereshető. A bulgarovlach birodalom északkeleti részében a tatárjárás után a tatárok fészkelik be magokat. Délnyugati részét, a mai Macedóniát pedig a szerbek foglalják el. E két idegen hódítás a vlachokat és a bulgárokat arra készíti, hogy arra a területre vonuljanak vissza, hol még fennáll a bulgarovlach uralom. Az így mozgásba jött tömeg és különösen annak mozgékonyabb része, a vlachság, egyre sűrűbb csoportokban jön át a Dunán az ott már egységes országgá jegecesedni kezdő vlach kenézségek területeire és onnan Erdélybe. A XIV. század közepe óta ez a Dunán való átköltözködés még nagyobb lesz a töröknek a Balkánon való térfoglalása következtében.

A románság Erdélybe való beköltözködésének ez időszakban három földrajzi iránya mutatható ki. Egyik Fogaras vidékén, hol az oláhok már a XIII. század elején megjelennek, a másik a mai „Hunyad- és Krassószörény, a harmadik, északkeleten a mai Beszterce-Naszód és Máramaros megyék területén. A XIV. és XV. században a bevándorló oláhok első időben a királyi jószágokon tele-

pednek le és pedig elsősorban néptelen és erdőborította helyeken. Főfoglalkozásuk a pásztorkodás volt. Földet nem műveltek s így a királynak sem fizettek más adót a szokásos ötvenednél – minden ötven juh után egyet – s holmi csekélyebb pénzbeli járulékot. Adózási viszonyaik tehát teljesen azonosak voltak balkáni adózási viszonyaikkal. Az oláhok letelepedése a királyi jószágokon saját kenézeik vezetése alatt történt.

Már említettem, hogy a balkáni oláhok első társadalmi és politikai alakulata az egy nemzetség szállása, települő helye, a katun volt s a katun elöljárója a nemzetség feje, a kenéz. Az oláhok betelepülésére vonatkozó oklevelekből megállapítható, hogy a kenéz egyúttal telepítési vállalkozó is, akinek a király tisztviselői egy darab erdőséget vagy lakatlan földet adtak oly feltétellel, hogy azt saját atyafiságával betelepítse és aztán a telepések felett maga és utódai nem főbenjáró ügyekben bíraskodjanak. Ez az úgynevezett kenézi jog eredete. Hogy kik és mik voltak a kenézek, világosan megmondja Nagy Lajos királynak egy 1350-ben kelt oklevelének következő helyei: «remélvén, hogy az Ő szorgos gondoskodásuk által oláh falvaink, sok lakost nyernek adjuk a kenézséget» (Mihályi J. Máramarosi diplomák 29.) és egy 1352-ben kelt másik oklevél, melyben Szeri Pósa krassómegyei főispán ezeket iratja: «Mutnok-pataka nevű lakatlan földet kérték tőlem olyan szabadsággal, mint aminővel a (karán)sebesi kerületben lakó kenézek bírják az ő falvaikat, hogy azt benépesítsék». (*Karácsonyi J.* «A magyar nemzet történeti joga». 1916. 58 1.). Ezek a kenézségek az adományozott föld terjedelméhez mérten nagyobbak és kisebbek. Van olyan kenézség, amelyhez 300 család tartozik, de van olyan is, amelyben alig van négy-öt család; ennek következtében tekintélyben, rangban és befolyásban az egyes kenézek között is nagy különbség van.

Ahol az apróbb és nagyobb kenézségek nagyobb számban vannak, mint Beregben, Máramarosban, Hunyadban, ott a kenézek magoknak vajdát választanak, vagy a várispán nevez ki vajdát s akkor nem a kenézek, hanem a vajdák állanak összeköttetésben a királyi tisztviselőkkel. A vajda szedi össze a kenézektől a királynak járó jövedelmet s ő ügyel fel arra, hogy a kenézségek mindenike pontosan teljesítse tartozásait. Míg a kenézség vagyoni tulajdon, s így apáról fiúra szálló, addig a vajdaság személyes tisztség, mely nem örökölhető. A vajdák között is, az igazgatásuk alá tartozó kenézségek nagysága, száma és gazdagsága szerint épen olyan rang- és tekin-

télybeli különbség van, mint a kenézek között. Érdekes, hogy oláh vajdai tisztséget néha tősgyökeres magyarok is viselnek. A nagyobb területeű igazgató vajda közel áll az ispánhoz és azért akárhányszor személye szerint magyar és nemes is volt.

A letelepült oláhok közül a királyok többeket egyeseknek ajánléknak el. Bizonyíték erre III. Endre már idézett oklevele, melyből kitűnik, hogy Kun László 60 oláh háznépet adott az erdélyi püspöknek. A püspökökön kívül a káptalanok, a városok, sőt egyes hatalmasabb magánosok is kapnak királyi adományokban ilyen telepes oláhokat. 1374-ben Lajos király Kolozsvárnak adja a Kolozsvár és Torda között fekvő Fleck nevű erdőt, hova a kolozsváriak húsz oláh háznépet, a mai Felek nevű oláh falut telepítik. Nem ritka, sőt elég gyakori az is, hogy a kir. telepes oláhok magánosok birtokaira szökdösnek, mert ott jobbnak és kényelmesebbnek találják az életet, mint a kir. jószágokon. A magán tulajdonba jutó oláhság száma más úton is növekszik. Egyes kenézeket és vajdákat a királyok nemessé tesznek, nekik adván nemesi birtokul azt a jószágot, amelyet eddig kenézi jogon bírtak. Természetesen, az ilyen birtokokon lakó oláhok helyzete is megváltozik. A kenéz, vagy vajda földesúrrá lesz és így az oláhok az ő birtokán királyi szolgálóból földesúri alattvalókká – jobbágyokká – lesznek.

A kenézeket azonban embereikkel együtt a király tisztviselői kiváló előszeretettel telepítették le a várjószágokra is. Itt már feladatuk nem erdőirtás és azért a király nem is elégszik meg tőlük az ötvenedik juhval. Hogy mit követeltek az ilyen várjószágokra telepített, földművelővé lett oláhoktól, világosan tudjuk Vencel királynak 1301-ben és Zsigmond királynak 1427-ben kiadott okleveléből. Az első, az udvarhelyi vár jószágán, a mai Oláhfaluban letelepített oláhok kötelességeit sorolja fel, a második pedig a dévai vár jószágain élő oláhokét, «mert az oláhok személyei – mondja Zsigmond király oklevele – a vártól el nem választhatók, valamint az általok bírt szántóföldek sem, jölehet azokat saját hasznukra művelik». Az oláhok nemcsak meghatározott fizetésekre, hanem a várak fenntartása végett «kézimunkára, sáncok ásására, favágásra és élelmiszerek behordására is kötelesek».

A XV. században a várjószágokon telepített oláhság társadalmi és jogi helyzetében a mai Hunyad megye Hátszeg vidékén, továbbá Krassószörény- és Temes-vármegyék délkeleti részében igen nevezetes

fejlődési mozzanattal találkozunk. Kivétel nélkül olyan vidékeken, melyeken át szokott a délkelet felől támadó török betörni az országba. E vidékeken az ország védelmi érdekei arra kényszerítették a királyi várak ispánjait, hogy a várjóságokon letelepített oláhokat fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. Minekutána a fegyveres szolgálat e korban tekintélyt biztosító és sok előnyt nyújtó volt, a kenézek és vajdák szívesen is vállalkoztak rá. Miután mentől nagyobb számú olyan fegyver viselő emberre volt szükség, kik felett a vár parancsnokai kellő időben azonnal rendelkezzenek, belevonják e szolgálatba azokat a kenézeket is, kik nem a várjóságokon voltak letelepedve, hanem az oláhföldeknek nevezett irtványokon is. így fejlődik ki külön-külön mindenik vár körül egy-egy oláh kerület, melyeket aztán V. László király azzal a megokolással, hogy mivel e kerületek a török beütések ellen a Dunánál őrködnek, hogy őket még nagyobb buzgóságra ösztönözze, engedve a kerületek együttes kérelmének, egy közigazgatási egésszé egyesíti.

Ez az egyetlen oklevelesen igazolható adat arra vonatkozóan,, hogy a magyar állam területén volt közigazgatásilag egy külön román terület is. Aeneas Silvius Európa című művének II. fejezetében azt írja, hogy e katonáskodó oláhok között csak nagyon keveset találhatni, ki nem tud magyarul. Hogy e kerületek oláhjai mennyire e voltak magyarosodva, bizonyítják a karánsebesi kerületnek, tehát az egységessé lett nyolc oláh kerületnek fenmaradt irományai, melyek majdnem egyforma számban vannak magyarul és latinul írva, de soha egyetlen esetben sem oláhus; sőt nincs az oklevelekben semmi támasztéka annak a feltevésnek, hogy e kerület' törvénykezéseinek alkal-mával az ügy vitel nyelve más lett volna, mint a latin, vagy magyar.

Van még a magyar állam területén egy-két olyan másik hely is, hol a bevándorolt oláhságnak más volt a jogi helyzete mint általában. Ilyen volt Fogaras vidéke. Oláh Miklós azt mondja Hungáriájában, hogy Fogaras vára olyan, mint egy kis hercegség s alattvalói, az oláh boérok úgy tisztelik a vár urát – mint fejedelmöket. A fogarasföldi előkelő oláhokat nem kenézeknek, nem vajdáknak nevezik, hanem boéroknak. A boérság nem magyar nemesség, mert azt az oláh vajda adományozta.

Az a kérdés most már: hogyan keletkezhetett a magyar állam területén olyan nemesség, mely eredetét az oláh vajdáktól vette?

Nemcsak a Havasalföldi vajdák bírták királyi adományul a fogarasi és omlási jószágokat, hanem a moldovai vajdáknak is

voltak ilyen jószágaik Erdélyben, nevezetesen Csicsó és Küküllővárai. Hogy mi volt a célja annak, hogy a magyar királyok ilyen hűbéres jószágokat adományoztak az oláh vajdáknak, nyíltan megmondja egy Mátyás király uralkodása alatt hozott határozat, mely úgy rendelkezik, hogy bogarast, Radnát, Omlást a hozzátartozó birtokokkal együtt, nem szabad ezentúl senkinek eladományozni, hogy azokat a korona a Havasalföldi és moldovai vajdáknak bármikor átengedhesse, hogy ha ezek kénytelenek lesznek fejedelmi székeiket elhagyni, innen a visszatérést megkísérthessék. Ezek a Havasalföldi vajdák az alatt az idő alatt, míg Fogaras vára birtokukban volt, boérságokat adományoztak és e boérságokat a magyar király, vagy helytartói akkor is elismerték, vagy a szükséghez képest megerősítették, mikor e vár nem volt a vajdák birtokában. Hogy a vajdák a magyar állam területén a királyi adományból bírt földön boérságot osztogattak, nem áll magában. Ugyanezt tették Munkácson Koriaticus Tódor és utódai is.

Hogy ezek a fogarasi boérok semmiben sem különböztek a többi várjószágokon lakó kenézektől, kitűnik abból a szabályrendeletből is, melyet Tomori Pál várnagy 1508-ban az összes boérok és közoláhok egyetértésével alkotott. E szabályrendelet 7. pontja szerint «a boérok minden évben fejenként két szekér fát visznek be a várba. Kaszálni is két napig tartoznak s aztán a lekaszált szénát összegyűjteni és behordani is az ő kötelességök». Ebből látható, hogy fogarasi boérnak lenni, nem nagy állapot volt.

A dákoromán történetírás mindezt másképen tudja. E történetírás szerint a románok középkori társadalmi és politikai szervezete a római légionárius rendszeren épült fel. A dévai és hunyadi oláhoknak – írja Densusianu Hóra lázadásáról írott könyvében – katonailag szervezett társadalmuk volt azzal a rendeltetéssel, hogy erődöket építsenek és a várakat védelmezzék. A románok az erődítés tudományát a rómaiaktól örökölték s így a középkoron át valóságos mesterei voltak e tudományban az Ázsiából jött barbár magyaroknak. Hasonló katonás jellege volt a románok polgári társadalmának is. A nép három osztályra szakadt: a boérok, vagyis elsőrangú katonák, kiknek katonáskodása hagyományos volt, nem pedig vazalusi viszony eredménye. A román boérok egészen a XV. századig román nemesek néven szerepeltek s a magyar nemességtől külön társadalmi és politikai osztályt alkotva, a fölött ki is tűntek eredetüknél, történetüknél és kiváltságaiknál fogva.

Magyarországon a románság ez időkből majdnem mindenütt, ahol lakott, külön nemzeti területtel bírt. E kerületek élén a kenézek és vajdák állottak, mint kerületi kapitányok, akik román jog Szerint ítéleztek. A harmadik osztályt a várnépeknek nevezett román parasztok alkották, akik mind szabad emberek voltak és nem voltak ' jobbágyi szolgálatra kötelezve. Ezeket a külön nemzeti szabadságokat veszítették el aztán a románok, mint a *Supplex libellus valachorum* – Mondja – nem törvényes intézkedések, hanem az idők mostohaságai következtében.

A középkori magyarországi románságnak ez a dákoromán saellemben megfogalmazott története valóban sokkal szebb, mint az, melyet az oklevelek alapján, mint prózai valóságot meglehetősen állapítani. Nem csuda, hiszen a költői eposz mindig szebb, mint a prózai valóság.

*

Igen érdekes és tanulságos annak vizsgálata is, hogy ezek a XIV. és XV. században egyre sűrűbb csoportokban beköltöző oláhok, miként illeszkednek bele az akkori magyar állam társadalmi, jogi és gazdasági kereteibe? Erre vonatkozóan jellemző adatokra akadunk az egykorú oklevelekből.

Nagy Lajos királyt az Erdélyben támadt zavarok, két ízben kényszerítették arra, hogy Erdélybe utazzék. Második utazása alkalmával egy rendeletet adott ki, amellyel az erdélyi büntető eljárást szabályozza. E rendeletben, annak előrebocsátása után, hogy Erdélyben nagyon elszaporodtak a gonosztevők, különösen az oláhok között, kiknek állapota rendezetlen, felhatalmazza a nemességet a gonosztevők, különösen az oláh gonosztevők kiirtására. A XIV. és XV. századból származó oklevelekből vett nagyszámú adat bizonyítja, hogy az oláh kenézek között igen sok erőszakoskodó ember volt. Számталанszor megtörténik, hogy egymás házára törnek, azt felgyújtják és az értékesebb tárgyakat elrabolják. Emberölés, gyűjtogatás, idegen jószágban való prevarikálás napirenden van köztök, valamint az is, hogy rossz fát téven a tűzre, Bogdán vajda példáját követve, kiszökönek az országból. Az erdélyi püspök is több ízben panasolja, hogy a püspöki és káptalani jószágokon lakó kenézek szántóföldeket, kaszálókat adogatnak el, mintha az övék volna; oláh alattvalóikat új terhekkel nyomorgatják, sőt a földesúri hatóság alól még fenyegetésekkel is ki akarják magokat vonni.

V. László egy 1456-ban kiadott oklevelében szigorúan megfagyja az erdélyi vajdának, hogy miután értésére esett, hogy a kenézek verések, sebesítések és fogságba vetések segítségével különféle területeket, erdőt, réteket, havasokat Szeben megyében, Oloznán, Koardon, Szerdahelyen, Segesváron és Szászsebesen elfoglaltak a szászoktól, adassák vissza mindezeket a szászoknak. Mátyás király 1486-ban a nemesek és a szászok együttes panaszára meghagyja az erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának, hogy mivel az oláhok ; vakmerőségükben annyira vetemedtek, hogy nemcsak a többi lakosokat támadják meg fegyveres kézzel, hanem még a nemeseket is, vegyen maga mellé fegyveres székelyeket és keményen fenytse meg a gonoszokat, mert jóllehet az oláhok sem szabadságra nem születtek, sem pedig arra hivatva nincsenek, mindazáltal az ország parancsainak ellenére hatalmaskodás és gonosztettek útján szereznek magoknak szabadságot.

De legérdekesebb világot vet az állandó lakhellyel bíró és földműveléssel foglalkozó régebbi erdélyi lakosok és az újabban bevándorolt, félig nomád pásztorkodásból élő oláhság között való viszonyra az a szerződés, melyet Goblin püspök közbenjárására a Szeben vidékén lakó oláhok és a szászok kötöttek egymással és továbbá az a helyhatósági szabályzat, melyet a hét és két szász szék alkotott és amelyet Mátyás király 1464-ben erősített meg. A szászok – mondja az előbbi szerződés – minden gyilkosságot, gyújtogatást, lopást megbocsátanak, mit az oláhok megelőzően elkövettek, de ezentúl az oláhoknak külön engedelem nélkül nem szabad szászföldön legeltetni s a gonosztevőket elrejtegetni, mert az orgazdát, vagy rejtegetőt elégetik, mint a gonosztevőt. A gyilkos, gyújtogató, sőt a gyújtogatással fenyegető is tűzben hal meg. Az oláhok arra is kötelezik magokat, hogy ijjal nem járnak, sem a nyíllövésben nem gyakorolják magokat. Ha a fogarasi és omlási kerületekben lakó oláhok – mondja az idézett helyhatósági szabályzat – juh, sertés vagy egyéb nyájaikat tilalom, ellenére a szászok földjeire bocsátják, vetésekben, legelőkben, erdőkben kárt tesznek, a juhnyájából első ízben két juhot, második ízben négyet, harmad ízban tizenkettőt foghatni meg a kártérítés biztosítására. Ha az oláhok oly erősek, hogy tőlük kártérítést kapni nem lehet, a károsultak a helység bírait és lakóit szólíthatják segítségre. Ha a helység sem bírna a kártevőkkel, az egész széket kell segítségül szólítani. Ha még a szék sem volna elég, akkor az összes hét és két szék álljon fel, sőt ha az egész szászság sem volna elég erős

a hatalmaskodás megtorlására, akkor a vajdát és az alvajdát is-segítségül kell hívni. Ha valakitől lovat, vagy más jószágot loptak el és a nyomok oláhok lakta helységekre, vagy határra vezetnek, az oláhok a keresett jószágot tartoznak kiadni. Ha pedig ki nem adná s a káros heted magával leteszi az esküt, az oláhok a lopott jószág árát tartoznak megfizetni.

Ez a szabályrendelet és a Goblinféle szerződés beszédes emlékei az erdélyi oláhság régi századokbeli erkölcstörténetének. Kiténik belőlök, hogy mennyire igaz a későbbi erdélyi törvénykönyvnek az «Approbatá»-knak azon állítása, hogy az oláhok sok helyen majdnem nyilvánvaló erőszakkal élnek a többi nemzeteken és azok határain-Csekély fáradtsággal egész halmazát- lehetne a történeti adatoknak-összegyűjteni annak-bizonyítására, hogy a vlachokat első feltűnésök óta mindenütt úgy tekintették, mint rendbontó elemet, mely az egyéni tulajdont, a társadalmi rendet és az állam jogintézményeit nem tiszteli. Az oláhság e jellemvonása azonban nem kizárólagos oláh tulajdonság. Közös minden pásztorkodó félnomád néppel. A népeket a társadalmi, politikai, jogi és közművelődési intézmények hatása alakítja erkölcsi lényekké. Ilyen intézmények pedig nem verhetnek gyökeret egy félig nomád nép körében.

A dákoromán történetírás ezekben a megrendszabályozásokban kisebb-nagyobb román nemzeti forradalmak megtorlását látja, úgy tüntetvén fel e rendetlenségeket, kihágásokat, hatalmaskodásokat, fosztogatásokat és rablásokat, mint a leigázott románság kísérleteit a magyar iga lerázására s azért tud a középkorban a magyar állam területén annyi oláh parasztlázadásról, amelyekről a valóságos történelem semmit sem tud.

*

A fentebbiekben vázoltam a román népelem hazánkba való költözésének folyamatát, társadalmi, jogi és gazdasági helyzetét feltűnésének első jelétől kezdve a XY. század végéig. Önkényt felvetődik az a kérdés: mekkora lehetett a száma a mohácsi vész idején, a hazánkba költözött románságnak? Nem sok idővel a mohácsi vész után Verancsics azt írja, hogy számra nézve a három nemzet mindenikét megközelíti. Verancsics ez adata és más egyéb adatok alapján állíthatjuk, hogy Erdélyben, hol a XII. század első felében még nem volt román a XVI. század elején, a mohácsi vész idején a lakosságnak már egy negyede volt a románság.

Várdai Ferenc erdélyi püspök 1515-ben arra kéri a nagyszebeni tanácsot, hogy védelmezze meg az alsókenyeri kath. plébánost az oláhok ellen, mert Alsókenyéren már kevés a keresztény. A szászvárosi oláhok ennek következtében minden keresztény telket elfoglalnak és tönkreteszik az alkenyeri plébániát. A plébános már több ízben fordult a szász városiakhoz, kérvén, hogy védelmezzék meg őt. A szászvárosiak azonban soha még meg sem intették az oláhokat. Most a püspök a szebeni tanácshoz folyamodik, hogy akadályozza meg az alkenyeri plébániának megsemmisítését, hogy ne legyen marhaóllá az Isten egyháza.

Várdai Ferenc püspök e levele nagyon tanulságos, mert az alsókenyeri katolikus plébánia sorsa kicsinyben visszatükrözi a románság Erdélyben való térfoglalását is. Előbb egyediként, kisebb csoportokban települnek le mindenütt s. azután mikor elszaporodnak, úgy kiszorítják az eredetileg magyar vagy szász lakosságot, hogy később annak még emlékezete is alig marad. A kenyérmezei ütközet után a szászvárosi királybíró sírva panaszolja el a királynak, hogy a kenyérmezei csatából menekülő törökök az egész vidék lakosságát kipusztították: leölték vagy magokkal hurcolták. Engedje meg tehát a király, miután munkáskezerekre szükség van, hogy a lakatlanul maradt helyekre telepéseket fogadhassanak be. így kerülnek az oláhok Szászvárosra és környékére, ahonnan a népességében megfoghatkozott Alkenyér keresztény telkeire letelepedve, tönkreteszik az, alkenyeri katolikus plébániát.

Hogy az alkenyeri kath. plébános panaszát megérthessük és tisztában legyünk azzal is, hogy az oláhok miként teszik tönkre az alkenyeri kath. plébániát, tudnunk kell a következő dolgokat.

Az oláhok kezdetben mindenütt a nekik kiirtásra átadott erdők helyén, az úgynevezett irtványföldeken települnek le. Idővel a kiirtott erdők helyén lehetetlenné válik a baromtenyésztés és így a szükség, de meg a szomszédos magyar vidékek példája s a megváltozott életfeltételek hatása is rákényszerítette a telepés oláhokat, hogy felhagyjanak a pásztorkodással s az irtványföldeket művelés alá fogják. A művelés alá fogott irtványföldek azonban, miután a tizedfizetés a birtok és nem a személy után járt, mikor még erdő borította, nem voltak kötelezve tizedfizetésre, szántófölddé váló átalakulásuk után sem voltak tizedfizetésre kötelezve. Tehát a pásztorból földművelővé lett oláh sem fizetett tizedet. Ellenben, igenis fizetett minden székely, magyar és szász, mint eredetileg földművelő.

A tizedfizetésre kötelezett földeket, melyeken katolikus magyarok vagy szászok laktak, keresztény földeknek (terras Ohristianorum) nevezték, megkülönböztetésül az oláhok által művelt és a már jelzett okból tizedfizetésre nem kötelezett földektől. Természetesen, ha ilyen keresztény földre oláh telepedett le, az is köteles volt fizetni a tizedet, mert az a birtokhoz volt kötve. Az oláhok azonban a legtöbbször vonakodtak megfizetni a tizedet, hivatkozva arra, hogy eddig sem fizettek. B vonakodás következtében aztán az alkenyéri plébános elesett az oláhok által megszállott keresztény földek után járó tizedtől, amely körülmény a keresztények, azaz a katolikusok számára megfoghatóan következésképpen elégséges jövedelem hiánya miatt lehetlenné teszi a kath. plébánia fennmaradását is.

Ily módon lehet kimutatni oklevelek alapján az oláhok térfoglalását a mai Erdélynek csaknem valamennyi vidékén, ahol most oláhok laknak. Éppen így lehet a XIV., XV. századbeli oklevelek segítségével azt is kimutatni, hogy minden nagyobb népmozgalomnak következtében, melyet a Balkánon és a mai Románia területén az egyre gyakrabban ismétlődő török háborúk okoznak, miként keresnek Erdélyben menedéket a kisebb-nagyobb csoportokba verődött oláhok, akik gyakran hosszabb ideig úgy élnek itt, mint az erdélyi magyarok és szászok szabályozott társadalmi és gazdasági rendjét zavaró nyugtalan és mozgó népelem.

*

Még világosabb ez oláh bevándorlás képe és még több okleveles adat áll rendelkezésünkre az erdélyi fejedelemség korszakából, a XVI; és XVII. századból.

A különféle török, tatár, kozák beütések, de különösen azoknak a görögöknek állandó zsarolásai miatt, kik az ország jövedelmeinek bérlői voltak, a szegény oláh parasztság csapatonként szökött át az oláh vajdaságokból Erdélybe. «Az oláhok sok Ínséget, üldözést, károkat szenvednek – írja I. Rákóczi György 1632 augusztus 15-én Máté vajda érdekében Abaza basához küldött levelében – a közéjük beszámazott görög nemzetből való gonosz emberek miatt.» Utasította tisztviselőit, hogy valahol Havasalföldiből kijött népek, szegény emberek vannak, őket sehol senki meg ne tartóztassa. A boéroknak is tanácsolta a hazamenetelt, de ők azt mondják: .nincsen annyi bátorságuk, életök és lelkök, hogy valameddig azok,, a rajtok elhatalmasodott kegyetlen kalmár görögök ott lesznek, bemehessenek. Hasonló-

képpen ír abban a levelében is, melyben Máté vajdát a nagyvezérnek ajánlja. «Ne változnék annyiszor a vajda, hanem lenne hazafi a vajda, hogy így mindannak az országnak elfutott népe is bátrabban szállhasson vissza a pusztá földre.»

A moldovai boéroknek Lupu vajda ellen Rákóczihoz írott panaszlevele is világossá teszi, hogy a vajdák kegyetlen zsarolásai miatt a nyugalmasabb Erdély valóságos menedékhelye volt az üldözött és sanyargatott oláhságnak. 1668-ban az oláhországi vajda átír Apafinak bizonyos nagyobb számú, átszökött oláh faluk dolgában: «birodalmunkból egy néhány falvak szöktenek el a nagyságod birodalmába. Némelyek Fogaras tartományában, némelyek Brassó tartományában, némelyek Szebenzékire és pedig nem egyéb latorságokért szöktenek el, hanem csak az adónak nehéz voltáért.»

Eosetti Antal moldovai vajda 1676-ban két ízben ír Apafinak kivándorolt oláh jobbágyok dolgában. «Nyilván tudhatják, ez néhány esztendő alatt mennyi háborúság történt ez kis helyen, mely miatt az szegénységnek ki kellett menniök életök táplálására az kegyelmed birodalmába ... . Todorasko Jordakinak ötven ház jobbágyi magok oltalmokért az nagyságod országába folyamodtak és telepedtek le.» 1673 május 15-én Ghica vajda ír Apafinak Filipescu bojár elszökött jobbágyai ügyében.

Az így beözönlő oláhság aztán elfoglalta a háborús viszontagságok következtében meggyérült magyar és szász lakosság helyét. Hogy miként ment végbe az oláhságnak a beköltözés folytán való fokozatos térfoglalása, arról számos fejedelmi oklevél, más közokirat és magánfeljegyzés tanúskodik. Így olvassuk Bethlen Gábornak egy 1622 augusztus 18-án kelt oklevelében: «A kézdi kapitulumhoz tartozó szász papok adják értésünkre, hogy annak előtte egy Kövesd nevű falut mind szászok lakván, mostan immár a sok háborúság miatt annyira elpusztult, hogy több oláhság lagnék benne, mint szász.» 1648-ban pedig I. Rákóczi György írja Fogarasban kelt oklevelében: «A szász püspök hívünk a püspöksége alatt való senioraival együtt találának meg minket, jelentvén, hogy mivel Rétenben a szászok száma igen minimálódott és az oláhok vice versa igen sokra szaporodtak.»

Hogy egyes magyar helyekre miként szivárogtak be e korszakban az oláhok, így különösen Dévára, igen meggyőzően kimutatta Szöcs Albert, s hogy Hunyadmegye hajdani gyér magyar lakosságát miként borította el az egyre nagyobb számmal beözönlő oláhság, azt Súlyom-

Fekete Ferenc idevonatkozó bűvárlataiból ismerjük. Hogy Bihar-megye déli részében miként foglalt tért a románság, igen alapos tanulmányban (Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedik század év óta) mutatta ki dr. Györfly István.

Hogy a román ethnikum a magyar állam keleti felében nem őslakó volt, hanem beköltözés (incolatio) folytán alakult ki, még világosabbá teszi a románságnak XVIII. századbeli története. Annak a korszaknak története, melyet a román történétírók az oláh vajdaságok történetében fanarióta korszaknak neveznek.

E korszakban «lett aztán a román paraszt – írja Aricescu – (Istoria revoluțiunii romani de la 1821. Bucuresti. 1874. 4. 1.) júhvá, melyet a ciocoi (így nevezték a jövevény és hamarosan úrrá lett görögöket) megnyírt, megfejt és végül megnyűzött. E fanarióta farkasoknak falánksága kényszerítette a parasztot, hogy vagy az erdőkre menjen, vagy pedig tömegesen vándoroljon ki a Kárpáton túlra.»

A román parasztságnak a román vajdaságokból való kivándorlása ebben a korszakban három különböző irányban indul meg. Egyik Moldovából Oroszországba, a másik a Duna jobb partjára, Bulgária és Szerbia határos részeibe, a harmadik pedig Erdélybe és Magyarországra, az úgynevezett Tisza-Maros szögbe. Hogy e hármás irányú kivándorlás közül az Erdély és Magyarország felé irányuló volt a legnagyobb, azt abból a körülményből is következtethetjük, hogy faágából a török birodalomból is hatalmas szerb és bulgár csapatok húzódtak ez időben Magyarországra. Ettől eltekintve, adatokkal is kimutathatjuk, hogy e bevándorlás mekkora és minő irányú volt e korszakban.

A pozsareváci (passarovici) békekötés következtében Kis-Oláhország a Habsburgok kormányzata alá került. Az első népszámlálást 1721-ben végezték. Összeírtak 13.245 családot, amely, családonként Öt lelket számítva, megfelel 66.225 főnyi lakosságnak. Az utolsó népszámlálás, mely tizennégy évvel később volt, 40.000 családot, tehát 200.000 főnyi lakosságot konstataált. A nyugalmasabb és rendezettebb kormányzás másfél évtizedes korszaka tehát 123.000 főnyi szaporulatot okozott. Az osztrák uralom alatt ugyanis a nyugalom és biztonság érzete nemcsak az erdőkre és más lakatlan helyekre

menekült embereket bírta rá, hogy visszatérjenek elhagyott lakásaikra, hanem az Oltón túl fekvő Nagy-Oláhországból is számosan vándoroltak be, mert híre terjedt, hogy az osztrákok több súlyos adónemet eltörölték és a robotot is mérsékeltek.

1738-ban kitört a török háború. E háborúban a törökök betörték Délmagyarországba is. Velök együtt nagyszámú oláhság is jött be rablás és pusztítás végett. E pusztító tömeget szétverték ugyan és sokat vissza is kergettek közülök a török uralom alatt álló Oláhországba, de nagy részök az erdőkbe és a mocsarak közé menekült, ahol rablóbandákba verődtek össze. E rablóbandák tagjai közül a béke helyreálltával nagyon sokan becsületesebb életre adták magokat és letelepedtek a gazdátlan földekre. Több okirat, vármegyei végzés tanúskodik arról, hogy ilyen bandák vezetői bandájok tagjaival együtt kegyelmet nyerve, békés földművelők gyanánt telepedtek meg Krassószőrényben, Torontál és Temes vármegyékben. Megkötötté 1738-ban a belgrádi béke, Kis-Oláhországból is számosan telepedtek át a Tisza-Marosszögbe, amely Magyarországhoz való visszacsatolása idején annyira néptelen volt, hogy 1720-ban összes lakossága csak 25.000 főre rúgott.

Nagyobb mértékű kivándorlás Havasalföldről 1741-1744 között történt Rakovicza Mihály vajda uralkodása idején. Ez a vajda annyira megterhelte a népet adóval s mindenféle illetékekkel, hogy egyszerre mintegy 15.000 főnyi család hagyta el Havasalföldét. A nép e kivándorlása volt oka annak, hogy a török 1744-ben elkergette. Utóda Maurocordat Konstantin lett, ki még embertelenebbül nyúzta a népet. Mikor Maurocordat trónra lépett, Havasalföldén az adózó családok száma 147.000-re rúgott s ez a szám a folytonos kivándorlás miatt 35.000-re olvadt le. Körülbelül hasonló eredményű volt ennek a vajdának moldovai uralkodása is.

1765-ben egyszerre 227 s ezt megelőzően 535 oláh család menekült Oláhországból a Tisza-Marosszögbe. Mikor a temesvári középonti telepítő bizottság erről azon hozzáadással tett jelentést Bécsbe, hogy még kilátás van több csapat bevándorlására is, onnan azt az utasítást kapta, hogy a bevándorlásra újabban jelentkező oláh családokat igyekezzék lebeszélni települő szándékukról. Sőt B. Penkler portai követet is utasították, hogy értesítse a portát a királyné azon óhajtatásáról, hogy az elviselhetetlen zsarolások miatt hontalanná lett oláhokat legjobb lesz sérelmeik orvoslásának ígérete mellett visszahívni. Ez intézkedések és levelezések semmit sem használtak, mert

a helyéből kimozdult oláhságot nem lehetett visszatérésre bírni. Így tehát a hatóságok kénytelenek voltak e menekülő oláhokat, befogadni és nekik a karánsebesi, lugosi, oravicai és mehádiai járásokban lakóhelyeket tudni. A következő évben újra szigorú rendelet jött Bécsből, hogy «a menekült oláhokat Temesvárnál errébb és a Bégánál tovább ne engedjék.»

A XVII. század végén a vallásos unió érdekében buzgólkodó jezsuiták az oláhság számát Erdélyben 200.000-re becsülték. De ha fel is tesszük, hogy a jezsuiták számítása nem volt egészen pontos és az oláhok számát 25%-kál felemeljük, Erdély román lakossága ez időben így sem lehetett több 250.000-nél. A szászok száma, Schuller. Er. számításait véve alapul, ez időben körülbelül 100.000-re tehető, a magyarságé pedig 150.000-re. III. Károly idejében (1730) az adózók száma Erdélyben 135.000 volt. Ebből a románságra 85.000 esett. Marad tehát más nemzetiségű adófizető 50.000. Ha most már ehhez az adót nem fizető nemességet és kiváltságos székelységet 50.000-re becsülve, hozzávesszük, akkor Erdély összes nem román lakossága ez időben körülbelül 300.000-re tehető.

Erdély nemzetiségi viszonyai tehát a fennebbi számítás alapján a XVIII. században egészen 1761-ig, amely évből már biztos adataink vannak, a következő statisztikai képbe foglalhatók össze:

1700-ban:	magyar.....	150.000
	szász.....	100.000
	román.....	250.000
	Összesen	500.000
1730-ban:	magyar.....	195.000
	szász	110.000
	román	420.000
	Összesen.....	725.000

Az 1761–65-iki népszámlálás pedig Erdély nemzetiségi statisztikáját a következő képben tünteti fel:

1761-65-ig.	magyar.....	271.000
	szász	120.680
	román	547.243
	Összesen.....	938.923

Ha összehasonlítjuk az 1761-iki állapotot az 1700-ikival, azt látjuk, hogy a románság szaporodása e 61 évi időszakban körülbelül 120%-os volt; a magyarságé 80%-os, a szászságé pedig csak 40%-os. A szászság szaporodása annyira lassú, hogy majdnem stagnáló fajnak tűnik fel. A magyarság szaporodása teljesen megfelel a fokozatosan előrehaladó természetes szaporodásnak. A románság szaporodása ellenben feltűnő és a természetesnél nagyobbak látszik. Ez a tény már kezdetben azt a hitet keltette fel a legtöbb emberben, ki a románság feltűnő módon való növekedését a mindennapi élettel kapcsolatosan szemlélte, hogy e népfajban a természetes szaporodó képesség rendkívül nagy. Bethlen Miklós már a XVIII. század végén azt mondja az oláhokról, hogy nem valók egyébre, mint szaporodásra.. Az 1701-iki gyulafehérvári országgyűlésen pedig magok az erdélyi rendek nevezik az oláhságot barbár és szapora nemzetnek (*barbara et prolofica ista natio*).

Ez az észlelet azonban akkor sem volt egyéb, mint bizonyos tekintetben optikai csalódás, mert a románság feltűnő és gyors szaporodását nem a faj rendkívüli szaporodóképessége magyarázza meg, hanem az oláh vajdaságokból való ama nagymértékű bevándorlás, melynek képét a fentebbiekben rajzoltam meg okainak magyarázatával egyetemben.

Hogy a hazai románság szaporodása az oláh vajdaságokban uralkodó kormányzati rendszer miatt minő gyors és nagyarányú volt,, azt a következő adatok még világosabbá teszik.

Erdélyben a románság száma volt:

1772-ben	667.806
1784-ben	787.369
1794-ben	800.000
1811-ben	950.000
1837-ben	1,132.980
1857-ben	1,227.276
1870-ben	1,207.867

Az 1794-iki statisztikai adatok szerint Erdély összes lakossága kerek számban 1,300.000. Ebből román 800.000. Az 1761-től 1794-ig eltelt 30 éves időszak alatt a románság 253.000 lélekkel szaporodott., a szászság 30.000 (150.000); a magyarság pedig 79.000-el (350.000).. Az arány tehát e 30 éves időszakban is az volt, mi a megelőző 60 éves.

korszakban, de bizonyos tekintetben már a magyarság javára és a románság hátrányára változva. A magyarság javára való e változás még érezhetőbb az 1794-től 1837-ig eltelt újabb korszakban. A románság Erdélyben 1700-tól 1811-ig körülbelül 700-750.000 lélekkel szaporodik. A vajdaságokban a fanarióta korszak pedig 1821-ig, illetőleg a *regulament organic*-ig tart. A *regulament organic* nemcsak rendezettebb állapotokat teremt az oláh vajdaságokban, hanem elejét is veszi egyúttal a paraszt nép nagymértékű kivándorlásának és okozója lesz annak, hogy a vajdaságok lakossága a parasztok terheinek megkönnyebbítése következtében ezentúl már rohamosan növekszik.

1837 után az arány még inkább a magyarság javára és a románság hátrányára változik. Tehát a valóság azt bizonyítja, hogy 1700-tól körülbelül 1811-ig az oláhság szaporodása Erdélyben a többi nemzetek rovására feltűnően gyors és nagy, de ekkor kezd a magyarság előnyére megváltozni és azóta a helyzet a magyarságra mindig kedvezőbb lesz. Ugyanezt tapasztaljuk a magyarországi részekben is. Egyszóval, elmondhatjuk, hogy a románság feltűnő elszaporodása, a magyar állam keleti felében összeesik a fanarióták oláh vajdaságokbeli uralkodásával s azt úgy tekinthetjük, mint eredményét azon többszörös és nagymértékű kivándorlásnak, melyet ennek a kormányrendszernek zsalolásai idéztek elő.

A román írók elhallgatják, vagy nem akarják ismerni ezeket a tényeket és adatokat, melyek világossá teszik, hogy a román elem a magyar állam keleti felében nem volt őslakó, hanem századokon át tartó, kisebb-nagyobb csoportokban való bevándorlás útján szaporodott el. Makacsul ragaszkodnak a dáciai kontinuitáshoz, amely a legjobb esetben is csak többé-kevésbé valószínű elmélet lehet, mivel történeti adatokkal nem bizonyítható; de szemet hunynak az *incolatio* (bevándorlás) előtt, amely pedig történeti tényeken és bizonyítékokon alapuló valóság, amelynek lassú, de nyomon követhető és okleveles adatokkal bizonyítható lefolyása, a valóságnak megfelelően meg is magyarázza, hogy miként jött létre a magyar állam keleti felében a hajdani Dácia területén a román elemnek az a számbeli többsége, amelynek alapján ma fegyverrel akarja Ferdinánd király és miniszterelnöke, Bratianu, megcsinálni a Tiszáig terjedő Nagy-Romániát.

Hogy a románság és magyarság ez időszakbeli egymáshoz való viszonyának képe világosabb legyen, kötelességemnek tartom a XIV. század elején megalakult oláh vajdaságok helyzetére, szemben a magyar korona főhatalmával, egy futó pillantást vetni, úgy, amint az a következő századokban kialakult, annyival is inkább, mert a dákoromán történetírás e vajdák egynémelyikét úgy tünteti fel, mint a mai dákoromán törekvések előfutárjait, akik egynéhányszor megkísérelték a románság nemzeti ideáljának, a románoktól lakott területeknek egy román nemzeti államban való egyesítését.

Bogdán és Baszaráb vajdák csak szervezték és önállósították az oláh vajdaságokat, de nem tették a magyar királyi hatalomtól teljesen függetlenné. Utódaik belső ügyeiket egészen függetlenül intézték ugyan, de külpolitikai, azaz államjogi tekintetben a magyar korona hűbéresei voltak és magokat hivatalosan Isten és a magyar király kegyelméből való uralkodóknak nevezték. A töröknek a Balkánon való hódító fellépése után a magyar királyok ezt a hűbéri viszonyt éppen a fenyegető török veszedelem miatt igyekeztek szorosabbá tenni azért, hogy a törökök jóformán ellenállás nélkül ne kerítsék hatalmukba az egész Balkánt, amelyet tőlük sem a görög császár, sem a többi Balkán államok fejedelmei nem voltak elég erősek megvédelmezni. A XIV. és XV. századbeli magyar királyok politikája az volt, hogy a balkáni fejedelmekkel, részint mint megbízható szövetségesekkel, részint mint hűbéreseikkel egyesülten álljanak ellen a töröknek. Azonban a Balkán-fejedelmek s köztük első sorban az oláh vajdák, nem akartak sem hűséges vazallusai, sem becsületes szövetségesei lenni a magyar királyoknak. A szükségétől kényszerítve, mindakettőt ígérték, de ravasz fondorlatokkal kijátszhatónak vélték az ígéretet. Komoly esetekben pedig mindig megbízhatatlan szövetségeseknek bizonyultak.

Alkalma volt ezt Vlajkó vajda magatartásán már Nagy Lajosnak tapasztalnia; továbbá Zsigmond királynak is, ki Mircse vajdával 1485-ben Brassóban szövetséget kötve, a törököt Nikápolynál megtámadta. Mikor Zsigmond király e veszített hadjáratból Magyarország felé visszavonult, hűbérese és, szövetségese, Mircse vajda, Kis-Oláhországban Mehedinc vidékén visszavonuló hadát megtámadta és abban nagy pusztítást tett. Ez az árulás Zsigmondot annyira felbőszítette, hogy a luccai zsinaton az egész oláh fajzat gyökeres kiirtását javasolta, mert senkinek sem tartja meg a hitet. Hogy Vlád vajda a várnai csata után szövetségeseit, Hunyadit, mikor Havasalföldén át hazafelé

menekült, elfogatta, minden iskolás gyermek tudja, valamint azt is, hogy a rigómezei csata is azért veszett el, mert az oláhok éppen a döntő pillanatban hagyták cserben Hunyadi zászlait.

Ugyanez a játék ismétlődik az önálló erdélyi fejedelemség korszakában is. Rares Péter moldovai vajda Szapolyai János Öfelségét, Magyarország királyát, legkegyelmesebb urának nevezi, de azért Ferdinánddal is szövetségzik, mivel ez neki több hűbérbirtokot ígért Erdélyben s ezért többször is betört Erdélybe és pusztította azt; a dákoromán történetírók szerint azért, hogy Erdélyt elfoglalva, a dáciai birodalmat visszaállítsa. A valóság szerint pedig azért, mert azt vélte, hogy hűbérurának, Ferdinándnak kedvére cselekszik. Betört egynehányszor János király érdekében is, még pedig olyan körülmények között, hogy a Ferdinánd-pártiak azt hitték, hogy a János-pártiak ellen, a János-pártiak pedig azt, hogy a Ferdinánd-pártiak ellen tört be.

*

Balcescu azt mondja, hogy a vajdaságok mindenik fejedelme, aki elég hatalmas volt, kísérletet tett, hogy Moldovát, Oláhországot és Erdélyt egyesítve, helyreállítsa a régi Dáciát. Ezzel szemben Hasdeu azt állítja – amiben igaza is van – hogy ilyesféle Mihály vajdáig egyetlen oláh vajdának sem jutott eszébe. Hogy Mihály vajdának ez nemcsak eszébe jutott, hanem rövid időre meg is valósította, történeti valóság. Ennélfogva Mihály vajda lett a testté vált dákorománizmusnak, a románság megvalósult nemzeti eszményének istenített hőse. Az, amit ő ez irányban teljesített, lelkesítő példa gyanánt van feltüntetve, minden román történeti kézikönyvben. Erről tanul prózában és versben a román gyermek az iskolában; erről olvas az újságokban és hall fényes szónoklatokat a népgyűlésekben a felnőtt román polgár, valahányszor napirendre kerül az úgynevezett erdélyi kérdés a román politikai életben.

Báthori Zsigmond az erdélyi poltikának új és az eddiginél nagyobb szabású fordulatot szándékozván adni, elhatározta, hogy a császárral, illetőleg a magyar királlyal kibékül s Mihály Havasalföldi vajdát, magához szorosabb hűbéri viszonyba csatolva, meg fogja törni a török birodalom nyugat felé haladó, hódító hullámait. Mihály vajdát a török az ő pártfogásával emelte a Havasalföldi trónra és azért számíthatott is rá, eltekintve attól, hogy Mihály magában is nagy kedvet érzett arra, hogy a török ellen a kereszténység diadalmas hőse legyen. Mihály megértette Zsigmond politikáját s abból magára nézve

hasznot remélve, vele szerződést kötött, melyben országával és összes népeivel egyetemben Zsigmondot örökös urának ismeri el. Mind a két szerződő félnek, úgy Zsigmondnak, mint Mihálynak a török ellen véghezvitt hadi vállalataik nagy sikert és nagy dicsőséget szereznek. A nyugati nemzetek a kereszténység diadalkoszorúza hőseit kezdik bennök látni.

Báthori Zsigmond azonban nemcsak ingadozó jellemű ember, hanem azt is látja, hogy Rudolf nem elég erős és nem elég határozott arra, hogy a még mindig hatalmas török birodalommal szemben kellő segítséget tudjon adni, belefárad nagy vállalatába s engedni kezd az erdélyi törökbarát párt nyomásának. A nagy dilemmát, amelybe került, úgy oldja meg, hogy a trónról lemond s azt átengedi rokonának, Báthori Endre bíbornoknak.

E trón változással Erdélyben helyreállott a régi rend. A törökbarát politika ismét felülkerekedett Gyulafehérváron. Ez nem tetszett sem Bécsben, sem Bukarestben Mihály vajdának, aki nemcsak kedvet érzett magában Báthori Zsigmond politikájának továbbfolytatására, de kit helyzete is rákényszerített arra, ha nem akarta magát egyszerűen kiszolgáltatni a töröknek. Bécsben is kedvezően fogadták Mihály vajda e vállalkozását, amelynek egyik előfeltétele az volt, hogy a hatalom Erdélyben is a Mihály kezébe jusson, még pedig úgy, mint a császár helytartójába.

Mihály belátta, hogy Endrét elhamarkodott dolog lenne megtámadni mindaddig, míg a prágai udvarral teljesen meg nem állapodott, azért a viszonyokkal számot vetve, 1599 június 26-án hűséget esküdött Endrének.

Hogy miként folyt le Mihály vajda hadjárata és rövid ideig tartó uralkodása Erdélyben, idő- és térszűke miatt nem adhatom elő; csupán csak támadását megelőző magatartását akarom röviden jellemezni annak a hasonlóságnak és párhuzamosságnak kedvéért, amely közte és a mai román kormány azon magatartása között található, melyet múlt évi augusztus 27-iki hadüzenete és betörése előtt tanúsított.

Mihály vajda terveit Báthori hiszékenységre alapította. Hűség- esküjén kívül Báthori követei előtt több ízben átkozódva jelentette ki, hogy az Isten őt oly nyomorúságba süllyessze, hogy eledele fia húsa, itala vére legyen, ha ő az erdélyieket megcsalná. Így aztán sikerült is Endre követeit hűségéről annyira meggyőzni, hogy azok egyike, Kornis Gáspár, a legnagyobb határozottsággal jelentette ki,

hogy bőrét engedi lenyúzatni, ha Mihály esküszegő és hűtlen lenne, így aztán nem csudálkozhatunk, ha Endre nem adott hitelt az ellenkező tudósításoknak, sőt Mihály vajdának egy bulgáriai beütésre lőszereket, edzett hadiembereket és jó kapitányokat küldött. A Háromszéken lakó Béli János, értesülvén Mihály készülődéseiről, Gyulafehérvárra utazott, hogy figyelmeztesse a fejedelmet a közelgő veszedelemre ... «Ne higgye János uram – válaszolá a fejedelem – hiszen most jött onnan Sennyei Pongrácz; azt mondja, hogy jó szívvel vagyon hozzánk a vajda.»

Mihály elkészült a betörésre. Hasztalanul figyelmeztette felesége, hogy minő istentelen bűnt követ el, ha megtámadja a Báthoriakat, kik bujdosásában pártfogolták és vajdai székébe segítették. Nem hallgatott Theodosius logofet (kancellár) intelmeire sem és ha néha habozott, mellette volt Mihálcea bán, ki folytonosan biztatta merész tervének kivitelére. Ha valaki kezébe veszi a román betörés után kiadott *Vöröskönyvet* s elolvassa a benne foglalt diplomáciai iratokat, lehetetlen a fentebb elősorolt körülmények és e diplomáciai iratokban foglaltak között bizonyos hasonlóságot észre nem venni.

Mihály hadait Ploesten vonta össze s onnan azokat Buzeu felé indítva, 1699 október 17-én a bodzái szoroson át – ellenállásra nem találva – betört Erdélybe. Gyulafehérváron csak második nap tudták meg, hogy Mihály átjött a határon, Nagy volt a meglepetés és a zavar, A hadi eseményekben is megvan tehát a hasonlóság és a párhuzamoság; sőt meg van abban is, hogy, a két fél hadereje Szeben mellett Schellenbergnél ütközött össze október hó 26-án. A különbség csak az, hogy akkor Báthori Endre veszítette el a csatát, a múlt év végén pedig Ferdinánd király. Még csak azt akarom megjegyezni, hogy Mihály a schellenbergi csatát a székelyek segítségével nyerte meg, de midőn egy évvel később a székelyek kibékültek az erdélyi rendekkel és Mihályt odahagyták, úgy hogy csak saját erejére utalva, volt kénytelen felvenni a harcot, 1600 szeptember 18-án a székelyekkel megerősödött erdélyi hadsereg.. Miriszlónál teljesen tönkre verte, úgy annyira, hogy kénytelen volt futva menekülni Ha vaself öldére. Még egyszer 1601 augusztus 3-án Goroszló mellett győzött Mihály az erdélyi hadakon, de akkor sem egyedül, hanem Basta német hadainak szövetségében.

Hogy Mihály vajdát a történeti igazság alapján meg lehet-e tenni a mai irredentista törekvések hőségének, a mai román nemzeti ideál megvalósítójának és az erdélyi románság, felszabadítójának,

oly kérdés, amelyre tagadólag felelni nem lenne nehéz. De nem a történelmi igazság a döntő, hanem az a másik képzeleti és költői igazság, amelyik az ő alakját úgy véste be a románság öntudatába, mint a román nemzeti ideál megvalósítójáét. Szobra ott áll Bukarestben az egyetem épületével szemben és magasra emelt bárdjával Erdély felé mutatja az utat. Ezen az úton indult el Erdély meghódítására múlt évi augusztus 28-án a román, hadsereg és mikor már e hadsereg átjött a határon, alapította Ferdinánd király Erdély leendő meghódítóinak s a nemzeti ideál megvalósítása hőseinek jutalmául és buzdításául a *Mihály vitéz rendet*... Egy hazugsággal több a román történelemben és politikában nem sokat nyom a latban!

IV.

(Fanarióta uralom az oláh vajdaságokban. Ez uralom bukása, és a regulament organic. A regulament organic oktatásügyi intézkedései. Az Erdélyből bevándorolt román tanárok hatása a dákoromanizmusnak a román vajdaságokbeli fiatalabb értelmiség körében való elterjedését illetőleg. E romániai fiatalabb értelmiség szerepe az 1848 május 15-iki balásfalvi román népgyűlésen. Both Dániel terve a Habsburgok uralkodása alatt létesítendő Dakoromániára vonatkozóan. Mairorescu János Dakoromániája és a kraiovai Memondurandum. Az 1848-iki oláhországi forradalom és bukása. Az oláhországi forradalmárok alkudozásai Kossuthtal. A magyar és román emigráció tagjainak Parisban folytatott eszmecseréi egy magyar-román kibékülés tárgyában. Alkudozások Cuzával az 1859-iki osztrák-francia háború idején és a villafrancai békekötés után. Hohenzollern Károly herceg román fejedelemmé választásának előzményei. Irredentista mozgalmak Károly fejedelem uralkodásának első éveiben. Románia részvétele az 1877/78-iki orosz-török háborúban. E háború politikai és népszociológiai hatása a románság úgynevezett nemzeti eszményének megvalósítását illetően. Románia 1883-ban csatlakozik a hármasszövetséghez. Minő következtetéseket von le e szövetségből a román politikai közvélemény a román nemzeti eszmény javára? Mi történik 1883 után Romániában arra vonatkozóan, hogy a megkötött szövetség az osztrák-magyar monarchia javára ne legyen lojálisán magyarázható? Marzescu szenátor beszéde. A «Liga culturala» szerepe. A magyarországi román nemzetiségi politikusok akciója mindig párhuzamos volt a romániai irredentista mozgalmakkal. Károly, király magatartása, szemben az irredentista áramlatokkal.)

Amint erőt kezd venni a Balkánon a török hatalom, a magyar királyok kétes értékű hűbéresei, a Havasalföldi és moldovai vajdák a török szultánnak is hűbéreseivé szegődnek. Előbb Havasalföld

vajdája, Mircea lesz 1411-ben adófizetője Mohamed szultánnak, azután 45 évvel később 1456-ban Moldova vajdája, Péter hódol meg a töröknek. Az adófizető oláh vajdák hűsége azonban a törökkel szemben sem állandóbb, mint a magyar királyokkal szemben. Állandóan két úrnak – Moldova vajdái egy harmadiknak is, a lengyel királynak – igyekeznek egyszerre szolgálni, de oly módon, hogy csak nekik legyen hasznuk belőle. Ez aztán a török szultánokat arra bírja, hogy mentől mélyebben avatkozzanak a vajdaságok ügyeibe.

Az oláh vajdákat a vajdák családjából a boérság választotta. A XVI. században azonban a szultán elvette a Boéroktól a választás jogát s maga nevezte ki a vajdát, de legtöbbször mégis a vajda családok tagjai közül. A XVIII. század elejétől kezdve, már nem a vajdai családok tagjait s nem is románokat nevezett ki a szultán vajdákka, hanem görögöket azon előkelőbb és gazdagabb görög családok tagjai közül, amely családok Konstantinápoly Fanar nevű városrészében laktak és pedig mindig a többet ígérőt.

Ezt a korszakot a görög eredetű vajdákról a román történetírás fanarióta korszaknak nevezi. Ez a korszak volt Moldovában és Havasalföldén a teljes elnemzetietlenedés korszaka. A bojár családok, hogy a görög fejedelmek zaklatásaitól megmeneküljenek és befolyásukat megmentsék, igyekeztek a fejedelmek görög atyafiságával rokoni viszonyba jutni oly módon, hogy leányaikat a vajda atyafiságából, vagy környezetéből való görög férfiakhoz adták feleségül, fiaiknak pedig görög leányt szereztek feleségül. Ily módon a görög nyelv, a görög szokás és erkölcs, a görög műveltség szorította ki a román nyelvet és szokásokat a román bojárság társadalmi életéből. Ugyancsak a görög nyelv lett a közhivatalokban, valamint az egyházban is uralkodó és hivatalos nyelvvé. Ami az előkelőbb és műveltebb élethez tartozott, az mind görög volt. A román nyelv egészen a parasztság ajkaira szorult, melyet a fanarióta görögség valóságos rabszolgává tett és kegyetlenül kizsákmányolt.

A görögök uralmát azonban megbuktatta Vladimirescu Tódor hajdú kapitánynak 1821-iki lázadása, mely rábírta a szultánt, hogy tí vajdaságot megszállja és a kedélyek lecsillapítása végett a fanarióta vajdák helyébe két román bőért nevezzen ki fejedelemmé: Moldovában Sturdza Jánost és Oláhországban Ghica Gergelyt. E mozgalmak hatása következtében a román nemzeti szellem kezd a két fejedelemben is úgy politikailag, mint művelődésileg ébredni. Még erősebb hatással volt ez irányban az orosz okkupáció, mely

eredménye volt a török és az orosz között 1829-ben megkötött drinápolyi békének.

A drinápolyi béke értelmében az oláhfejedelemségek mindaddig az oroszok kezében maradnak zálogul, míg a porta a tíz milliányi hadisarcot ki nem fizeti s egyszersmint az oroszok megbízatást is nyertek a két ország állapotának rendezésére. E rendezésnek volt az eredménye a híres Szervezeti Szabályzat – *regulament organic* – amely a fejedelemségekben a román közoktatást is szervezte. Ami eddig ezen a téren magán kezdeményezés, önkénytes vállalkozás volt csupán, most szervezett intézménnyé és állami feladattá lesz. A *regulament organic* rendelkezései értelmében szervezett magasabb és kisebbfokú iskolákhoz Erdélyből és Magyarországból egy egész sereg jóképzett s a rumunizmus eszméitől eltelt fiatal ember megy be a mai Romániába, hol részint a gyakorlati tanítás, részint a tanügyi közgazgatásban foglalnak el előkelő helyeket.

Az 1834-től 1844-ig tartó tíz éves időszakban telepedtek le a román fejedelemségekben: *Majorescu* János és *Vasilie*, *Tempea Radu*, *Balasescu* Miklós, *Laurian* Trebonian, *Cimpian* Péter, *Murgu* Euthim, *Bozsirika* Damascén, *Munteanu* Gábor stb., akik mind Klein, Sinkai és Maior Péter történeti és filológiai tanítása és a balásfalvi iskola szellemében növekedtek fel s ebben a szellemében is igyekeztek az oláh fejedelemségek rajok bízott fiatalságát felnevelni és megerősíteni.

«A műveltségnek az a néhány sugara, mely az elmúlt századokban minket is megvilágosított, Magyarországból jött hozzánk» – írta harmadfél évtizeddel ezelőtt egy román műveltségtörténeti író a legtekintélyesebb román folyóiratban, a *Convorbiri Literare*-ban. Egy másik román író (*Popescu*) meg elbeszéli, hogy a XV. században nagyon erős lévén Havasalföldén a magyar befolyás, sok magyar és székely telepedett le a boér családoknál, mint házitanító. Ezeket aztán Tzepes vajda összefogatta s valami jühkosárfélébe záratta. Szalmát és rőzsét hányatva följük, rajok gyűjtatta.

Take Jonescu, ki oroszbarát és magyarelleses háborús izgatáisaival egyik beleugratója volt Romániának a most folyó világháborúba, 1891-ben egy oroszellenes röpiratot írt, amelyben azt mondja: Jól tudja, hogy népszerűtlen dolog mellett száll síkra, mikor oroszellenes politikát hirdetve, honfitársait arra akarja bírni, hogy minden utógondolat nélkül csatlakozzanak a középponti hatalmakhoz, mert hiszen tanáraik mindnyájoknak jóformán kivétel nélkül erdélyiek voltak, kik a magok bajának orvoslását szemben a magyarokkal

végző instanciában az oroszoktól remélik, de Románia érdekei mást parancsolnak, mint a mit az erdélyi származású tanárok szubjektív hajlama beoltott a királyság románjaiba.

A történelem eseményei, habár az időkhöz módosultan is, de akárhányszor ismétlődni szoktak. Az a világosság, mit a magyar tanítóokra Tzepes vajda által gyújtott rőzse lángja vetett, volt román részről a köszönet a civilizáció azon néhány halvány sugaráért mely Magyarországból a régi századokban a mai Románia területére esett. Egy német író, Bergner Rudolf, egyike azon magyarelles németeknek, kik román dolgokban utaznak, Romániáról 1890-ben írott könyvében a bevándorolt intelligens magyarországi románokra vonatkozóan ezeket mondja: «Nagy szerepet játszanak az erdélyi románok. Több, mint tizenöt képviselő van közülök a parlamentben. Orvosok, ügyvédek, tanárok, szerkesztők stb. százával telnek ki belőlük. És mindez emberek azért voltak kénytelenek hazájokat elhagyni, mert a magyar Chauvinismus otthoni tartózkodásukat elviselhetetlenné tette. E jóra való intelligens férfiaknak száma napról-napra szaporodik mindaddig, míg a magyar chauvinizmus meg nem bukik és erejét az erdélyi román nép elnyomatását illetően el nem veszíti.» Ezek az úgynevezett száműzöttek átviszik mai napság is a civilizáció egy néhány nem is épen halvány sugarát Magyarországból Romániába s onnan hála fejében a gyűlölet és az izgatás égő csóvját dobálják azon előbbi haza földjére, mely őket felnevelte, ismeretekkel és műveltséggel ellátta.

*

Az újra felállítandó Dákorománia koncepciója is legelőször az imént felsorolt kivándorolt tanárok egyikének, Trebonianu Lauriánnak agyában fogamzott meg. Hogy ezt a birodalmat legalább képből szemlélhetővé tegye, szerkesztette meg. a negyvenes évek elején Dákorománia térképét, amely később is minden ilyesfajájú kartográfiai alkotásnak alapvetője és kiinduló pontja lett. E tanárok hatása következtében az oláh vajdaságokbeli tanult ifjúságnak a románok által lakott különböző országoknak egyetlen nagy román államban való egyesítése, mint távoli lehetőség ugyan, de eszményképévé lett. Ez erdélyi származású tanároknak egyik tanítványa, Kogălniceanu Mihály, ki később oly nagy szerepet játszott Románia politikai életében, mint a jassii Academia Mihaileana tanára a román történelemből tartott előadásainak megnyitójában erre vonatkozó

laspontját a következő módon határozta meg: «Hazámnak azt az rész területet tekintem, amelyen románul beszélnek és nemzeti történelemnek az egész Moldova történetét, mielőtt szétszakítottatott volna, továbbá Oláhországot és erdélyi testvéreinkét.» E gondolat épen román vajdaságokbeli fiatalabb román értelmiség sugalmazása folytán még ebben az időben belekerült a külföldi irodalomba és sajtóba s. Bizonyíték erre vonatkozóan J. A. *Vaillant*-nak 1844-ben Parisban megjelent «La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orthographe, statistique des peuples de la langue d'or, ardaliens, valaques et moldaves, résumés sou le nom des romans» című, teljesen Sinkai és Petru Maior szellemében írt három kötetes, műve.

Így fejlődik ki a negyvenes években. Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel történeti és filológiai munkásságának s a balázsfalvi iskola szellemének hatása folytán a két román fejedelemségben is a román-ság nemzeti és politikai eszménye párhuzamosan a magyar állam keleti felében megindult ezirányú fejlődéssel. A két áramlat egymással térben és időben 1848 májusában a híres balázsfalvi román nemzeti gyűlésen találkozik.

Az 1848-iki pesti március 15-ike mintájára az erdélyi román; értelmiség fiatalabb része is elhatározta, hogy Balázsfalván, az erdélyi román művelődési és politikai mozgalmak ez időszakbeli tűzhelyén nagy nemzeti gyűlést tart, hogy abban a maga nemzetiség-politikai követeléseit nemzeti politikájának megvalósítandó programmjául megállapítsa. A balázsfalvi román nemzeti gyűlés 16. pontba foglalta az erdélyi románság politikai követeléseit és a megvalósítására irányuló küzdelem vezetésére egy nemzeti komitét szervezett. Államjogi tekintetben ez a program a *Supplex libellus valachorum* követelésein csak annyival ment túl, amennyit az azóta megváltozott idők látszólag megokolttá tettek. Erdélynek Magyarországgal való uniója ellen tiltakoztak, de nem követeltek még semmi olyan dolgot, ami az állam területi épségének, vagy politikai egységének lényegesebb megbontásával járna. A gyűlésen Barnuțiu lelke és szelleme uralkodott, de Saguna püspök befolyása révén a nagyszabású főhadparancsnokság akarata vezetett és irányított.

A balázsfalvi gyűlésen nemcsak az erdélyi román értelmiség, a marosvásárhelyi joggyakornokok, a kolozsvári liceum tanulói és a balázsfalvi theologusok jelennek meg; hanem azok, a román fejedelemségekbe kivándorolt tanárok is majdnem teljes számban, kiknek neveit fennebb felsoroltam. Így jelen voltak már a gyűlést megelőző

napon, a szervező' értekezleten: Trebonianu Laurian, Balasiescu, Maiorescu Vasilie. Valamivel később érkeztek meg Maiorescu János, Áron Flórián, Muntean Gábor és Almásán Dávid, kik mindazért jöttek haza, hogy «tevékenyen működjenek közre a magok részéről is a nemzeti jogok kivívásában». De nemcsak ezek a kivándorolt tanárok vettek részt e gyűlésen, hanem a romániai ifjabb nemzedék közül is többen, kik valamennyien az ők tanítványai voltak. Így Negri Konstantin, Alexandri Vazul, Sión György, Jonescu Nicolae, Balcescu Miklós, Golescu Sándor stb., kik Románia későbbi politikai, tudományos és irodalmi életében mindnyájan igen nevezetes szerepet játszottak.

Hogy ezek a romániai vendégek minő politikai eszmékkel és törekvésekkel jelentek meg Balázsfalván, arra vonatkozóan igen érdekes adatokra találunk az egykorú bizalmas jellegű hivatalos jelentésekben. A brassai királybíró 1848 május 1-én bizalmasan közli az erdélyi kormányzóval, hogy sokan jöttek át Bukarestből Brassóba azzal a szándékkal, hogy a balázsfalvi gyűlésen megjelenjenek. Az a gyanú ellenök, hogy az idevaló román népet fel akarják bujtani. Azt beszélik, hogy tervök a régi dákbirodalom visszaállítása lenne. Egy másik jelentésében írja, hogy három álnevű emisszárius érkezett, akik Szebenen át Balásfalvára mennek, szavaikból kivehetően azért, hogy ott a népet a hajdani Dácia visszaállítására buzdítsák. Május 11-iki jelentésében azt írja, hogy Dácia visszaállításának híre egy olyan romántól származott, ki évekkel ezelőtt Erdélyből vándorolt ki és ott mint tanító élt s aki most két hónapi szabadsággal hazajött, valami Trebonianu Laurianu nevű egyén. Ez nyilvánosan is beszélt Dácia visszaállításáról.

Az erdélyi kormányzóék 1848 augusztus havában a balázsfalvi gyűlésen választott, de időközben feloszlott román nemzeti komiténak egyes tagjait, köztük Treborianu Lauriánt is veszedelmes izgatások miatt Nagyszebenben elfogatta. Ez alkalommal a kormányzóék kezeibe igen érdekes és tanulságos levelezések estek. Ez iratokat egy, a negyvennyolcas magyar mozgalmakkal egyáltalán nem rokonszenvező szász író, Friedenfels így jellemzi: Az átkutatott iratok között talált levelek semmi kétséget sem hagynak fenn az iránt, hogy az erdélyi oláhok rendzavarásai az oláhországi forradalmi propaganda bujtogatásaiból és dákoromanisztikus álmadozásokból származtak s nem a császári ház iránt érzett hű vonzódásukból.

Hogy Dákorománia a homályos és titkos tervezetek köréből ezidőben a nyilvános irodalmi fejtegetések és publicisztikai elmélkedések tárgyává lett, az egy erdélyi szász ember kétes értékű dicsősége. Roth Dániel szászhermányi lelkész volt, ki 1848 májusában «Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche Dacoromanische Monarchie unter Österreichs Krone» címmel kiadott röpiratában Dákoromániát valóságosan felajánlotta a románoknak.

Nézete szerint a szász nemzetiséget csak Dákorománia eszméjének megvalósításával lehet megmenteni. Ha Erdélyt, Moldovát és Oláhországot a bécsi császári korona alatt egyesítjük, akkor a monarchia megcsonkítását és Magyarország elszakadását is lehetne akadályozni. Ez az osztrák császár szuverenitása alatt álló Dákorománia nem fantazmagória, hanem olyan eszme, mely egy pár év alatt meg fog valósulni. A fejedelemségbeli románok csak úgy fognak az általuk annyira óhajtott szabadság birtokába jutni, ha teljes politikai függetlenségre jutnak egy általuk választott fejedelem alatt, vagy ha az osztrák monarchia árnyékában – megkapván azon alkotmányt és intézményeket, melyek megfelelnek szükségleteiknek és kívánalmaiknak, – jutnak politikai önállóságra. Saját fejedelmek alatt való politikai függetlenségük nagyon gyöngy lábon állana, mert Erdély nélkül államuk földrajzi helyzete nagyon, bizonytalan, míg Erdéllyel meg bővülve, államuk két millió lakossal növekednék, melyből egy és fél millió saját nemzetiségökből való román lévén, államuk nagyon erős és tekintélyes lenne. Erdéllyel azonban csak, mint az osztrák monarchia kiegészítő része bővíthetnek meg. A monarchia megadná nekik azt a szabadságot, mit akarnak; erős és virágzó nemzeti léthez juttatná őket, mert a monarchia hatalma biztosítaná határaikat kelet és délfelé egyaránt. Ezzel az egyesüléssel sokat nyerne a monarchia is, mert e két fejedelemség megnyerése Itália és Galícia esetleges elvesztéséért kárpótolná. A szász nemzet is sokat nyerne vele, mert a dákoromán nemzet mellett a szászok fennmaradhatnának, míg a magyar nemzet mellett jövőre egy nemzetiség sem maradhat fenn a nélkül, hogy áldozatul ne essék.

Ez a Both Dániel-féle Dákorománia csak amolyan cs. kir. Dákorománia lett volna, de azért a tervező egyénisége több biztosítékot nyújt arra vonatkozóan, hogy tervét nem az újjából szopta, hanem azért ajánlotta fel a románságnak a magyarok ellen való véd- és dacsövetség fejében, mert nagyon jól tudta, hogy a román értelmiség titkos vágyainak és törekvéseinek ideálját állítja elérhető

cél gyanánt szemeik elé. Emellett tanúskodik élete története is. Fiatalabb korában, mint az evangélikus hitközség lelkésze telepedett le Moldova fővárosában, Jasiban. Lelkészi állásáról lemondván, magániskolát nyitott. Majd Jasit is elhagyta és Münchenbe ment, hol orvosdoktorrá képezte ki magát. Mint okleveles orvos tért haza Erdélybe, de nem folytatott orvosi gyakorlatot, hanem Szászhermányban lelkész lett. Mikor 1849-ben Bem elfoglalta Nagyszebent, kimenekült Oláhországba, hol mint gyakorló orvos halt meg 1859-ben.

Hogy ez az osztrák Dákorománia nemcsak Eoth Dániel ideája volt, hanem a román vajdaságokban élő magyarországi származású intelligens románoké is, kitűnik a már említett erdélyi származású Maiorescu Jánosnak azon Memorandumából, melyet 1848 szeptember 29-én, mint a Duna fejedelemségek forradalmi kormányának teljhatalmú megbízottja nyújtott be Frankfurtban a német birodalmi minisztériumhoz. E Memorandumban erre vonatkozóan ezt mondja: az esetre, ha az olasz kérdés megoldása Ausztriától területi engedményeket követelne, a román fejedelemségek nemcsak hogy akarnak, de örömmel is fognak mindketten egy állammá egyesülni és a Habsburgház alatt Ausztriához csatlakozni a német birodalom protektorátusának elismerése mellett.

Részletesebben kifejti e gondolatot 1848 november 16-án benyújtott második Memorandumában. Azt mondja: Európa keletén két népelem van, melyek együttesen egy tartós és erős vár alapja lehetnének a világ és Európa szabadsága érdekében a pánszlávizmus ellen. E két nép elem: a magyar és a román. A németek, kik ezen a területen laknak, számukat tekintve, sokkal jelentéktelenebb elemet alkotnak, hogy sem alapja lehetnének ilyen politikai kombinációknak. A magyarok és a románok készek is e hivatás teljesítésére, mint Európa keletén a civilizált népek előőrsei. A magyarok jelenlegi törekvései, mivel saját területükön elnyomják a románokat, ellentétesnek látszik e hivatásukkal; de csak látszik, mert ha Magyarország keleti felében érvényre emelkedik a nemzetiségi elv, a magyar elem az eddiginél kisebb területen ugyan, de belőlről tartósan konszolidálva, akadálytalanul fogja teljesíteni hivatását. A románok pedig a Tisza és a Dnyeszter között, hol 9 milliónyi kompakt többségben laknak, egyenesen hivatva vannak e feladat teljesítésére. Ebből nyilvánvaló, hogy a jövődöbéli román állam területe magában fogja foglalni az egész régi Dáciát, továbbá Bukovinát és Besszarábiát, melyet erőszakkal és igazságtalanul szakasztottak el Moldovától.

A magyarok a mostanihoz képest kisebb területen, de kompaktabb saját fajtájú népséget fognak kapni s hogy elkerültesse a nemzetiségi küzdelmek, magyarok és románok rajta fognak lenni, hogy a két nemzetiség tagjai saját államuk területén lehetőleg kicserélődjenek. Magyarország Horvátország, Szlavónia és Erdély nélkül túlnyomóan magyar népességgel sokkal boldogabb és erősebb lenne.. Egy ilyen Magyarország Romániával véd- és dacsövetségben s mindkettlen olyan összeköttetésben Németországgal, minőt a szeptember 29-én benyújtott Memorandumban kifejtett, biztosítaná Európa keletét a pánszlávizmus ellen s megszerezne Németországnak a szükséges befolyást, mely őt megilleti egész a Fekete-tengerig.

Puchner erdélyi főhadparancsnok 1848 március 30-án bizalmasan megküldötte Teleki kormányzónak Timoni bukaresti osztrák konzul jelentését, melyben Puchnemek tudomására hozza, hogy Bukarestben is nagy a forradalmi mozgolódás, melyet a Parisban nevelkedett ifjú boárság vezet, E mozgalmaknak célja nem más, mint az összes román nemzet egyesülése és egy egységes román birodalom alapítása Bibescu oláhországi fejedelem főnöksége alatt. Bibescu kikérte ez ügyben az ő tanácsát és biztosította őt, hogy e tervet nemcsak elutasította magától, de szándéka annak kihilóit el is fogadni. E terv az úgynevezett krajovai Memorandum volt, melynek szerzői részben a krajovai iskolák erdélyi származású tanárai, egyenesen felszólították Bibescu vajdát, hogy fegyverezze fel a havasföldi románokat, törjön be Erdélybe és ott egyesülve a forrongó románokkal, proklamálja Dákoromániát,

Maiorescu azt írja ez időben Frankfurtból Gulescu Sándornak, a feloszlott és száműzött bukaresti forradalmi kormány egyik volt tagjának: «Oroszország minket egy Tiszáig terjedő román királysággal kecsgetet, mely orosz vicekirály kormányzata alatt állana.» A krajovai Memorandum, úgy látszik, orosz ösztökélésre készült s Bibescu vajda azért közölte e tervet az osztrák konzullal, mert az volt a meggyőződése, hogy az oroszok ilyen módon akarják őt kompromittálni a bécsi körök előtt, amelyeknek támogatására, szemben a bukaresti forradalmi törekvésekkel, nagyon is számított.

*

1849 tavaszán azonban a dákoromán eszme fejlődésének menében is fordulat áll be. A magyar fegyverek az egész vonalon győze-

delmeskednek s ennél fogva a romániai forradalmi férfiak előtt az erdélyi románság ügye is egyre világosabban kezdett vezetett ügynek látszani. Hogy ezt megérthessük, térjünk vissza az 1848-iki romániai eseményekre.

1848. június 11-én Bukarestben is kitört a forradalom. Bibescut elűzték és egy ideiglenes kormány alakult, melynek Tell, Eliád és Golescu voltak a fejei. Az orosz azonban ráparancsolt a törökre, hogy vessen véget a bukaresti forradalmi kormányzatnak. Fuad basa bevonult Bukarestbe és Duhamel orosz konzul segédlete mellett véget vetett az egész forradalomnak. A forradalmi kormány tagjai külföldre menekültek; közülök egy néhányan: Tell, Eliád, Boliac és Balcescu Erdélybe, a többi pedig: a három Golescu, Bratianu János és Bosetti Parisba. Míg Telit és Eliádot a román nemzeti komité a maga részére vonta, addig Boliac és Balcescu azt hirdették, hogy a románoknak a magyarokkal ki kell békülniök, mert a románok nemzeti szabadságukat csak a népszabadságért küzdő győztes magyaroaktól várhatják, nem pedig a nemzeti szabadság esküdt ellenségétől, a reakciós Ausztriától. Boliac Brassóban lapot alapított a román-magyar kibékülés ügyének érdekében. Balcescu pedig a havasok királyához, Jankuhoz ment, hogy rábírja a magyarokkal való őszinte kibékülésre és közvetítette a megindult béketárgyalásokat Janku és Kossuth között.

Az 1848/49-iki román mozgalmaknak nemcsak legérdekesebb, de tagadhatatlanul legtisztességebb alakja is Janku volt. Ha e mozgalmakban volt az eszméktől és az elvektől vezetett szabadságharcból is valami parányi rész, azt egyenesen neki köszönheti a románság. Az ifjú, művelt és szellemileg a francia forradalom eszméin felnőtt Balcescut lelke e mozgalom vezérei közül egyedül csak is Jankuhoz vonzotta. Hogy Balcescu minő alapon képzelte a magyarok és románok kibékülését, világossá teszi egy erre vonatkozó későbbi nyilatkozata.

«Az erdélyi románok azt hitték, hogy a szabadság megalapítására és az arisztokrácia megszüntetésére leghelyesebb az arisztokratákat megölni, javaikat elpusztítani. Egyedül csak az 1848-iki romániai forradalom tudta, hogy az arisztokráciát az általános és egyenlő jog biztosításával kell elpusztítani. Az erdélyi románok 1848-ban nem gondolták meg, hogy se nem hasznos, se nem jogos, de meg nem is lehetséges Erdélyt összes magyar lakosságától megfosztani. Az Erdélyben megoldandó kérdés nem az, hogy a különböző nemzetek

közül csak az egyik maradjon fenn, hanem az, hogy proklamálván a közös egyéni és nemzeti jogokat, keressék meg azokat az eszközöket, melyek összhangra segítik egymás között s arra, hogy föderatív államot alkossanak. Kétségen kívül a románoknak számuk Erdélyben túlsúlyt fog biztosítani az' ország ügyeiben s egykor Erdélyt román országgá fogja alakítani. így a magyarok és románok 1848-ban egymás ellen harcolva, ugyanazon hamis elvből indultak ki s ugyanazon járom alá estek.»

Balcescu ez alkudozások során azt hitte, hogy sikerül Kossuthnal olyan megállapodásra jutni, melynek folytán Erdély átalakul a magyar államnak olyan föderatív autonóm országává, melyben a politikai súly a román többséggé lesz és annak következtében előbb-utóbb önkényt, a természetes fejlődés útján átalakul román országgá. Eendztetvén ily módon kölcsönös megegyezés útján a magyar állam nemzetiségi viszonya, Magyarország az egyállammá egyesült oláh fejedelemségekkel államszövetségbe lépne. Balcescu e gondolata körül, mint mag körül jegecesedik ki, a későbbi dunai konföderáció eszméje.

Maiorescu azt írja levelében Golescunak, hogy Memorandumát átadta Schmerlingnek is, a külügyek ideiglenes vezetőjének, de abból a Dnyesztortól a Tiszáig terjedő nagy román királyság, Schmerling kívánságára kimaradt. Schmerling azt mondotta neki, hogy a Memorandum hivatalos jellegű, irat s azért egy nagyobb királyság tervét és felállításának módozatait csak bizalmas közlésképen adja át neki.

Maiorescuék politikai vezérgondolata az volt: Ausztriát rábírní, hogy a birodalmában élő románokat egyesítse egy külön autonóm, tartományban abban a reménységben, hogy ily módon magához fogja vonni a román fejedelemségeket is, sőt egyenesen fel is ajánlani ez utóbbiakat azért, hogy Ausztria könnyebben teljesítse az eshetőleges nagy nyereség fejében a monarchia románjainak kívánságát.

Hogy miként kívánta a balázsfalvi gyűlés rendeztetni a románság-politikai állását Erdélyben, láttuk abból a politikai programból, melyet e gyűlés elfogadott. A szabadságharc gyorsan fejlődő eseményeinek hatása alatt azonban ez a program szintén kibővül. Saguna a román nemzet nevében 1849 márciusában azt kéri Olmücben a császártól, hogy a román nép is elválasztassék Magyariatól és Ausztria többi románjaival, a román nemzet kifejezés határozott kitételével,

egyesíttessék egy korona tartományban, még pedig külön nemzeti főnök alatt.

Ezt a külön román korona tartományban, külön nemzeti főnök alatt való egyesítést a világsi fegyverletételt követő korszakban is kérik. Bach miniszter azonban e kérésre azt válaszolja: nem adható meg, mert ellentétben van az összbirodalom érdekeivel. A győztes osztrák reakció nem hajlandó azon szolgálatot, amelyet a románok a magyarok ellen küzdve, teljesítettek, egy román nemzeti főnök alatt álló autonóm román korona tartomány felállításával jutalmazni, mert tisztában volt vele, hogy az csak előkészítésül, átmenetül szolgálna, nem a Roth Dániel által tervezett es. kir. Dákoromániához, hanem a krajovai Memorandum Dákoromániájához.

«Az egyesülés kérdése –írta Balceseu 1850 március 4-én Parisból Golescu Sándornak – nagyot haladt és tetemesen egyszerűbbé lett. Oláhország és Moldova egyesülése az egész világtól elfogadott tény. Ausztria románjai a március 4-iki alkotmány alapján együttesen és ' nagy hévvel követelik, hogy három és félmilliónyi nemzettestbe egyesíttessenek s előbb-utóbb el is fogják érni ezt. Amidőn tehát egy négy milliónyi és egy három és fél milliónyi románságból 'álló két nagy csoport lesz majd egymás mellett, ki akadályozhatná meg, hogy ne egyesüljenek?»

A világsi fegyverletétel után sem szünetel a dákoromán eszme továbbfejlődése. A romániai emigránsok Parisban, találkozáskor a magyar emigráció-tagjaival, nem egyszer cserélnek eszmét a román-magyar kibékülésről, abban látva egyik eszközét úgy Magyarország, mint a román fejedelemségek felszabadításának és függetlensége kivívásának. Román részről az alap Balceseu fenébb vázolt eszméje volt, amely végső konzekvenciájában előbb-utóbb Dákoromániához vezetett volna. Magyar részről azonban senki sem akart tovább menni, mint a meddig az a nemzetiségi törvény ment, melyet 1849-ben az orosz betörés után Szegedre menekült magyar országgyűlés alkotott és amely körülbelül éppen annyi jogot biztosított a nemzetiségeknek, mint az 1868-iki nemzetiségi törvény. Ez eszmecezerének az a negatív eredménye volt, hogy a két fél lassanként tisztába jött egymás álláspontjával és meggyőződésről arról, hogy álláspontjuk összeegyeztethetetlen, mert az egységes önálló és független magyar állam eszméje a román nemzeti eszmény tárgyával, Dákoromániával a legmerevebb ellentétben áll, egymástól el is idegenedtek.

Az ötvenes évek közepén azonban a nemzetközi politika eseményei nagyon kedvező fordulatot idéztek elő a román fejedelemségek ügyében. Az 1856-iki párisi konferencia a fejedelemségekre olyan kedvező határozatokat hozott, amelyek alapul szolgáltak a szerencsés továbbfejlődésre. III. Napoleon, hogy a fejedelemségeken Oroszország Konstantinápoly felé való terjeszkedésének gátat vessen, magáévá tette a két fejedelemség egyesítésének és önállóvá tételének ügyét, de pártfogásának volt még egy másik oka is, az t. i., hogy az egyesült fejedelemségek ütőkártyául szolgáljanak kezében Ausztria ellen azon konfliktus esetén, mely az olasz kérdés következményeként közte és az osztrák császárság között okvetlenül ki fog törni.

Rövidesen, Moldova és Oláhország III. Napóleon kitaró és hatalmas protekciója folytán 1859-ben Cuza fejedelemsége alatt egyesült. Az 1848-iki romániai forradalmárok legfőbb vágya: a fejedelemségek egyetlen államban való egyesülése teljesült s ez az esemény a távolabbi román nemzeti törekvéseknek: az összes románságnak egyetlen államban való egyesülésének is új alapot s az eddiginél nagyobb realitást kölcsönzött.

Kitörvén Ausztria és Franciaország között a háború, III. Napóleon, hogy magát minden eshetőségre biztosítsa, egy Ausztria ellen való magyar forradalom szervezése tárgyában alkudozni kezdett a magyar emigrációval is. Magyarországon azonban csak úgy lehetett ilyen forradalmat szervezni, ha annak, Cuza beleegyezésével, szervezési bázisa Románia lesz. III. Napóleon felhatalmazta tehát a magyar emigrációt, hogy ebben az irányban Cuzával az ő nevében tárgyalhasson. Cuza nemcsak III. Napoleon iránt érzett hálából ment bele e tárgyalásokba, hanem azért is, mert miniszterelnöke, Ghica Jón, figyelmeztette, hogy a magyar emigrációval való megegyezésnek még csak híre tó siettetni fogja, hogy Ausztria, amely eddig vonakodott a fejedelemségek egyesülését elismerni, sietve hozzájáruljon ez elismeréshez. A magyar emigráció küldötte, Klapka Jasiban meg is egyezett Cuza megbízottjával, Gogalniceanuval. Ez egyezmény egyik pontja az volt, hogy a romániaiak kötelezik magokat erdélyi rokonaik nyugodtan tartására, a magyarok pedig ennek viszonzásául megígérték, hogy az erdélyi románság részére jelentékeny kedvezményeket fognak bevenni a függetlenné teendő magyar állam alkotmányába. Amint ez alkudozásoknak híre ment, az ellenzéken levő liberális párt e megegyezés ellen zajos izgatást kezdett, mert nem volt abban semmi arról, hogy Erdély a román fejedelemségekhez csatoltassék.

A párt egyik főembere, Bratianu Jón, a mostani miniszterelnök atyja pedig ez alkudozások folyamán nyíltan szemébe mondotta Klapkának, hogy Románia Erdélyre vonatkozó jogairól soha és semmi szín alatt sem mondhat le.

De miután Bratianuról van szó, beszéljük el: minő szerepet játszott ő e kérdésben?

Mihelyt neszét vette a román-magyar szövetségnek, azonnal elutazott Olaszországba, hogy ott Cavournál és III. Napóleonnál megakassza valahogyan a szerződés megkötését. Cavournak a következő kijelentést tette: «Én nem hiszek a magyar urak szabadelvűségében. Én tudom, hogy kizárólagosabbak, mint valaha. De ha másképpen volna is, mi soha sem juthatunk, egyetértésre Erdélyt illetően, melyet mi Magyarországnak át nem engedhetünk semmi szín alatt sem. A Kárpátokon túl lakó románok velünk akarnak egyesülni. Mi megígértük nekik, hogy támogatni fogjuk őket. Árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednők. A történelmi jog, melyre Magyarország hivatkozik, nevetséges.» E nyilatkozatra Cavour azt felelte: ha Bratianu és társai az erdélyi kérdést még csak meg is pendítenék, ő a román dolgokról többé még hallani sem akar.

Hogy Bratianut az irridentizmus ilyen nagyobb mértékű előtérbe állítására minő személyes érdekek bírták, kitűnik Cuza egyik megbízottjának, Balaceanu Jankónak abból a leveléből, melyet Klapka megbízottjához, Strzeleckyhez írt: «Bratianu a hatalomra akar visszakerülni s mint ezt már máskor is tette, a császárt, Cavourt s Napóleon herceget akarja felhasználni az odajutásra. Ha ez sikerül (s ez az egyedüli dolog, ami nyugtalanít), vége a mi ügyünknek. Bratianu s az ő pártja dühös ellenségei Magyarországnak.» Bratianu tehát úgy tett, mint tett néhányszor később az ellenzéken s mint az ő példáját követve, a mindenkori ellenzék vezérférfiai tettek: felhasználta az erdélyi kérdést arra, hogy vele a kormánynak nehézségeket okozzon.

A magyar emigráció megkötötte ugyan Cuzával ezeknek a liberálistáruktól izgatásoknak és intrikáknak ellenére is a III. Napoleon által követelt szövetségi szerződést, de annak nem lett semmi eredménye és pedig azért nem, mert III. Napoleon megkötötte a villafrancai békét se béke következtében nem is volt semmi szükség többé a magyar emigráció által Magyarországon szervezendő forradalom közreműködésére.

A villafrancai béke azonban nemcsak az emigráns magyarokat nem elégítette ki, hanem az olaszokat sem, mert hiszen Velence ezután is Ausztria birtokában maradt. Az olaszok ismét nyugtalanodni kezdettek, ami a magyar emigránsokat is arra bírta, hogy a megkezdett szervezkedést tovább folytassák. Érintkezésbe léptek III. Napóleonnal, aki ez irányban igyekezett befolyását ismét érvényesíteni Cuzánál. Cuza helyzete azonban más volt, mint félév előtt. Az olasz-francia háború befejezése után tartott párisi konferencia 1859 szeptember 6-án elismerte a román fejedelemségek egyesítését, sőt az osztrák diplomácia is, hogy elvonja őt a magyaroktól, azon fáradozott, hogy a még mindig vonakodó porta is elismerje Cuzát az egyesült Románia fejedelmének.

Ez a nem remélt siker fejébe szállott Cuzának, sőt az egész romániai közvéleménynek is. Rosetti lapja, a *Romanul*, mely eddig állandóan azt hirdette, hogy Románia önállósága a szabad és független Magyarország nélkül bizonytalan valami, most ellene fordult a magyaroknak és azt fejtegette, hogy elérkezett annak ideje, hogy a latin fajé legyen a hegemonia Európában s hogy ez a pánlatin hegemonia megteremtse Európa keleti részén Dákoromániát, mely védőgát lesz a dél felé nyomuló pánszlávizmus ellen és a latin műveltség világító tornya a Fekete-tenger mellett.

A pánlatin és dákoromán törekvések ebben az időben a francia sajtóban meglehetősen hangosan nyilatkoztak meg. A *Nord, a, Siècle* és a *Courrier de Dimanche*, mely utóbbit a román Ganescu szerkesztette, ebből egyáltalán nem csináltak semmi titkot. Szemere Bertalan állítása szerint (Naplóm II. 291. 1.) a dunafejedelemségi románok párisi félhivatalos ügynöke írta volna a *Siècle*-ben a következő sorokat: «Mi nem vagyunk a törökök ellenségei ... Mi tőlük semmit sem követünk. Nem a Duna, de a Kárpátok túlsó oldalán hevernek a román nemzet megcsonkított tagjai. Tudja ezt Ausztria s hízeleg nekünk. Jól tudja, hogy fejedelmünk, Cuza jelenleg új terület megszerzésére nem számíthat, de tudja azt is, hogy neki nagy befolyása van Erdélyre s Ausztria óhajtja, hogy e befolyást használja fel arra, hogy a románokat a magyarokkal való egyetértéstől visszatartóztassa. Egy negyed század óta Erdély folyvást Oláhország felé figyel s innen várja a jelzőt. E kérdésben Cuza, bármik legyenek személyes rokonszenvei, nincs sem Ausztriával, sem Magyarországgal, ő azokkal tart, kik neki eszközöket fognak szolgáltatni egy Románia megalakítására Erdélynek a Dunafejedelemségekhez való csatolása által.»

Különösen zajosak voltak Bukarestben az Erdélyből betelepített román értelmiségnek Romániában jelentékenyebb politikai szerepet játszó tagjai. Ezeknek egyike, a balázsfalvi papnevelő intézetből 1845-ben kizárt Pápiu Ilarianu Cuzához memorandumot nyújtott be Dákorománia felállításáról. E memorandumban azt fejtegette, hogy a lehetséges keleteurópai államalakulások között Dákoromániának van legnagyobb létjogosultsága, melynek megvalósításán úgy kell dolgoznia Cuzának, amint Mihály vajda dolgozott, ki nem volt válogató az arra vonatkozó eszközökben, hogy Gyulafehérvárról kormányozhassa a három országot. Kövessen olyan politikát, mint Bares Péter, ki mikor bement Erdélybe – és pedig bement vagy tízszer – előbb kibékült a lengyelekkel, hogy biztosítsa magát a tatárok ellen s azután bement Erdélybe, majd azon ürügy alatt, hogy a törököt segíti a magyar ellen, majd pedig, hogy a magyart a német ellen vagy megfordítva, de mindannyiszor győztesen, megverve egyenként rendre a románok örökös ellenségeit. Azaz, ne sokat habozzon, hanem Dákorománia érdekében járjon el oláhvajdához illően.

Pápiu Ilarianu a Dákorománia megteremtéséhez vezető eszközöket is felsorolja. Ez eszközök fontosabbjai a fejedelemségek belpolitikájában a következők: mindenekelőtt szervezzen a fejedelem egy erős román hadsereget. Teremtsen jó nemzeti közoktatást, hogy a nemzetet fel lehessen világosítani és így igazi hazafiságra nevelni. A külpolitikában a fejedelem igyekezzék a legjobb viszonyban lenni Olasz- és Franciaországgal. Román ügynökök segítségével juttassa eszébe a latin Európának, hogy ne hagyja magára Európa keletén Róma gyarmatosait. E román ügynökök igyekezzenek meggyőzni az olasz és francia kabinetet arról, hogy Erdély román ország. A kormány szerződtessen írókat, hogy ezek Európának megmutassák, hogy az egyesült fejedelemségeken kívül is laknak románok. A román kormány idő előtt ne szakítson se Ausztriával, se Oroszországgal.

Az erdélyi románok magatartását illetően e memorandum a következőket véli célszerűnek különösen hangsúlyozni: jelenlegi helyzetükben csak a fejedelemségek felé tekintenek; innen várják a jelt s csak innen remélhetnek szabadulást. Mikor Cuzát fejedelemmé választották, az erdélyi románok lelkesedése talán még nagyobb volt, mint a fejedelemségbelieké. Egy dolog azonban a bizonyosnál többnek látszik: az t. i., hogy a Kárpátokon túl lakó románok: férfiak, nők, öregek és ifjak egyformán készek meghalni Cuza fejedelemért. Az erdélyi románok nemcsak lelkesültebbek, de hűségesebbek és kitartób-

bak is, mint a többi románok. Ha kitör, a magyar forradalom, az erdélyi románok nem állhatnak a magyarok mellé, mert lehetetlen, hogy Erdélyt eladják a magyaroknak; de az is veszedelmes lenne, hogy a perfid német mellett harcoljanak, mint tették 1848-ban. Rájok nézve legkívánatosabb lenne a semlegesség, mert valami természetes ösztön súgja nekik, hogy kitörvén a forradalom, a román fejedelemségek nem maradhatnak összedugott kézzel.

Az erdélyi románok között azonban voltak egynéhányan olyanok, is, akik azon az állásponton voltak, hogy teljesen a magyarokkal sem szabad szakítani. Mint Türr tábornoknak 1894 december 9-én Urechia Vazulhoz, a Liga Culturala elnökéhez a Pesti Naplóban írt Nyílt leveléből kitűnik, az erdélyi román politikai vezetők is tervet csináltak a magyar emigráció ez alkudozásaira való tekintettel. Ezt a tervet Garibaldinak küldötték el azért, hogy ő fogadtassa el a magyar emigráció tagjaival s ha azok elfogadják, nem is lesz semmi akadálya az óhajtott román-magyar megegyezésnek. E tervezet tartalma a következő volt: 1. Erdély csak personalis unióban lesz Magyarországgal; 2. a Bánságnak jogában áll Erdélyhez csatlakoznia; 3. e két tartomány, ha akarja, egyesülhet a román fejedelemséggel; 4. Bukovina ismét Moldovához fog csatoltni.

Hasonló célzatokat árul el ez időben egy Nagyszebenből keltezett cikksorozat is, mely a brüsseli «Le Nord»-ban jelent meg. A «Le Nord» tudvalevően ez időben az orosz külügyminisztériumnak volt a szócsöve a nemzetközi sajtóban. E cikksorozat fejtegetéseinek végső eredménye az volt, hogy az erdélyi románoknak határozott céljok egyesülni a román fejedelemségekkel. Evégből készek Ausztriától elszakadni és bizonyos feltételek mellett a magyarokkal is megegyezni. Hogy mik lettek volna azok a feltételek, amelyek mellett hajlandók lettek volna a magyarokkal kiegyezni, ez kitűnik a Garibaldihoz benyújtott tervezetből.

Klapka ez alkudozások folyamán s a vele kapcsolatos eseményekből véglegesen meggyőződött, hogy a románokkal őszintén és becsületesen megegyezniök lehetetlen. «Már Galacon volt alkalmam meggyőződni, hogy rajok semmi körülmények között sem számíthatunk. Nemcsak, hogy kevés hajlandóságot éreznek irántunk, de ezenfelül bármilyen árulásra azonnal készek. Beszketnek az oroszról, félnek az osztrákoktól, minket pedig gyűlölnék. Különösen kétségbevonják jogunkat Erdély birtokára s ezen országot tőlünk elannektálni még a legmérsékeltebbeknek is vágya. Ezen uraknak reménykedésök

körülbelül oda megy ki, hogy ha majd Ausztria is, Magyarország is elégségesképpen elvéreztek, akkor Erdély s talán a Bánság is érett gyümölcsként fog lábaik elé hullani. Szó sem lehet, hogy mi ezekkel egymást megérthessük.» – írja Klapka Naplójában. (*Kossuth: Irtaim II. kötet.*)

Hogy a magyar emigrációnak Cuzával való alkudozásai nem vezettek célhoz, annak egyik legfőbb oka Cuza személyes érzelmei voltak és az az álláspont, amelyet az úgynevezett erdélyi kérdésben elfoglalt. «Cuza herceg – írta ez időből Karacsay gróf Kossuthnak – fanatikus oláh, ki jelenleg is Dákoromániáról ábrándozik.» Kossuth egy másik ügynöke, Zglinicki, ezredes, azt jelentette Kossuthnak, hogy mikor levelét Place francia konzul jelenlétében átadta Cuzának, Cuza e levelet lecsapta az asztalra és kijelentette, hogy ő a magyarokkal nem fog alkudozásokba bocsátkozni, legkevésbé Kossuthtal, ki a román faj ellensége. Még az is árulás lenne, ha ő a magyarokat, kik azt kívánják, hogy a magyarországi románokat nekik átengedje, még csak meg is hallgatná. «Hogyan – kiáltá fokozott szenvedélyességgel – én Románia fejedelme, én nyújtsak kezét ahhoz, hogy a magyarok, fajomnak e százados ellenségei, itt nálam expedíciót szervezzenek? Sohasem fogom ezt megengedni.»

Még jellemzőbbek Cuza személyes érzelmeire vonatkozóan azok a sorok, amelyek a lengyel Zglinickinek a Magyar Nemzeti Igazgatósághoz írott levelében foglaltatnak. Zglinicki nem volt magyar és így Cuzának nem is volt oka személyes érzelmeit udvariasságból vagy más egyéb tekintetből előtte takargatni. «Ne higyjenek önök Cuzának – írta Zglinicki – ő Erdélyre és a Bánságra spekulál. Úgy Place francia, mint Strombio olasz konzulnak minden tartózkodás nélkül ismételtén kijelentette, hogy ő, mint oláh fejedelem Erdélyről soha le nem mondhat. E bódult vággyal egész nemzete – legalább az a része, amelyik politikáról csak hallott is valaha – csordultig tele van. Az oláh sajtó úgy beszél Erdélyről, mintha már oláh provincia volna.»

Cuza azonban ez alkudozások után nem sokáig maradt a trónon. Utóíerte román vajda elődeinek a sorsa. Románia azon politikusai, kik uralkodását az országra károsnak tartották, megbuktatása végett összeesküdtek ellene. Az összeesküvők még Cuza tróntól való megfosztása előtt elküldöttek Ghica Jónt Brüsszelbe, hogy Fülöp flandriai grófnál tudakozódják: nem lenne-e hajlandó a román trónt elfoglalni? Ghica Brüsszelből Turinba is elment, hogy az aostai hercegnél is puhatolozzék. A magyar emigráció székhelye ekkor Turin volt. A magyar

emigránsok értesülvén Ghica látogatásának céljáról, Victor Emanuel-nél és az aostai hercegnél közbeléptek, hogy ez utóbbi csak abban az esetben álljon szóba Ghicával, ha a románok határozott nyilatkozatot tesznek arra vonatkozóan, hogy az aostai herceg megválasztása esetén Erdélyre vonatkozó minden igényökről lemondanak. Mivel Ausztria 'éppen a porosz háború küszöbén állott, soha sem látszott Dákorománia megvalósítása lehetségesebbnek, mint egy ilyen készülő nagy összeütközés alkalmával, tehát Ghica erre vonatkozóan nem tehetett semmi ígéretet. A románok az aostai herceg jelöltségét el is ejtették.

Miután a flandriai gróf a választást nem fogadta el, Hohenzollern Károlyt választották meg fejedelemmé.

Hogy a fejedelemség elfogadására felkérjék, Sigmaringenbe egy román küldöttség ment. A tárgyalások alkalmával, mikor Károly herceg egy ízben aggodalmának adott kifejezést, a küldöttség egyik tagja, Davila, azzal igyekezett a hercegre hatni, hogy egy térképet mutatott neki, amely Romániát a szomszédos Erdéllyel, Bánsággal, Bukovinával és Besszarábiával egységes országgéppen ábrázolta és utalt hogy e területek lakói túlnyomó többségükben románok, kik idő folytán Károly fejedelemsége alatt készek lesznek majd egyetlen nagy román államban egyesülni. Károly herceg ez alkalommal csak annyit válaszolt, hogy ő ezt a messzire tekintő tervet igen kalandosnak tartja.

Ez a Károly hercegnek bemutatott térkép a Trebonianu Laurianu által a negyvenes években szerkesztett térkép volt, melyet ez évben (1866) adott ki másodsor *Dacia moierna* név alatt a dákoromán eszmék kartográfiai úton való szemléltetésének és népszerűsítésének érdekében.

Hogy Károly elfogadta a neki felajánlott román trónt, abban Bismarck biztatásainak nagy része volt. Az osztrák-porosz háború, kitörőben volt és Bismarck arra gondolt, hogy Románia, ha trónjára egy Hohenzollern kerül, alkalmas ütőkártya lehet Ausztria ellen. A sigmaringeni román küldöttségnek nem is habozott azt a tanácsot adni, hogy, ha a magyarok, felhasználva az Ausztria ellen indítandó háborút, Ausztria ellen felkelnének, ne habozzanak, hanem ragadják meg az alkalmat a nagy román törekvések megvalósítására. Az osztrák-porosz háború kitörvén,. Türr tábornok Bismarck tanácsára Bukarestbe ment, hogy az évekkel ezelőtt Cuzával megkezdett alkudozások

kat Károly fejedelemmel is folytassa. Károly ez alkalommal nagyon óvatos volt és tisztán román érdekeket tartva szem előtt, nem követte Bismarck fennebb ismertetett tanácsát; aminek tulajdonképen meg volt az a másik oka is, hogy a magyarok nem lázadtak fel Ausztria ellen.

Az 1866-iki osztrák-porosz háború belső politikai eredménye a monarchiára nézve a dualizmus volt, amelynek alapján a monarchia újrászerveztetett.

A dualizmust ezidőben Európaszerte és így Romániában is úgy tekintették, mint a monarchia újrászületését és megerősödését, amely hivatva van a monarchiát hosszabb időre biztosítani minden külső és belső veszedelemmel szemben. Román szempontból a dualizmus a magyar nemzet és a magyar állam megerősödését is jelentette. Miután az erős magyar nemzet és annak egységes nemzeti jellegű állama román felfogás szerint a legnagyobb akadálya a román nemzeti ideál megvalósításának, a romániai közvéleményben és sajtóban erős harc indult meg általában a dualizmus, különösen pedig a magyar állam ellen.

Miután a revanche pour Sadova nem tartozott ezidőben a lehetlenségek közé és Bismarck nem tudhatta, hogy a monarchiának az az életereje, melynek forrása a dualizmus, nem fog-e a revanche gondolat szolgálatába állani? – az esetre Romániának az osztrák-magyar monarchia sakkban való tartásának szerepét szánta. Erre az eshetőleges osztrák revanchera gondolva, Bismarck a román államférfiaknak azt a tanácsot adta, hogy külpolitikai tájékozódást keressenek az oroszoknál. Bukarestben, az ekkor hatalmon levő liberális párt vezetőemberei: Bratianu és Rosetti, ebből azt következtették, hogy Bismarck az osztrák-magyar monarchia ellen valóságos támadó szövetséget kötött az oroszokkal s azért a nagyromán törekvések érdekében szabadjára engedték a legféktelenebb izgatást úgy a sajtóban, mint a nyilvános gyülekezetekben.

Ezen a téren a vezérszerepet a kivándorolt erdélyiek vitték. A dualizmust a sajtóban és a nyilvános gyülekezetekben úgy magyarázták meg a romániai közvéleménynek, mint olyan átalakulást, amely a monarchiában a főhatalmat a magyarok kezeibe játszotta, kik a honvédséget egyenesen azért szervezték, hogy az 1848/49-iki eseményekért bosszút állva, kiirtsák Erdélyből a románokat és a magyar uralkodást – Nagy-Magyarországot – kiterjesszék egészen – a Fekete-tengerig. Erre román részről nem lehet más válasz, mint Nagy-Románia a Dnyesztertől a Tiszáig. Ennek a hangulatnak adott

kifejezést ebben az időben a költészet is Eminescunak «De la Dnistru pãna la Tisza» (a Dnyesztertől a Tiszáig) kezdetű versében, amely a román irredentismusnak épen olyan jelszava lett, mint Muresán Andrásnak bíres «Desteapte-te romane» (Ébredj, fol román) kezdetű költeménye volt a 48-49-es évek román nemzetiségi mozgalmainak.

Ezek a dáko-román izgatások nem kerültek el a magyar kormány, sőt Ófelségének ügyeimét sem. Szilasi Gergely, a bécsi Páznianeum gör. kat. prefektusa, ki később a kolozsvári egyetemen a román nyelv és irodalom tanára lett, ezidőben egy kihallgatás alkalmával Ófelségének, az erdélyi román nemzetiségpolitikai vezetőknek, egy Memorandumát nyújtotta át. Ófelsége ez alkalommal nyíltan kijelentette, hogy a maga részéről nagyon csodálkozik azon és egyáltalán érthetetlen előtte, hogy Erdélyben vannak olyan románok, kik egyesülni akarnak Romániával, noha ismerik az oda való nyomorúságos viszonyokat.

Andrássy miniszterelnök is elhatározta, hogy közbelép. Bécsben egy alkalommal nyíltan megmondotta Pepoli marquis olasz követnek, hogy előtte, rokonszenves ugyan a német népnek porosz vezetés alatt való egyesülése, de ha Bismarck olyan törekvéseket támogatna, amelyek Magyarország, szempontjából károsak, akkor kénytelen lesz a Poroszország iránt ellenséges Parisban keresni támaszt., Pepoli marquis, ki Károly fejedelemnek bizalmasa volt, nyomban figyelmeztette Károly fejedelmet a dáko-román üzemek Romániára nézve veszedelmes következményeire; de nem késett erről magát Bismarckot is értesíteni. III. Napoleon is két ízben figyelmeztette., mindannyiszor sajátkezűleg írt levélben Károly fejedelmet a romániai dáko-román izgatások veszedelmeire.

A Pepoli marquistól vett értesülés után Bismarck is jónak látta más húrokat pengetni. A bukaresti porosz konzulnak megírta nyíltan: mondja meg Károly fejedelemnek, hogy Poroszországnál: Romániához való jóviszonya csak úgy tartható fenn, ha sikerül a román kormánynak megszüntetni minden olyan izgatást, mely az európai békét, különösen pedig Magyarország érdekeit fenyegeti és arra az esetre! ha ezt a kívánságot a fejedelem nem teljesítené, kénytelen lenne a porosz konzul visszahívását javasolni. Bismarck e fellépésére Károly fejedelem a liberális kabinetet elbocsátotta és helyébe Ghica Demeter elnöklete alatt egy mérsékeltbb irányú kabinetet nevezett ki.

Bismarckot e nyílt és határozott fellépésre az indította, hogy-

időközben meggyőződött arról, hogy a küszöbön álló német-francia háborúban az osztrák-magyar monarchia jóakarátú semlegessége másként nem biztosítható. Mikor erről meggyőződött, egy energikus kézmozdulattal leintette a bukaresti dákoromán mozgolódásokat is. Károly királynak ezután még – különösen a német-francia háború alatt – nagyon sok nehézséget kellett legyőznie. Közben még a trónról való lemondását is bejelentette; ez energikus elhatározása bírta rá aztán a konzervatívok vezérét, Lascar Catargiut, hogy kezébe vegye az ország kormányzatát és keresztül vigye Románia belső megszilárdulását, mely lehetővé tette, hogy kiállja az 1876-78-iki orosz-török háború megróbáltatásait. Románia szerepe, sikerei és keserű csalódása ebben a háborúban ismeretes dolgok. Területe megnövekedett a mocsaras. és túlnyomóan bolgár lakosságú Dobrudzsával, de elveszítette a termékeny és többségében román lakosságú Besszarábiát. De azért független királysággá lett s Plevna bevétele alkalmával hadserege is igen tisztességes katonai dicsőséget szerzett.

Románia vezető államférfiit s komolyabb politikusait e háború lefolyása és eredményei arról győzték meg, hogy mégsem jó az oroszokkal egy tából cseresznyét enni. Románia e háborúban megszerzett állami önállóságát és függetlenségét nem őrizhetné meg az oroszokkal való szövetségben, azért érdekei azt parancsolják, hogy állami önállóságának és függetlenségének külpolitikai biztosítékait „a középponti hatalmaknál keresse.” 1878 után Románia hivatalos politikája valóban a középponti hatalmak felé is hajolt, míg végre 1883-ban a szövetségbe be is lépett.

Románia részvételének az orosz-török háborúban volt egy népszociológiai következménye is, melyet nemcsak a történetíró tartozik figyelembe venni, hanem tartoztak volna a középponti hatalmak azon diplomatái is, kik Románia csatlakozását a középponti hatalmakhoz egy európai háború esetére e hatalmak javára könyvelték el.

Az a katonai dicsőség, melyet a román hadsereg Károly fejedelem vezetése alatt Plevnánál szerzett, a román értelmiség fejébe szállott, ha nem is a Dnyesztertől kezdve, de legalább is a Pruthtól a Tiszáig. Minden újságolvasó román meg volt győződve, hogy a hatalmas Oroszország hadseregét a végső pusztulástól a román had-

sereg mentette meg. A virtus romána rediviva igazán valósággá lett s a román hadsereg a világ legvitézebb hadserege, melynek kardja, mint Brennusé, ha egy hősi lendülettel beledobja az európai egyensúly mérlegébe, azt csakis a román érdekek javára billentheti le. Az a tudat, hogy Románia szövetsége keresett és megbecsült a nagyhatalmak előtt, azt a meggyőződést keltette a román közvéleményben, hogy ennek a szövetségnek meg kell lenni a maga rekompenzációjának is, még pedig a román nemzeti eszmény javára. Ezt a rekompenzációt pedig az osztrák-magyar monarchia, illetőleg Magyarország tartozik megfizetni s ennél fogva ennek a szövetségnek ereje is csak annyiban van, amennyiben ez a rekompenzáció a magyar államtól, e szövetség révén akár Bécs, akár Berlin útján szelídebb, vagy erősebb politikai nyomással kicsikarható.

Ha Magyarország nem hajlandó megadni ezt a rekompenzációt, akkor kényszeríteni kell rá oly módon, hogy a román nemzetiségi izgatásokat napirenden fogják tartani nemcsak Magyarország és Románia belpolitikájában, hanem a nemzetközi sajtóban, sőt a mennyiben lehetséges lesz, a nemzetközi politikában is. Azért ezek az izgatások egy pillanatil sem szüneteltek. A magyar állam területén napirenden tartotta a román nemzeti komité, Romániában pedig a mindenkori ellenzék, főleg a liberális párt.

Hogy miben állott volna ez a rekompenzáció, azt magától Károly királytól tudjuk. Emlékiratában «Aus dem Leben König Karls von Rumänien» maga beszéli el első találkozását Andrássyval az 1873-iki bécsi világkiállítás alkalmával. Elmondja, hogy szóba hozta Andrássy előtt: mennyire szeretné magát függetleníteni a török birodalomtól. Andrássy arra figyelmeztette, hogy ez nem lenne előnyére Romániának, mert most létét a szerződések biztosítják, a függetlenség kimondása esetén pedig amolyan levegőben lógó helyzetbe jutna Románia, ha csak a monarchiára nem támaszkodnék. Károly király nem vonta kétségbe az ellenvetés igazságát, de megemlítette, hogy minő nehézségeket okoz neki a Romániában egyre növekedő irredentizmus, amelyet csak úgy lehetne ellensúlyozni, ha a magyarországi románok is olyan autonómiát kapnának, mint a horvátok.

Károly király álláspontja tehát az volt, hogy Románia monarchiánkhoz való csatlakozásának feltétele: olyanféle engedmények a magyarországi románságnak, amelyek lehetővé tennék neki, hogy területi autonómiával, önálló közjogi faktorként illeszkedjék bele a

magyar állam szerkezetébe, azaz a magyar államnak a románság előnyére szolgáló foederatív átalakítása, vagyis az, amit a magyarországi román nemzetiségi párt Erdély autonómiája cím alatt politikai követelményeinek első pontja gyanánt felállított.

Hogy nemcsak a közvélemény, hanem hallgatólagosan maga a hivatalos Románia is e szövetség érvényessége feltételének tartotta ezt a rekompenciációt, nyilvánvalóan kitűnik a román hadüzenet megokolásából. Hogy román részről Erdély ez autonómiáját nem a monarchia s vele kapcsolatosan a magyar állam területi épségének biztosítása szempontjából akarták a románok, hanem azért, hogy ez autonómia mintegy átmenetül szolgáljon Erdélynek, illetőleg a magyar állam keleti felének Romániával önkény tes és természetes úton való egyesüléséhez, Gróf Andrássy Gyula már 1868-ban észrevette. Ez időben ugyanis Románia akkori külügyminiszterének, Cogalniceanunak, megbízásából látogatást tett nála Ionescu Radu, Románia belgrádi diplomáciai ágense, aki a magyar-román egyetértés feltételül a beszélgetés során a magyarországi románságnak olyan autonómiáját jelölte meg, mint aminő a horvátoké. «Nagyon ügyes fogás ez önök részéről – válaszolá, nevetve Ionescunak Andrássy – mikor önök azt akarják, hogy saját magunk ajánljuk fel önöknek Erdélyt-hogy az akként szerveződve, mint Önök kívánják, bizonyos eshető, ségek bekövetkezése esetén a legkönnyebb módon önökhöz csatlakozhassék.»

Hogy a román politikusok – úgy Romániában, mint Magyarországon – minden erre vonatkozó ellenkező állításuk és tagadásuk dacára is, a magyarországi románság területi autonómiájában csak egy etappe-ot, átmeneti stádiumot láttak a román nemzeti eszmény megvalósítása felé vivő úton, kitűnik azon Romániába szökött magyarországi nemzetiségi politikusok nyilatkozataiból, akik (1914-től 1916-ig) Bukarestben valóságos vezetői voltak a háborús izgatásoknak. Különösebb figyelmet érdemel e tekintetben Goga Oetaviannak azon vallomása, amely 1915-ben Bukarestben «Strigate in Pustiu» (Kiáltás a pusztába) cím alatt megjelent könyvének 40. lapján olvasható. «Több mint egy évtized óta – írja Goga – az erdélyiek politikai felfogása Bukarestben látta az egész románság súlypontját. Mindnyájan meg "voltunk győződve, hogy Románia nemzetközi fontossága van hivatva helyzetünk rendezésére. Szem előtt tartva ezt, rokonszenvvel fogadtuk a boldog emlékü Ferenc Ferdinánd trónörökösnek a monarchia föderalizálására irányuló törekvéseit. Egy föderatív Ausztria-Magyarország,

melyben a mi nemzetünknek is meg lett volna a maga nemzeti autonómiaja, olyannak tűnt fel előttünk, mint egy oly állomás, amely közelebb visz az egyesülés eszményéhez. A mi programunknak ebben az irányban való fejlődése nyilvánvaló volt akkor, mikor a trónörökös Serajevóban áldozatává lett elődei politikai hibáinak. A halála annak az embernek, akiben egyelőre megtestesültek a mi reménységeink, világossá tette előttünk, hogy a veszedelemtől nem szabadíthat meg minket más, mint az általános összeütközés. Ebben foglalható össze egy néhány szóval történelmi fejlődése a mi azonos ideálunk sugaraitól megvilágosított programszerű, politikai törekvéseinknek. Ezt nem tagadhatja más, csak az, aki lélekben idegen a mi érzéseinktől, vagy eladta lelkét.»

Nehogy az 1883-ban' megkötött szövetség következtében a román hivatalos politika teljesen elutasíthasson magától minden irredentista törekvést, arról a romániai pártpolitikai küzdelmeket jellemző sajtóságos szellem bőségesen gondoskodott. Erre igen kedvező alkalom nyílt mindjárt a szövetség megkötését követő évben, még pedig az ügynevezett erdélyi menekültek jóvoltából.

Ezek közül hárman: Săcașan, Ocașan és Ciurcu 1884-ben Magyarországon és Romániában egy titkos társaságot szerveztek. E titkos társaság tagjainak segítségével lázadásra szító proklamációkat csempészték Magyarországra. Külügyi kormányunk közbelépésére a Brătianu-kormány Ocașant és Ciurcut társaikkal együtt, mint kellemetlen idegeneket kiutasította Romániából.

Az akkor ellenzéken levő konzervatív párt emiatt heves támadást intézett úgy a sajtóban, mint a parlamentben a kiutasítást fogadtató Brătianu-kormány ellen. Először Boerescu Constantin interpellált a kamarában; azután pedig 1886-ban január 22-én a szenátusban Marzescu.

Marzescu e beszédében nyílt vallomást tett arról, hogy a dáko-románizmus és az irredentizmus az összes románság nemzeti ideálja:

«A humanitás ideálja az, hogy a föld kerekiségén minden állam magát nemzetiségi elven konstituálhassa. És nekünk, románoknak, ideálunk – Brătianu miniszterelnök sem félt ezt úgy e szószerű magas latárról, mint a képviselőházáról hirdetni, – az, hogy minden román ugyanazon politikai egységhez tartozzék. Ha önöknek, román miniszter urak, kellemetlenné vált ez az eszme, kérném önöket: Kergessék ki a történelem tanárait összes iskoláinkból, mert összes nemzeti iskoláinkban nem tesznek egyebet, a történelem tanárai, mint napról-

napra igazolják azokat az aspirációkat, melyek tulajdonai, aspirációi minden románnak s mely szeretne látni minden román lelket, az egész román nemzetet egyetlen olyan államban, mely a nemzetiség elvére van alapítva.»

«És mindenekelőtt miniszter urak, kergessék ki önmagukat, mert önök azok, kik mint hatóság, elsősorban pártfogolják s bátorítják a nemzetiség elvének haladását. Mert kérdem önöket: miért és mi célból alkották meg a román akadémiát? Nem fogadták-e be önök s nem fogadtuk-e be mi, a nemzet képviselője, erdélyi román testvéreinket az akadémiába azzal a törvénnyel, melyet megszavaztunk? És mikor a román államot függetlennek nyilvánítottuk s a király megjelent az akadémiában, nem a mi erdélyi román testvéreink: Babes és Baritiu voltak-e azok, kik a királyt ez örökre emlékezetes szavakkal fogadták: Üdvözlünk téged, király! ki visszaadtad a román hazának függetlenségét, melyet elveszített volt. Miért nem üzték ki önök ezeket a románokat is, akik merészek voltak Romániát az erdélyi románok hazájává is nyilvánítani?»

– Közbevetőleg szólva, a román tudományos akadémia is,, a tudomány művelése mellett, mindig egyik főcéljának tekintette ennek a román nemzeti eszménynek szolgálatát. Abban az alakjában, melyben 1867-ben először megalakult, külső szervezetében, tagjainak összeállításában is megnyilatkozott a dákorománizmus szelleme. A tagok számát arányosan azon különböző országokra való tekintettel állapították meg, amelyekben a románság ezidőszert lakik, de amelyeknek román felfogás szerint az a rendeltetésük, hogy alkotórészei legyenek Nagy-Romániának. Az akadémiának első alapszabályai szerint Romániából hét, Magyarországból hét, Besszarábiából három, Bukovinából kettő és Macedóniából két rendes tagjának kellett lenni. A tagokat nem tudományos készülségük, hanem az egyes országokban való politikai súlyuk és szerepük szerint választották. Az akadémia tehát külső összeállítását is tekintve, valóságos képviselője volt az összes románok kulturális összetartozásának.

– «És midőn látják önök, – folytatta Marzescu – hogy a román irodalom összes tanárai sem csinálnak egyebet, minthogy ehhez hasonló eszméket terjesztenek, azért, hogy táplálják a román nemzetiség szent tüzét, akkor, miniszter urak, miért nem akadályozzák ezt meg? Miért engedik meg, hogy iskoláinkban szavalják nagy költőknek, Alexandrinak «Bukovina elrablása» című költeményét? Miért engedik meg a retorika tanárainak, hogy a fiúkat megtanítsák

szavalni a vizsgálatokon Muresan András 1848-iki indulóját, a «De-steapte-te române»-t? És miért tanítjuk a kis gyermekeket minderre, ha nem azért, hogy beoltsuk az ifjú generáció szívébe a nemzetiség ama nagy elvét, hogy a jövőben minden román egyesüljön egyetlenegy államban? Rögtön zárassanak be minden nemzeti iskolát, mert ezek az eszmék azok, amelyeket tanítanak s ápolnak minden líceumunkban s mindkét egyetemünkön!»

Marzescunak ez őszinte kijelentése nyílt tanúságtétel amellet, hogy az irredentizmus, mint nemzeti eszmény, mennyire áthatotta a gondolkozó, vagy használjunk megfelelőbb kifejezést: a politizáló román értelmiség lelkét s egymagában felmenthetne attól, hogy a román irredentizmus léte mellett több konkrét bizonyítékot hozzak fel. A tor«? téneti módszer azonban megkívánja, hogy rámutassak a román közélet mindazon egyéb nyilatkozataira is, amelyek az irredentizmus létét közvetlen vagy közvetve bizonyítják.

*

Említettük, hogy az úgynevezett *erdélyi* vagy *nemzeti kérdés* alakjába öltöztetett irredentizmus Romániában olyan pártpolitikai fegyverré vált, melyet a mindenkori ellenzék arra használt, hogy vele a mindenkori kormányt a közvélemény szemében népszerűtlenné tegye és pedig ama külpolitikai szövetség felhasználásának segítségével, melyet Románia 1883-ban a középponti hatalmakkal, illetőleg az osztrák-magyar monarchiával kötött. A követett taktika a mindenkori ellenzék részéről a következő volt: Hangoztatta, hogy mikor Románia az osztrák-magyar monarchiával szövetséget kötött, ezt annak fejében tette, hogy az osztrák-magyar monarchia kormánya, mintegy rekompenciáoul, a monarchiában lakó románok nemzeti és politikai követeléseit kielégítse. Románia kormányának tehát kötelessége diplomáciai úton oda hatni, hogy a monarchia kormányai Románia szövetségesi hűségének méltánylásául ezt a rekompenciációt megadják. Ha a román kormány a közbelépés e kötelességét nem teljesíti, vétkezik a román nemzeti érdekek ellen, sőt nemcsak vétkezik, hanem egyenesen áruló is.

Azok a parlamenti viták, párt- és népgyűlési beszédek és nyilatkozatok, amelyek az úgynevezett erdélyi vagy nemzeti kérdésben elhangzottak, nyilvánvalóan igazolják, hogy ez a kérdés volt az a legbiztosabb eszköz, mellyel a mindenkori ellenzék az utcát leggyorsab-

ban és legteljesebben tudta a kormány ellen mozgósítani. A nemzeti vagy erdélyi kérdésnek pártpolitikai fegyverül való használása az irredentizmust a népnek, különösen a városi népnek legszélesebb rétegeibe is belevitte és okozója lett annak, hogy a közvéleményben egyre népszerűtlenebbé és kivihetlenebbé legyen az a gondolat, hogy kenyértörés esetén Románia a velünk kötött szövetségben elvállalt kötelezettségeit tartozik becsületesen teljesíteni.

Az erdélyi kérdés azonban nem egyforma fegyver volt a pártok kezében. A liberális párt sokkal ügyesebben forgatta és nagyobb sikerrel is, mint a konzervatív. A Carp Péter vezetése alatt álló junimisták kicsiny, de válogatott csoportja – mint párt – e kérdést nem használta izgatás eszközeként. A liberális párt, hogy ez a kérdés, mint a pártharcok hatásos fegyvere el ne kopjék, egy általánosabb jellegű és eszmeibb alapú társadalmi szervezet kezébe igyekezett adni, hogy ez a szervezet azt, mint az egész nemzet ideális tulajdonát megóvja a lejáratástól. Így alakult meg a «Liga culturala» egy erdélyi kivándorolt írónak, Slavici Jánosnak kezdeményezésére. Slavici János, mint író és tudós, a liberális párt egyik vezérfőfőnökének, Sturdza Demeternek volt bizalmi férfia; mint hírlapíró pedig a liberális pártnak volt egyik legtehetségesebb politikai harcosa.

A Liga culturala 1891-ben alakult meg azzal a rendeltetéssel, hogy szervezete legyen az összes románság kulturális egységének és hogy a román állam területén megszerzendő' anyagi eszközökkel támogassa a román állam területén kívül élő románság kulturális törekvéseit. Eleinte a bukaresti egyetem akkori rektorának, Orescunak vezetése alatt csak amolyan zártabb körű diákegyesület volt melynek élén egy tíztagú diákigazgatóság állott (decemvirek). A Liga culturala azonban már megalakulásának második évében (1892) az úgynevezett erdélyi vagy, nemzeti kérdés ürügye alatt a legzajosabb magyarellenes politikai izgatások szolgálatába állott. Ehhez az alkalmat a magyarországi románságnak az a politikai mozgalma adta meg, amely az 1892-ben Bécsbe vitt úgynevezett *Memorandummal* kapcsolatosan magával ragadta és szenvedélyes államellenes küzdelembe sodorta a magyarországi románság politizáló értelmiségét.

Azokban a nemzetiségi politikai mozgalmakban, melyek 1892 – 1895-ig a memorandummal kapcsolatosan zajlottak le, a Liga culturala vitte a főszerepet. A romániai liberális párt ekkor ellenzéken volt. Vezérének, Sturdza Demeternek politikai súlya és tekintélye tette lehetővé, hogy a Liga a romániai politikai mozgalmakban is vezető-

szerephez jusson és hogy a romániai közvéleményre olyan erős hatást gyakoroljon, hogy azt a kormány is kénytelen legyen egyes kényesebb esetekben tekintetbe venni. Elnöke ekkor Urechia Vazul, a bukaresti egyetemen a román történelem tanára volt, aki tagja lévén az interparlamentáris konferenciának, a nemzeti kérdést igyekezett ennek tárgyalásaiba is bevinni, hogy ily módon előkészíthesse útját annak, hogy a magyarországi román nemzetiségi kérdés bizonyos fokig az európai közvélemény előtt úgy tűnjék fel, mint az európai béke érdekében a nemzetközi politikát köz vetetlenül érdeklő kérdés. A Liga tagjainak a francia, olasz, angol és a szláv sajtó embereivel való összeköttetések útján, főleg pedig a Romániában szerzett pénzforrások segítségével sikerült ekkor az európai sajtóban valóságos szervezetet teremteni az erdélyi, vagyis az úgynevezett nemzeti kérdés magyarellenes sajtó szolgálatára.

1896 után a liberális párt került a kormányra és a konzervatív párt lett ellenzék. A konzervatív párt egyik vezérférfia, Take Jonescu most mindent elkövetett, hogy a Ligát, melyet miniszter korában anyagilag és erkölcsileg egyaránt támogatott, a konzervatív párt szolgálatába állítsa. Sikert ígért neki az a körülmény, hogy Sturdza, miniszterelnök lévén, állásánál fogva kénytelen volt a Ligától és a nemzeti kérdéssel való foglalkozástól visszavonulni. Azok a harcok, melyek a Liga vezetőségében amiatt folytak, hogy a Liga megmaradjon-e továbbra is a liberális párt vezetése alatt, vagy átmenjen a konzervatív párt szolgálatába? – több válságot, sőt botrányt is provokáltak a Liga vezetőségében, aminek következménye, az lett, hogy a Liga hatása, tekintélye a közvélemény szemében alább szállt és akciójában több évre megbéult.

Akadályozta a Ligát szabadabb mozgásában és a tőkeszerzésben az is, hogy a román törvényhozás részéről nem volt elismerve erkölcsi és jogi személynek. 1906-ban ezen is segítettek, amennyiben a román törvényhozás ebben az évben egyhangú határozattal ismerte el jogi személynek. A Liga alapszabályainak törvény hozásilag jóváhagyott 2. §-a az egyesület célját a következőkben jelöli meg: célja élénk összeköttetést létesíteni az összes románok között s a román nemzeti kultúra útján a nemzeti öntudatot és összetartozandóságot ápolni.

A Liga nyíltan bevallott célja tehát csak a kulturális közösség érzésének az összes románságban való felkeltése és ápolása volt; tényleg azonban munkássága arra irányult, hogy e kulturálisközösség

segítségével és ürügye alatt a politikai egység érzését is felkeltse és fejlessze, csakhogy ez utóbbit az erősebb szomszédra és egyúttal szövetséges államra való tekintet miatt nyíltan nem vallhatta be.

A Liga vezetőtagjai között azonban már kezdet óta többen voltak, kik ezt az irányzatot igen békésnek tartották. Már 1894-ben kiadott ebben a szellemben a Liga *botosáni* fiókja egy «Ce este liga romaneasca si ce voeste ea?» (Mi a román liga és mit akar?) című füzetet. Ennek a füzetnek 13. lapján e sorok olvashatók: «Az idő abban az irányban halad s azt nem lehet megállítani, hogy Európa keletén is az államok faji alapon alakuljanak ki; azaz az összes románok egyetlen államban egyesüljenek. Ausztria-Magyarország és Oroszország uralma alatt sok román él. A magyarok és az oroszok előrelátván, hogy mi készül a jövőben, a románokat olyan helyzetbe akarják hozni, hogy elveszítvén minden nemzeti öntudatukat, ne tudjanak az idők e követelményeinek megfelelni.» – A Ligának minden eszközzel oda kell hatnia, hogy a magyarok és oroszok e céljaikat el ne érhessék.

Azt, hogy a Ligának ebben az irányban nyíltabb és harciasabb szellemben kell fellépni, a Liga középpontjának vezetősége 1909-ben mondogta ki, ürügyül használván erre Bosznia annexióját, melyet úgy tüntetett fel, mint a monarchia első hódítólépését a Balkánon, amely továbbhaladva a megkezdett úton, végső eredményében Románia függetlenségét is veszedelmeztetni fogja. Ezt az irányt nagyban erősítik az 1912/13-iki balkáni háborúk eseményei is, míg végre teljesen diadalmaskodva, 1914 decemberében minden alapszabályváltoztatás nélkül új címet vesz fel és eddig viselt álarcát levetvén, a magyarországi szökevény Lucaciu Lászlónak elnöksége alatt, mint «Liga culturala pentru unitatea politica a tuturor romanilor» (Kultur-liga az összes románok politikai egyesülésére.) lesz középpontjává minden ezután történő háborús izgatásnak.

A liga működése e főbb vonásaiban vázolt fejlődésének zárófejezetét annak a nagyszabású irredentista és háborús izgatásnak ismertetése alkotná, amelyet a Liga Romániában a világháború kitörése, 1914 július vége óta 1916 augusztus végéig, a román hadüzenet napjáiig kifejtett. Az idevonatkozó elégséges és kellő számú források hiánya miatt e háborús izgatás ismertetésére ez előadásaim keretében nem terjeszkedhetem ki, pedig ezzel a sokoldalú zajos és nagy-kiterjedésű mozgalommal azért kellene behatóbban foglalkozni, mert annak egyes részletei, visszamenően is világosságot fognak vetni a

román irredentizmus egyes olyan fejlődési mozzanataira, melyeket megérteni és helyesen megítélni e részletek alapos ismerete nélkül nem lehet. Ez izgatások ideje alatt ugyanis az irredentizmus kérdésében az erdélyi románág politikai vezetői, a közülök átszökött izgatók népgyűlési beszédeinek és irodalmi tevékenységének közvetítésével őszintebben és részletesebben nyilatkoztak meg előzően követett nemzetiségi politikájuk céljáról és indító okairól, mint megelőzően bármikor.

1868-ban a magyarországi román nemzetiségi politikusok Bratianutól Románia részéről támogatást kértek. Ekkor Bratianu nekik a következő választ adta: Arra vonatkozóan, hogy a magyarokkal szemben minő politikai magatartást kövessetek, mi nektek tanácsot adni nem tudunk. Ti tudjátok jobban, hogy minő magatartás és mily irányú cselekvés felel meg a ti érdekeiteknek. Ne csináljatok azonban semmit, amíg velünk nem közöltétek!

Az 1914 augusztus első napjától az 1916 augusztus végéig lezajlott háborús izgatások ismertetéséből meggyőződésem szerint ki fog derülni, hogy a magyarországi román¹ nemzetiségi politika vezetői egyetlen olyan elhatározóbb politikai akcióba sem fogtak, amely előtt, Bratianu most idézett nyilatkozatának értelmében a bukaresti államférfiakkal és politikusokkal szándékaikat és terveiket ne közölték volna. A teljes igazság kiderítése végett feltétlenül szükségesnek látszik, hogy a román irredentizmus főbb vonásaiban vázolt történeti fejlődésével párhuzamosan behatóbb vizsgálat alá vétessék a hazai román nemzetiségi politika egész történeti fejlődése is. Ez utóbbinak az előbbivel való párhuzamos tárgyalása és összehasonlítása adhatja csupán kezünkbe a kulcsot a román irredentizmus és a magyarországi román nemzetiségi politika sok olyan jelenségének, céljának és mozgató eszméinek helyes megítéléséhez, amely egy ilyen összehasonlító-vizsgálat és tanulmány nélkül lehetetlen lenne. Ezt a munkálatot azonban csak akkor lehet elvégezni, ha e háborús izgatások irodalmi anyagát azalatt az idő alatt, míg a szövetséges hadak Romániát megszállva tartják, szakértő kezek összegyűjtik.

Hiányos lenne a román irredentista-mozgalmaknak pragmatikus ismertetése, ha kísérletet nem tennénk arra vonatkozóan, hogy a rendelkezésre álló adatok segítségével rámutassunk arra is, hogy Károly király ezzel, az egész román társadalmi, köz- és szellemi

életet átható román nemzeti eszménynek nevezett irredentizmussal szemben minő álláspontot foglalt el?

Károly király Emlékirataiból és más egyéb forrásokból határozottan megállapítható, hogy a magyarországi román nemzetiségi párt vezetőegyéniségeit, ha azok Bukarestben megfordultak és nála kihallgatásra jelentkeztek, szívesen fogadta és információikat a magyarországi románság politikai helyzetéről figyelemmel meghallgatta.

Mikor, mint Románia királya második székvárosát, Jasit először látogatta meg, a város egyik képviselője, Gradisteanu Péter felköszöntőjében e szavakkal aposztrofálta: Felsőged királyi koronájának még hiányzik legszebb gyöngye: Erdély! Gradisteanu ezért a beszédért sem királyi rendreutasítást nem kapott, sem pedig kegyvesztetté nem lett. 1875-ben az osztrák es. kir. kormány Bukovina Ausztriához való csatolásának százéves emlékére Csernovicban német nyelvű egyetemet alapított, ami alkalmul szolgált arra, hogy a romániai sajtó a monarchiát Bukovina elrablásáért szilajul megtámadja. Károly király csillapítóul olajat öntött a tűzre, Jasi városának ajándékozván, hogy a város valamelyik közterén állítsák fel, annak a Ghica vajdának szobrát, aki 1775rben, mikor Bukovinát Moldovából kiszakítva, Ausztriához csatolták, Moldovában uralkodott s akit a szultán azért, mert Bukovina elszakítása ellen tiltakozott, kivégeztetett. 1895-ben, mikor a mostani trónörökös, Carol megszületett, a «Tinerimea Româna» nevű irodalmi és közművelődési egyesület az Ateneul dísztermében örömmünnepet rendezett. Ez ünnepélyen egy fiatal költő egy lendületes ódában úgy üdvözölte a kis Carolt, mint a leendő Nagy-Románia imperatorát. A költeményt selyemlapra nyomva, egy küldöttség vitte az ünnepélyről a palotába és a király kegyesen fogadta az irredentista szellemű költeményt átnyújtó küldöttséget.

Ez epizóddal kapcsolatosan nem érdektelen rámutatni arra a körülményre sem, hogy az egész román közvélemény a mostani trónörökösben látta a leendő Dáko-Románia imperatorát. A bukaresti «Dimineața» 1906 szeptember havában, abban a búcsú-szózatában, melyet az összes román dalegyesületek hangversenyéről távozó magyarországi dalegyesületekhez intézett, ezeket írta: «Traján nagy művének, – folytatva Radu Negru, Bogdán, Bragos, Stefan cél Mare, Mihály vitéz, Hóra, Vladimirescu, Lázár György, Jancu és Cuza által, – elérkezett győzelmi napja Károly király dicsőségteljes uralkodása alatt és soha el nem ért siker fogja koronázni a román hazában született első király alatt.»

Az összes románoknak Nagy-Romániában való egyesítése annyira román nemzeti gondolat, hogy a román közvélemény hite szerint megvalósíthatása sem eshetik meg olyan király alatt, ki nem a Dimbovica édes vize mellett pillantotta meg a román ég napjának első sugarát. I. Károly, sőt Ferdinánd is Németországban születve, idegen nyelvben és vallásban nevelkedve, román felfogás szerint nagyon is németek voltak arra, hogy erejük, lelkesedésük és akaratuk legyen a románság nagy nemzeti ideáljának megvalósítására, mert arra csak olyan fejedelem hivatott, ki román földön, román ég alatt, román nyelvben, orthodox román vallásban, a román nemzeti vágyak és törekvések szellemi levegőjében és érzelmi világában született és nőtt fel. Ilyen csak a mostani trónörökös lehetett, i

Jorga Miklós bukaresti egyetemi tanár a bukarestiek egyik kedvelt nyaralóhelyén, Valenu de Munteban egy nyári szabad egyetemi tanfolyamot rendezett éveken át. E szabad egyetemi tanfolyamoknak azon kiadványaiból, melyek előttem ismeretesek, nyilvánvalóan kitűnik, hogy e tanfolyamok Jorga által nem az objektív tudományos ismeretek szélesebb körben való terjesztése érdekében szerveztettek, hanem azért, hogy a román felsőbb tanintézetek hallgatóit kioktassa az irredentizmus tudományos elméletére. Jorga e nyári szabadegyetemi tanfolyamokra igyekezett megnyerni a magyarországi főiskolák román nemzetiségű hallgatóit is. Az első években e tanfolyamokon a magyarországi főiskolák román nemzetiségű hallgatói közül többen részt is vettek, míg 1909-ben a magyar közoktatásügyi miniszter e tanfolyamok látogatásától őket el nem tiltotta. Jellemző a román dinasztia érzületére az a körülmény is, hogy Jorga román irodalmi és történelmi előadásainak egy nyáron át hallgatója volt a jelenlegi trónörökös, Carol, még nagyatyja, I. Károly király életében.

Hogy ezt a tanfolyamot milyen szellem hatotta át, érdekesen jellemzi az az előadás, mellyel Jorga az 1911-iki előadássorozatot megnyitotta, «A kulturliga, mondotta Jorga, ki ekkor a kulturligának főtitkára volt, nem feledkezik meg a leigázott románokról sem. Előkészíti a talajt és mikor ez megvan, akkor visszalép és helyét átengedi a hadseregnek. Mikor e kérdésben határozhatni fog a román állam, akkor katonái át fogják lépni a határt. Amíg ez meg nem történik, addig az államnak hallgatnia kell.»

Mikor Károly király 1911-ben a jasi-i egyetem jubileuma alkalmával Jasiban volt, Jorgát is fogadta a Liga culturala tagjainak élén s akkor Jorga Valenii de munte-i nyári tanfolyamai iránt is érdeklő-

dött. Kívánatosnak mondotta, hogy ezen a tanfolyamon az erdélyi román ifjúság köréből is mentől számosabban vegyenek részt. Jorga felhozta, hogy ennek egyik akadályja az, hogy Valenii de munteban nincs alkalmas nagyságú előadóterem. A király, hogy e hiányon segítsen, egy alkalmas nagyságú terem építésére 10,000 leit adományozott Jorgának.

Hogy Károly király miként vélekedett az irredentizmust illetően, kitűnik politikai végrendeletéből, melyet 1899-ben írt, de amely csak halála után, 1914 október hó végén látott napvilágot a «L'Indépendance Roumaine» című félhivatalos lapban. «Sikerült nekem – mondja Károly király e végrendeletében – a Duna torkolatánál és a Fekete-tenger mellett egy államot teremtenem jó hadsereggel és ellátva minden eszközzel, amelyekkel szép pozícióját fenntarthatja *és egy napon majd megvalósíthatja nagy aspirációit.*»

Károly király e politikai végrendeletét a «L'Indépendance Roumaine» következő (1914 október 14-iki) számában «Le testament du Boi» cím alatt e szavakkal méltatja: «Fegyverzörgéstől visszhangzik nía Európa egyik végétől a másikig. Különböző államok határainak megváltozása várható a közeljövőben. Nemzeti láz rázza meg azokat a népeket, amelyek történeti követeléseket támaszthatnak. De ezek az érzelmek, amelyek ma a román nép lelkét is izgalomban tartják, íme a legmagasabb kifejezésre találtak Károly király személyében, még pedig 15 évvel ezelőtt, egy oly korszakban, amelyben a román közvélemény még szunnyadóban volt. A románok között az elsőnek, az állam első szolgájának, az első hazafinak, tehát eszerint magasabbrendű koncepciója volt és ő távolabbra látott, mert magasabban állott.»

De még részletesebben és még behatóbban ismerhetjük meg Károly királynak azt az álláspontját, amelyet a román nemzeti ideálnak nevezett irredentizmus kérdésében elfoglalt, abból a beszélgetéséből, melyet a «Liga culturala» elnökével, Árion Virgillel ebben a tárgyban halála előtt egy nappal folytatott s amely beszélgetést Árion Virgil a beszélgetés után két nappal írt jegyzetei alapján Carp Péter oroszellenes lapjának, a *Moldova*-nak 1915 március 22-iki számában tett közzé.

«Pénteki napon, 1914 szeptember 26-án hat és fél órára audienciára való meghívást kaptam. Károly király megelégedettnek látszott, ellentétben a megelőző audienciával, amikor kedvetlennek és fáradtnak láttam. Az audiencia este 8 óráig tartott. A király elmondotta a

Buxton-fivérekkel folytatott beszélgetését, akik megelőzően voltak audiencián és akik Románia közbelépése esetén Bulgária semlegességét helyezték kilátásba a Quadrilateral (Dobrudzásának 1913-ban elfoglalt része) visszaadása ellenében, amire Károly király azt válaszolta: amíg én király leszek, egy talpalatnyi területet sem adok oda az országból.»

«Más eszmekörre térve át, a király azt kérdezte: milyen a közvélemény hangulata? Elmondottam, hogy a közönség idegessége némileg enyhült, de még mindig erős áramlat van Ausztria-Magyarország ellen. A király *szószert* a következőket válaszolta: «Nagyon sajnálom, hogy a második korona-tanácsot nem tartottuk meg. Ki akartam nyilatkoztatni e koronatanácsban, hogy testestől-lelkestől híve vagyok annak, hogy Románia Erdéllyel kiegészíttessék. De az erdélyi kérdés az európai politika kérdése; nagyon nehezen oldható meg a nyugati hatalmak és Németország kinyilatkoztatott jóakarata nélkül. Nem szabad egy elhamarkodott lépéssel egyszersmindenkorra kompromittálni ezt az ideált. Meg kell várni az alkalmas pillanatot. A királynak legtöbb joga van – mindenkinél több – megválasztani egy olyan elhatározás pillanatát, amelytől országának sorsa függ. A nép a királyra néz; őt vádolja vereség esetén, minthogy az övé a győzelem dicsősége is. Több szabadságot kérek a magam részére.»

«Románia – folytatta a király – nem adhat irányt az európai politikának és nem idézheti fel az eseményeket. Nagy szerencse, ha az események oly irányban fejlődnek, amelyben országaim fejlődése ment végbe. A mi történeti fejlődésünk kapcsolatban van a Duna és a tengerfeletti uralommal. Azt hiszem, – fűzte hozzá a király – hogy ma az ország fejlődésének ezt a történeti irányát követve, érhetünk el fajunk teljes kiegészüléséhez anélkül, hogy végleg le kellene mondanunk egy olyan országról (Besszarábia), amely nem régen a miénk volt. Mindezekből az folyik, hogy ebben az európai konfliktusban nagy érdekek forognak kockán és természetesen azt kell óhajtánunk, hogy a középponti hatalmak győzzenek.»

Arionnak arra a megjegyzésére, hogy az oroszok győzelem esetén Erdélyt ígérték a románoknak, a király ezt válaszolta: «Az osztrák-magyar birodalomnak az oroszok által való felosztása javunkra nem válhatik. A tengertől elzárva, – Galac nélkül – mert hiszen az oroszok követelik Galacot – keletről és északról az oroszok általi bekerítve, fel kellene örökre adnunk minden aspirációnkat – nemcsak Besszarábiát, Bukovina északi részét és Máramarost illetően.

hanem talán mindenkorra le kellene mondanunk a bihari, aradi, lugosi és karánsebesi részekről; az egész Kőrösvidékről és a temesi bánságról, minthogy ezek a részek Magyarországnak maradnának, illetőleg a szerbek kezébe mennének át. Románia ez esetben teljesen körülkerítve látná magát az oroszok és az alája vetett gyöngye népek által. Különben is helytelen politika: feltenni, hogy Ausztriát végleg megsemmisítik és Magyarországot el fog tűnni. Ellenkezően. Valószínű, hogy Magyarországot fenntartják és kímélik, mert Oroszországnak ez a jövőre hasznos lehet. Különben is a nekünk jutó részeknek kérdése még nem merült fel határozott formában. Még csak ígéretekről van szó és ön ismeri az orosz ígéretek értékét.»

Ezekután Árion azon nézetének adott kifejezést, hogy azon esetre is, ha Románia semleges marad, Ausztria-Magyarország leveretésének lehetőségét nem szabad teljesen figyelmen kívül hagyni és erre az esetre biztosítani kellene Románia részére Erdélyt. Erdély birtoka megerősitené Romániát és lehetővé tenné, hogy függetlenségét Oroszországgal szemben, amely Keleten mindenhatóvá lenne, fenntarthassa. – «Igen, – válaszolá a király – erre az eshetőségre is gondolni kell!»

És mikor Árion rámutatott az erdélyi románok katonai erényeire és az uralkodóval szemben való loyálisára, a király mosolyogva jegyezte meg: «Akkor az a szidalmazási hadjárat, melyet itt ellenem folytatnak, nem lesz lehetséges. Igen, – tette hozzá még nagyobb nyomatékkal – egy visszataszító hadjáratot folytattak itt. Nem beszélek az ellenem irányulóról, de gyalázatos rágalmazási hadjáratot folytattak a királyné ellen is. Azt mondták róla: hogy nem szereti a románokat, mert nem akarja a román nőket fogadni. Ez hazugság. Senki sem szereti jobban Romániát, mint a királyné.»

A király aztán felindultan beszélte el az erdélyi dr. Ratiuné (a román nemzeti komité volt elnökének, dr. Ratiu Jánosnak özvegye) esetét, kit lebeszéltek arról, hogy Erzsébet királynénál kihallgatásra jelentkezék. Egy román politikus azt mondotta neki, hogy a királyné az erdélyi román nőket nem látja szívesen. – «Rágalom» – ismételte a király és megbízott: írjam meg Ratiunénak, hogy részére a kihallgatás engedélyezve volt és bármikor szívesen látják a királyi palotában. Itt megszakadt a beszélgetés. Az elváláskor a király azt mondotta nekem: «Vasárnap újra látjuk egymást.» Azon az éjszakán azonban a király meghalt.»

A nagy román aspirációknak, a román nemzeti ideálnak meg-

valósítását, tehát Károly király is későbbi időkre fenntartott feladatnak tekintette. Nagy-Románia megvalósításának alkalma azonban, amilyen a világtörténelem során egy második talán sohasem lesz, még I. Károly király életében megérkezett és az agg uralkodót élete legnehezebb dilemmája elé állította. Drámai erővel, eleven plaszticitással rajzolja I. Károly királynak ezt a lelkiüzdelmét monarchiánk bukaresti követe, gróf Czernin 1914 október 9-én küldött jelentésében. «A megbetegedett királyt minden ereje elhagyta. Már csak egy kívánsága van: meghalni és mindennek véget vetni. Az az érzés, hogy meg kell szegnie szavát és olyan ámulást kell elkövetnie, melyre a történelemben példa nincsen, hogy önmagát kell megbecstelenítenie, oly rettenetesen hatott reá, hogy valósággal elsorvadni látszott.»

Ebbe a lelkét és testet ölé viaskodásba azonban belevegyülhetett az önvád gyötrő érzése is amiatt, hogy ezt az irredentizmust,, amely őt e súlyos pillanatokban az elé állította, hogy önmagát kelljen megbecstelenítenie egy olyan ámulással, milyenre a történelemben több példa nincsen, – magától határozottan soha el nem utasította, soha királyi hatalmával és tekintélyével ellene határozottan fel nem lépett és minisztereitől sem követelte meg, hogy az irredentizmus ellen a kormányhatalomnak és saját egyéniségüknek tekintélyével foglaljanak állást. Ellenkezően, ha talán nem is meggyőződésből, de a népszerűség kedvéért egyes alkalmakkor még kacérkodott is vele, minden valószínűség szerint abban a hitben, hogy a román nemzeti ideál megvalósítására a bizonyosnak ígérkező alkalom, később, a romániai közvélemény hitének megfelelően, csak majd unokájának, Carolnak. uralkodása alatt fog jelentkezni és neki csupán az eszközöket kell megteremtenie ahoz, hogy annak idején Románia nagy aspirációit megvalósíthassa.

V.

(A háborút ellenző román államférfiak: Carp, Marghiloman, Stere Konstantin irredentizmusa. A román kir. hadsereg viszonya az irredentizmushoz: Avarescu, Crăiniceanu tábornokok idevonatkozó nyilatkozatai, A Bevista Armatei cikke. A katonatiszti nevelés és a nemzeti ideál. Az iskola munkája az irredentizmus érdekében a történelmi és földrajzi oktatás segítségével. A romániai orthodox papság és az irredentizmus. Scriban archimandrita és az orthodox vallásos renaissance. A román előkelő hölgyek és a «Societatea ortodoxa-nationala a femeilor romane» nevű egyesület szerepe. A háborúspárti román politikusok vélekedése az osztrák-magyar monarchia belső gyengeségéről. Bratianu politikai magatartása. Elhatározására befolyással volt a román hadsereg vezető köreinek kicsinylő vélekedése az osztrák-magyar hadsereg harci értékéről. Pavelescu vezérkari alezredes, Gavanescu és Manolescu vezérkari őrnagyoknak erre vonatkozó nézete. A magyarországi román nemzetiségi politika viszonya az irredentizmushoz. Bukarest, mint a román faji törekvések középpontja. A bukaresti körök anyagilag is támogatják a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakat. Az 1912/13-iki balkáni háború hatása az irredentista törekvésekre. E hatás visszatükröződése a magyarországi román nemzetiségi sajtóban. A Romániát ért katasztrófa nem fog kijózanítóan hatni. A nemzeti ideál megvalósításának vágya még a teljes bukás, esetén is élni fog.)

A magyar közönség nemcsak Károly királyról volt, a magyar sajtó hivatalos és magánforrásokból származó közleményei által akként informálva, hogy monarchiánknak olyan igazi őszinte barátja, aki minden irredentizmust elutasít magától, hanem egynéhány kiválóbb szereppel bíró román államférfiúról és politikusról is, még pedig név szerint; Carp Péterről, Marghiloman Sándorról és a jasi egyetem volt rektoráról, Stere Konstantinról. E három férfiúról nálunk az

általános meggyőződés az volt, hogy ők a liberális párt háborús politikáját azért ellenezték, mert az úgynevezett román nemzeti ideált olyan lidércfénynek tartották, amely az utána indulókat feltétlenül veszedelmes ingoványba viszi s amely azért nem is lehet egy reális célokat követő külpolitikának vezérlő gondolata.

Ez a felfogás teljesen téves. Beszédeikből, hírlapi cikkeikből és különböző alkalommal megjelent tanulmányaikból, sőt ismételt politikai programnyilatkozataikból azon hiányos és gyér forrásokból merített adatok segítségével is, amely források ezidőszerint rendelkezésre állanak, egész határozottsággal meg lehet állapítani, hogy a nemzeti ideál megvalósítása az ő politikai törekvéseiknek is sarkcsillagát alkotta. A különbség köztük és Bratianuék között csak sor- és időrendbeli volt. Erdély elfoglalását kedvező alkalom esetén ők is úgy politikai programjukba vették, mint Bratianu, Filipescu vagy Take Jonescu, csak célhoz vezető taktikájuk és eszközeik voltak mások és eltérők.

Ismeretes, hogy Carp Péter 1915 március 1-én *Moldova* cím alatt a maga oroszellenes és középponti hatalom-barát, helyesebben németbarát-politikájának érdekében egy napilapot indított meg. E lap első számában «Idealul national» címmel programcikket írt, amelyben ezek a jellemző sorok foglaltatnak: «A Dnyesztertől a Tiszáig terjed fajunk. A Dnyesztertől a Tiszáig terjed mindazoknak gondolata, akik hisznek a román faj egyesítésében.» Ugyanez újság 4. számában megjelent «Ausztria-Magyarország» című vezércikkében az erdélyi kérdés megoldását a jövőnek tartja fenn, hogy «legyen meg minden nemzedéknek a maga feladata az ideál felé való előrehaladásban.»

Carp a román állam és nemzet kiegészítésének folyamatát nem Nyugat, hanem Kelet felé vélte megindíthatónak. Tisztában volt azzal, hogy Erdélyt Románia csakis Oroszország segítségével foglalhatja el. A román történelemből pedig azt a tanulságot vonta le, hogy Oroszország segítsége és barátsága csak kárára lehet Romániának. Timeo Danaos et dona ferentes. Azt is tudta, hogy tulajdonképpen általános európai érdek Oroszországot megakadályozni abban, hogy Európa Keletén, Konstantinápolyt és a Dardanellákat meghódítva, feltétlen úrrá legyen. És ha Románia a jelenlegi világháborúban a középponti hatalmakhoz csatlakozik, akkor jövőjét illetően biztosan számíthat e hatalmak szilárd és állandó támogatására. Viszont, ha Oroszországhoz csatlakozik és az entente győzelme esetén az osztrák-

magyar monarchiát fel fogják darabolni, Románia megkaphatja ugyan a magyar állam keleti felét egészen a Tiszáig, de semmi körülmény között sem anélkül, hogy Oroszország – híven százados hagyományaihoz A a Nyugat felé megnagyobbodott Romániától ne kérjen rekompenciációt.

Carp tisztaban volt. vele, hogy Oroszországnak azért, hogy Konstantinápoly birtokát minden eshetőség ellen biztosíthassa, szüksége lesz a Fekete-tenger nyugati partjának azon területére, amely nincsen szláv kézben. Hatalmi érdekei parancsolják, hogy ha módjában lesz, ezt a területet megszerezze. El fogja venni tehát Dobrudzsát és hogy a hozzávezető utat szélesebbé és biztosabbá tegye, ha nem is az egész Moldovát, de legalább is annak Kelet felé eső részét a Szerethig., Elveszi Galacot és a vele szemben fekvő Brailát, a román állam e két legfontosabb dunai kikötőjét. Románia tehát elveszít «legalább is két millió ősrégi román állampolgárt, akik helyett nyer a magyar állam Tiszáig terjedő keleti részének birtokbavétele után három és fél millió magyart. Bukovinát, sőt Máramarost sem kapja meg, mert azt Oroszország feltétlenül meg fogja magának tartani.

Hogy az orosz uralom alá kerülő két milliónyi moldovai és dobudzsai románságnak milyen sorsa lesz, azt mutatja a besszarábiai románság szomorú helyzete. Ha pedig Románia a középponti hatalmak szövetségében háborút izén Oroszországnak, győzelem esetén visszakapja Besszarábiát. «Hálátlan tehát az a jelszó, – írja a *Moldova* 2. számában – hogy Besszarábia meghalt, hogy nincs már semmi összeköttetésünk a Pruthon túl lakókkal, minden a Kárpátok felé hajt.»

A Habsburg-monarchiában lakó románok érdekében is többet tehet a középponti hatalmak mellett síkra szálló Románia, mert segítsége nem maradhat olyan rekompenciációk nélkül, amelyek a magyarországi románságnak meg ne hozzák az általuk sürgetett politikai és nemzeti jogok birtokát. E politikai és nemzeti jogok birtokában pedig a monarchiabeli románság egy pár évtized alatt az általa lakott területen életerős és egységes nemzetté fog szerveződni, mely a nemzeti öntudatra ébresztendő két milliónyi besszarábiai románsággal kiegészült és megerősödött Romániával később – a jövő nemzedék életében – önkényt és minden nehézség nélkül egyesülni fog, mert az osztrák-magyar monarchia azon belső feszítő erők teljes kifejlődésének következtében, amelyek e birodalom fennállását már is kérdésessé tették, rövidebb vagy hosszabb idő alatt egy természetes politikai folyamat eredményeként magától fog szétbomlani.

Carp épen olyan szilárdan meg van győződve az osztrák-magyar monarchiának a természetes fejlődés folytán bekövetkező felbomlásáról, mint Németországnak e világháborúban való győzelméről és világhatalmának állandó szilárdságáról. Testestől-lelkestől németi barát, mert e birodalmat erősnek tartja. Az osztrák-magyar monarchiának nem ellensége, de mivel belső gyengeségei miatt felbomlófélben levőnek hiszi, Románia sorsát semmi szín alatt sem szeretné hozzákapcsolni.

Marghilomán Sándornak, a konzervatív párt vezérének ebben a kérdésben való álláspontját jellemzően fejezi ki az a nyilatkozata, melyet 1914 december 4-én a konzervatív párt ünnepi lakomáján tett s amely az aradi *Romanul* 1915. évi 25. számában megjelent közlemény szerint a következőképen hangzott: «Van-e Romániának nemzeti ideálja? Szükséges-e, hogy Romániának nemzeti ideálja legyen? Mind a két kérdésre teljes határozottsággal válaszolom, hogy igen! Erre vonatkozóan van-e Romániában mozgalom? Hát ki tagadhatja ezt? De épen mert létezik és mindnyájan egyetértünk rávonatkozóan, tudnunk kell hallgatni, titokban és szakadatlanul dolgozni megvalósítása érdekében. Követelem részemre, mint pártvezér részére, nemcsak a hallgatás jogát, de a cselekvés szabadságát is. Ha lelkileg a dolog egyszerű is, de megvalósítása nehéz és csak csendben való előkészülettel érhető el. Meg fogjuk valósítani ideáljainkat!»

Stere Konstantin barátságának, melyet a – középponti hatalmak – s ennek következtében az osztrák-magyar monarchia iránt is – tanúsított, inkább az a gyűlölet az oka, amelyet lelkében Oroszország iránt táplál, mint a középponti hatalmak iránt érzett vonzalom. Bessarábiai születésű román, ki ifjúságát Oroszországban töltötte. Az orosz kormány adminisztratív úton Szibériába küldötte, honnan megszökve, Romániában telepedett le. Mióta résztvesz a román közéletben, állandó és következetes harcot folytat az orosz törekvések ellen. Oroszország belső viszonyainak a külföldön egyik legalaposabb ismerője. A román nemzeti ideál megvalósítása az ő közéleti munkásságának is tárgya. E nemzeti ideál megvalósításának sorrendjét azonban nem Erdéllyel, hanem Bessarábiával szeretné megkezdeni. Míg az erdélyi menekültek a román nemzeti ideál megvalósítását csak Oroszország segítségével gondolták keresztülvihetőnek, addig Stere és többi besszarábiai menekült társai (Arbore Zamfir stb.) a középponti hatalmak, illetőleg az osztrák-magyar monarchia segít-

ségével. Sterenek azon beszédei, cikkei és tanulmányai, melyeket 1914-től 1916 augusztus végéig tartott és írt, igen érdekes forrásul szolgálnak azon politikai üzelmek ismeretére vonatkozóan, melyeket az orosz cári diplomácia abban az irányban folytatott, hogy Romániát, mint az entente hatalmak szövetségését, belevigye a most folyó világháborúba.

Stere azonban az erdélyi kérdést sem hanyagolta el. Ő is részes volt abban, hogy a magyar állam keleti felében az úgynevezett román nemzeti politikai törekvések Romániából állandó erkölcsi és anyagi táplálékot nyerjenek. Mellékesen megjegyezve, Czernin grófnak bukaresti követsége idején a magyarországi román nemzetiségi politikai törekvéseket illetően ő. volt egyik bizalmas informátora. Nem csodálkozhatunk tehát, ha félévvel a világháború kitörése előtt Czernin gróf «Az Est» tudósítója előtt a magyarországi román nemzetiségpolitikai törekvéseket alappal bírónak mondotta és a román-magyar megegyezés elmaradását külügyi szempontból olyannak jelezte,, amelyre legjobb nem is gondolni.

A magyarországi román nemzetiségi párt az 1910-iki magyar parlamenti választások alkalmával súlyos vereséget szenvedett. Az Aradon megjelenő *Tribuna* című napilap körül csoportosuló román nemzetiség] politikusok e kudarcért az úgynevezett román nemzeti komité vezérférfiain, Vajda Sándort és társait tették felelőssé. Ez a vád a két frakció között elkeseredett harcot idézett elő. Félni lehetett, hogy e harc következtében a magyarországi román nemzetiségi párt szétbomlik és ennek folytán az erdélyi kérdésesem lehet tovább fegyver a romániai pártok vezetőinek kezében. A román liberális párt Stere Konstantint küldötte be Magyarországra, hogy a civakodó feleket egymással kibékítse. Sterenek ez sikerült, még pedig nemcsak erkölcsi,.. hanem anyagi eszközök alkalmazásával is.

Stere álláspontja az irredentizmus kérdésében a következő: A sornak először Bessarábiára kell következnie, mert ott a román-ság, ha gyorsan meg nem mentik, elvész az orosz áradatban. A magyar államban lakó románokat nem kell az ilyen veszedelemtől féltetni. Ott elég ezidőszerint arra törekedni, hogy a román elem teljes politikai autonómiát kapjon. E teljes politikai autonómia aztán biztos alapja lesz annak a természetes folyamatnak, amelynek következtében a magyar állam keleti felében teljes nemzeti kifejlésre jutott románság, a monarchia előbb vagy utóbb bekövetkező felbomlásának esetén, a magyar államból minden nagyobb konvulziók nélkül kiválva,

40-50 év múlva egyesüljön-a már előbb Besszarábiával megerősödött Romániával.

*

Arra vonatkozóan, hogy az irredentista gondolat mennyire áthatotta Románia közvéleményét, az egész román nemzet gondolátes érzésvilágát, ne elégedjünk meg a román államférfiak és politikusok erre vonatkozó különböző időben és alkalmakkor tett nyilatkozataival, hanem válasszunk ki egy olyan hivatalos román állami intézményt, amelynek köréből a politizálás, különösen pedig az illegálisforradalmi politizálás, tehát a más államok területi épsége ellen irányuló irredentistikus törekvések nyílt propagálása is minden államban ki van zárva. Ilyen hivatalos állami intézmény a hadsereg. Vizsgáljuk tehát egy kissé a román kir. hadsereg viszonyát a nemzeti ideálnak nevezett irredentizmushoz.

A román kir. hadsereg jelenlegi generalisszimusa, *Avarescu* Sándor 1891-ben, még mint százados, a *Romania Militara* című katonai folyóiratban egy katonai földrajzi tanulmányt tett közzé, amely ugyanezen évben «Teatrul de operațiunii Austro-Romane» címmel egy 131 lapos külön kötetben meg is jelent.

E tanulmány 2. lapján a következőket írja: «Mindenekelőtt legyünk teljes tudatában annak, hogy Románia nincs abban a helyzetben, hogy egyedül viselhessen háborút Ausztria-Magyarországgal, mely nem régen, még 1866-ban is elég erős volt arra, hogy szembe szálljon a mi hadseregünknel hatalmasabb két hadsereggel. Mi tehát nem szállhatunk harcba máskor, csak ha Ausztria és egy másik olyan hatalom között összeütközés támad, amelyik a mi segítségünket hasznosnak ítélve magára, azt kérni is fogja. Ez esetben. Románia harcbalépése a politikai konstellációktól és nagy részben a mi akaratunktól is függ. Megtörténhetik azonban, hogy akaratunktól függetlenül is belevonathatunk a háborúba az esetben, ha Ausztria ellenségének szüksége lesz ránk, vagyis helyesebben a mi országunkban lévő utakra, és ez ok miatt arra határozza el magát, hogy megnyerésünk végett nekünk engedményeket tegyen, vagy feltéve a legszélsőségsébbet: minket kényszeríteni fog.»

A könyv 6. lapján pedig azt az esetet vizsgálja: mikor állhatna elő annak lehetősége, hogy Románia Nyugat felé egymaga is hadat viselhetne? «Ha valamely esemény hatása következtében a magyar korona elszakadna az osztráktól és Magyarország teljesen függetlenné lenne,

akkor bizonyos, hogy Románia Magyarország ellen egyedül is hadat viselhetne anélkül, hogy a szomszédos hatalmak között is valamelyes összeütközés lenne. Ez esetben, elemezve a dolgokat, a következő két esettel állanánk szemben: *a)* offenzíva a mi részünkről Budapest felé; *b)* offenzíva magyar részről Bukarest irányában.»

Ezeknek előrebocsátása után *Amrescu* százados kidolgozza egy Magyarország ellen irányuló hadjáratnak egész tervezetét, – természetesen csak katonai földrajzi szempontból.

1912 június 12-én a román tudományos akadémia Károly király jelenlétében ünnepélyes közgyűlést tartott. E közgyűlés egyik tárgya *Crainiceanu* tábornok felolvasása volt «A román hadsereg történetéről» címmel. E felolvasás megjelent a román akadémia kiadványai között s annak 37. lapján a következőket olvashatjuk:

«... a románok és a román hadserege első ideálja az ország megvédelmezése. De eltekintve az ország megvédelmezésének ideáljától, van még egy másik ideálunk is: a román nemzeti kiegészülés ideálja. Úgy Európa, mint szomszédaink is ilyen ideált tulajdonítanak nekünk ... Ez egyszersmind elismerése annak, hogy ami a természet erejében gyökeredzik, azt legyőzni nem lehet, – hogy a föld vizei nem fordulhatnak vissza és nem folyhatnak forrásaik felé. Nem volna komoly dolog ebből azt következtetni, hogy a románok már most fegyverrel fognak rátámadni a szomszéd nagy országokra, hogy ideáljukat megvalósítsák. De az ideál mégis ideál marad és az, akinek nincs ideálja, nem érdemli meg, hogy éljen, mert ha talán nem is lehet megvalósítani az ideált, mégis ez az, ami egyedül képes megújítani és ébren tartani a nemzet polgári erényeinek tüztét.»

«De különben is, ki láthat a jövőbe? Mennyi változást hozhat a jövő Európának és a világnak térképén? A legkisebb népnek is, amelynek ideálja van, mindig készen és felkészülve kell lennie. Tehát az ország megvédelmezésének és a mi nemzeti aspirációinknak ideálja megköveteli, hogy minél nagyobb és minél erősebb hadseregünk legyen, íme, ami hadseregünk útja és az a program, amelyet a román katonai történelem megírásánál követendőnek jeleztem. Még egy olyan erőfeszítés, mint amilyent tettünk 1866-tól a mai napig. Még egy győzelmes háború, mint amilyen volt 1877-ben I. Károly királyé. Még egy nagy tábornok, aminőt már bírunk is a mi szeretett trónörökösünkben, és akkor a nagy király hatalmas műve be lesz fejezve, a nemzet ideálja el lesz érve.»

A *Revista Armatei*, a román hadsereg vezérkarának főlhivatalos

jellegű közlönye, mely közlöny Károly király és Ferdinánd trónörökös pártfogása mellett jelenik meg, 1918 július-augusztusi füzetében, közvetlenül a román-bolgár vérnélküli háború után «A siker után ideálunk felé» című cikkében a következőket írja:

«Az új katonai egységekkel, amelyeket az annektált területeken hamarosan felállítunk, Románia legalább 800,000 emberből álló hadsereget fog lábra állítani. Csak az kell még ehhez, hogy a kormány és a hadsereg vezetői, lelkesítve a legtisztább hazafiságtól, a teljes hadilétszámot is a legrövidebb idő alatt megszervezzék és minden szükségessel ellássák; a tisztek pedig megfeszített lelkiismeretes munkával kioktassák és a mi nemzeti ideálunk megvalósításának szempontjától irányított nevelést adjanak nekik. De még tovább megyek: az egész nemzetet elő kell készíteni, hogy talpra tudjon állni akkor, amidőn a nemzeti kiegészítés órája üt ... Ne féljünk senkitől és ne titkoljuk többé azt, amit oly régen óhajtunk, amit szívében táplál minden jó román: a haza megnagyobbításának álmait. Tudják meg tehát mindnyájan, hogy az összes románok, egyesítését akarjuk egy testté, egy és ugyanazon uralkodó alatt.»

«Kérjük tehát a Mindenhatót, hogy a mi szeretett uralkodónk a legrövidebb idő alatt a császári koronát hordozhassa fején. A hadsereg annak megkövácslására sokkal nagyobb lendülettel és sokkal nagyobb hévvel fog küzdeni, mint akkor, amikor elkészítette uralkodója számára az acél királyi koronát. Éz volna a régóta kiérdemelt¹ hála, amellyel a legelsőtől a legutolsó polgárig mindnyájan tartozunk a nagy Hohenzollernek, aki idejött az Al-Dunához, ahol óriási küzdelem után, megbirkózva annyi nehézséggel és kiábrándulással, sikerült neki a román népet és országot a mai virágzásra -emelni azzal a tekintéllyel, mellyel ma bírunk és azzal a ragyogó kilátással, amely a közeljövőben élénk táruul. És akkor a tiszteletreméltó császárnak (t. i. Károly királynak) még egy lelki öröme lesz. Egy ambíció ki-elégítése, egy büszkesége, mely régóta uralkodhatik lelkében, gyönyörűséggel tudván megmutatni a mindkét Hohenzollern-ágból való leszármazottaknak és szülőföldje egész német nemzetének, hogy volt elég türelme, kitartása és ereje egy császárság megalapítására, melynek trónját nem igen irigyelték és nem igen kívánták, újra fel-építette a régi Dácia Trajánát.»

Hogy a nemzeti ideálnak nevezett irredentizmus nemcsak a tisztikarban ápolgatott, hanem a katonatiszti nevelőintézetekben a katonatiszti nevelésnek is mintegy kiegészítő részét alkotta, kitűnik

«A román hadseregért és nemzetért a román nemzet ideáljának megvalósítására» című munkából, amelyet Arifeanu György és Virgil hadnagykok írtak s amelyet előszóval Jarca Sándor tábornok látott el s amelyet a nagy vezérkar 1914. április 11-én 277/913. szám alatt hagyott jóvá s amelyet a hadügyminiszter a katonai iskolák részére rendeletileg ajánlott, a közoktatásügyi miniszter pedig a többi iskolák részére. Tehát egy teljesen hivatalos jellegű iskolai segédkönyvvel van dolgunk.

Az I. rész 6. fejezetében azt mondja: «a román nemzet magában foglalja a mindenhonnan való összes románokat. Tehát a román királyság, Máramaros, Crisiana, Temisiana, Transilvania, Bukovina, Bessarabia stb. románjait, akiknek ereiben ugyanaz a testvéri vér folyik, és akik lelkükben a jövőre nézve ugyanazon aspirációk megvalósítását hordozzák és együtt több mint 14 millió lelket számlálnak.» A II. részben a 18. oldalon pedig így ír: «Nemsokára a harcnak nagy napja elérkezik .... a felszabadításnak ebben az órájában álljatok bosszút minden szenvedésért, erős csapásokat mérve az ellenség mellére. A győzelem a tiétek lesz és azután pedig nemzetünk dicsősége, ragyogása, gazdagsága és megnagyobbodása lesz a jutalmatok.»

A III. részben, a «Nemzeti ideál» című részben a 27. lapon így elmélkedik: «A nemzeti eszme korszakában élünk, midőn a népek arra törekednek, hogy ideáljukat minden lehető eszközzel megvalósítsák. Semmi és senkisémet vethet gátat ennek az ideál megvalósítására törő szenvedélynek. Ez szörnyű és véres folyamat lesz, de előbb-utóbb minden nép, amelynek ily jogos ideálja van, el fogja érni célját. Mi a mi ideálunk? Nagy Románia a Dnyeszter, a Tisza, a Duna és a Fekete tenger közé szorítva, közepén a Kárpátok hegyeitől barázdálva.»

Befejezésül ezeket mondja: «Meggyőződünk arról, hogy ez ideál megvalósítása megköveteli, hogy a hadsereg erkölcsileg, anyagiilag a vezetés és a külügyi politika tekintetében teljesen fel legyen készülve. A mi nagy nemzeti ideálunk megvalósítását nem érhetjük el sem szervezetlenséggel, sem közömbösséggel, amelyek a törököket jellemzik, sem a Bulgáriához hasonló hibás politikával, hanem a mi nemzeti erőnyeink útján, a mi hadseregünk erőnye és életképessége által, a mi vitéz királyunk, vagy az ő méltó utódjának bölcs vezetése alatt.»

Hogy az irredentizmusnak, mint szellemi és politikai áramlatnak terjedelmét és intenzivitását pontosabban megmérhessük, szükséges lenne közelebről és behatóbban megvizsgálni azt a munkásságot, amelyet az irredentizmus meggyökereztetése s a román nép szélesebb rétegeiben való elterjedése érdekében az iskola, és az egyház fejtettek ki. Ez előadásaimban több ízben rámutattam, hogy az irredentizmus a múlt század negyvenes éveiben azokban a romániai iskolákban született meg, amelyekben a Magyarországból részint behívott, részint önkényt bevándorolt tanárok és tanítók működtek. Az irredentizmus nagyra nevelője az a román irodalom, tudomány és műveltség volt, amelyet idő folytán ez iskolák tanárai és tanítványai teremtettek meg. E szellemi és politikai áramlat megteremtésének eszköze ez iskolákban a román nyelvi, irodalmi, történelmi és földrajzi oktatás volt.

Hogy behatóan és részletesebb adatokkal illusztrálva vázoljam az iskola ezirányú munkásságát, lehetlenné teszi az az előre megállapított szűk keret, amelyben előadásaim mozoghatnak. Meg kell elégednem egy-két adattal. Azt hiszem azonban, hogy ez az egy-két adat is elégséges lesz, hogy némi tájékoztatást nyújtson a romániai iskolák ezirányú munkásságáról.

Ez előadásaim folyamán már idéztem Kogalniceanu Mihálynak azon szavait, melyekkel 1843 novemberében a jasi-i *Academia Mihailleana*-n történelmi előadásait megnyitotta: «Hazámnak tekintem azt az egész területet, amelyen románul beszélnek és nemzeti történelemnek az egész Moldova történetét, mielőtt szét daraboltatott volna, Oláhországot és az erdélyi testvérekét», azaz a román történelem nemcsak Románia története, hanem az egész román fajé! A románság tehát nemcsak ethnikai szempontból, hanem művelődési, nemzeti és politikai szempontból is egységesnek tekintendő. Ez a gondolat vonul keresztül az egész román történetíráson és tanításon. Ennek a gondolatnak logikai következménye az a tanítás is, hogy a magyarországi románság történeti élete nem a magyar állam és nemzet történetével kapcsolatos, hanem sokszor kiegészítő része, néha pedig középpontja is az egész románság történetének.

Világosan kifejezi ezt a gondolatot Jorgá tanárnak előadása, melyet Erdély román életéről (*Despre viața românească a Ardealului*) címmel tartott az általa 1908-ban rendezett valenii-de munte-i nyári szabad egyetemi tanfolyamon.

Jorga ez előadásában azt igyekezik történeti alapon – termé-

szetesen a valódi történetek elferdítésével – bebizonyítani, hogy a románság között tekintet nélkül az állami határookra, mindig meg volt az érzelmi egység. Nagy Lajos uralkodásának idejéig a magyarországi románság és az oláh vajdaságokban lakók között a politikai egység is megvolt, amennyiben az oláh vajdák Erdély nagy részét is bírták.

A politikai egység megszűnte után a husszitizmus elterjedése következtében ismét helyreállott az érzelmi egység; majd Hunyadi János alatt a politikai egység is, mert Hunyadi János kormányzósága idején uralkodója volt az összes románságnak is. – A magyarság részéről minden olyan kísérlet, amelynek célja volt a románságot szétválasztani, mint a reformáció, a gör. kath. unió, csak arravaló volt, hogy a románság között az érzelmi egységet előmozdítsa. Ezenkívül az oláh vajdák politikája mindig az volt, hogy a politikai egységet is helyreállítsák. Példák erre Rares Péter és Vitéz Mihály vajdák.

A fanarióta korszak idejében az oláh vajdaságokban ugyan lesülyedt a nemzeti szellem, de annál erősebb lett Erdélyben, ahonnan a XIX. század első évtizedeiben sok tanár ment be a vajdaságokba, hol a romanizmusnak ébresztői lesznek. Ennek hatása már a múlt század negyvenes éveiben érezhető lesz azáltal, hogy az egység gondolata Dacia fogalmában jegecesedik ki. Kogalniceanu *Dacia literara* című vállalat, továbbá Laurianu és Balcescu *«Magazinul istorie pentru Dacia»* című kiadványa mindennek a jelei. Az 1848/49-ké évek mozgalmi szintén ez irányban haladnak. A fejedelemségek egyesülése, Románia függetlenségi harca 1877-ben, az erdélyi román nemzetiségi mozgalmak a múlt század nyolcvanas éveiben, a Tribuna alapítása, a Memorandum-pör, mind mérföldjelző kövek az egység felé vivő úton. Végül pedig a legújabb jelenségek^ amelyek abban foglalhatók össze, hogy az egész románságot a maga egész kulturái és politikai koncepciójában az a gondolat uralja: mi módon és minő eszközökkel ériék el a magok természetes célját: *a teljes egyesülést?*

Megjegyzem, hogy Jorgának, ki a román történelem alap gondolatát és kiterjedésének körét ekként fogja fel és határozza meg, a különböző fokú iskolák számára írt román történeti tankönyvei kivétel nélkül az itt, saját szavaival jellemzett álláspontját tükröztetik vissza.

A Liga Culturala 1908-iki Naptárában egy Rascanu Péter nevű képviselő «Az én első tanítóm» című cikkében elbeszéli, hogy 1855-ben a birladi elemi iskolában egy Popescu Jón nevű erdélyi származású

ember volt a tanítója. Volt egy térképök is «Karta a Țerilor Romane» (a román országok térképe). A történelemből Laurianu kétkötetes könyvét tanulták s a Húrul krónikájából (egyik hírhedt román történelmi forrás-hamisítvány) azt tanulták, hogy a kunok románul beszéltek (Cumani = Rumani, a C csak tollhiba az R betű helyett). Olvasnivalóul odaadta nekik a «Gazeta Moldaviei»-t és a «Gazeta Transilvaniei»-t. Vasárnaponként templomozás után visszamentek az iskolába, ahol nekik epizódokat beszélt el az 1848/49-iki erdélyi román lázadásból, amelyben maga is részt vett. Megtanította egy költeményre: «Ce e patria romîna?» = Mi a román haza? – Az első két versszakban azt énekelték, hogy a román haza nagyobb, mint Oláhország és Moldova. A harmadik így hangzik: Mi, a román haza? Erdélyben egy kút van, amely kebeléből ásványvizet önt. Nem, nem testvérem I A románnak nagyobb hazája van!» – Mikor 1857 nyarán a vizsgálaton felelve, azt mondotta, hogy Mihály vitéz fejedelme volt Moldovának, Oláhországnak és Erdélynek, a jelenlévő közönség hatalmasán megtapsolta.

Hogy Mihály vitéznek és Stefan cel Marénak, az irredentizmus ez állítólagos hőseinek a román iskolai tanítás által a román értelmiség lelkébe bevésített és a való igazsággal ellentétben óriásilag megnövelt alakja minő káros, sőt gyakran a nevetségesség határát érintő hatással van a román közszellemre, érdekesen jellemzi a junimista Negruzzi «Copiile de pe natura» (Másolatok a természet után) című művének «Stefan si Mihai» című fejezetében.

Egy városi közgyűlésen – meséli Negruzzi – arról volt szó, hogy a városi parkot faléces kerítés helyett vasráccsal vegyék körül. Azt határozták: árverést fognak hirdetni, hogy ki kapja meg a vállalatot? Nagy vitakozás keletkezett arról, hogy a pályázaton az idegenek, azaz a nemromán állampolgárok is részt vegyenek-e, vagy ne? Egyik szónok azt mondotta: ha megengedik, hogy az árverésen idegen vállalkozók is résztvehessenek, vétkezni fognak Mihály vitéz emléke és a román nemzetiség ellen. E kijelentés lesújtó hatással volt az ellenkező nézetűekre és el is határozták, hogy az idegeneket kizárják a pályázatból. így nem vétkeztek Mihály vitéz emléke és a román nemzetiség ellen, de a vasrács-kerítés sem készült el soha. Egy népgyűlésen a képviselőház alelnöke pártja érdekében nagy beszédet mondott. Egy hallgató közbekiáltott: Igen, igen, – de mi a párt programja? A szónok egy pillanatig megzavarodva hallgatott s azután Mihály vitéznek a falon függő arcképére mutatva, így kiáltott fel: A pro-

gramm? Íme Mihály vitéz? – Dörgő taps követte e kijelentést és .most mindenki meg volt nyugodva, hogy tisztában van a programmal. «A képviselőházban, a szenátusban – írja Negruzzi – a megyei és a községi gyűléstermekben,- a törvényszékek tárgyaló termeiben, a templomban a szószéken, a katonai táborokban, a színházban, a sétatéren, a népgyűléseken, a magánösszejöveleteken, a politikai vagy az irodalmi újságok cikkeiben, a költeményekben, az iskolásfiúk dolgozataiban, az előlapokban, minden szónok, minden szószátyár izgató szájában szakadatlanul csak ez hangzik: Stefan cel Mare és Vitéz Mihály; Vitéz Mihály és Stefan cel Mare!»!

Hogy mi a román haza és mekkora területet foglal magában, .megtanulhatjuk bármelyik romániai földrajzi tankönyvből. Vegyük kezünkbe *Mumuianu* Mihálynak «Geográfia Romaniei si a terilor locuite de Români» című földrajzi tankönyvét, mely az 1903. évi .hivatalos tanterv alapján készült s amelyet a román kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 56,580/106. szám alatt engedélyezett iskolai használatra.

E hivatalosan engedélyezett tankönyvben a következő passzus olvasható: «Azokat a területeket, ahol ma is románok laknak, románoktól lakott tartományoknak nevezzük. Ezek közül egyesek a mi hazánknak részét alkották, azonban szomorú elnyomás folytán más fajok uralma alá jutottak. így Bukovina, Maramures, Crisiana, Transilvania, Temesiana Ausztria-Magyarország uralma alatt vannak; Bessarabia Oroszország, Macedonia, hol a románok kevés számmal vannak, Törökország fennhatósága alá tartoznak ... az ókorban a románoktól lakott országok együttvéve Dáciának neveztettek, .de idővel a sok háború miatt a románok hatalma megcsökkent, a Pruton és a Kárpátokon túl fekvő tartományokat egymásután foglalták el a magyarok, az osztrákok és az oroszok. Egyedül Oláhország és Moldova voltak jobban szervezve és tudták megtörni az ellenség hatalmát, megmaradva így alkotmányos országoknak. 1859-ben ezek kezét fogva, egyesültek és Románia néven egységes országgá alakultak».

A «Carte de citire pentru III. clasa primara. Întoemita dupa noua programa. (Olvasókönyv az elemi iskola III. osztálya számára az új tanterv alapján) című s a román kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiadásában 1905-ben megjelent olvasókönyvnek 100. lapján a következők olvashatók:

«A román nemzet nincs csak a Kárpátok, a Duna és a Prut közé beszorítva. Nem, a román nemzet sokkal jobban el van terjedve,

mert a transilvániaiakkal, a bánátiakkal, Crisiana lakosaival éppen úgy, mint Maramures, Bukovina, Basarabi a és Macedónia lakosaival ugyanabból a vérből származó testvérek vagyunk. Mindnyájan románok vagyunk, mindnyájan a dákorománoktól származunk. Román voltunk mellett legnagyobb bizonyítékunk az, hogy mindnyájan ugyanazt a nyelvet beszéljük, ugyanazon szokásaink vannak és egy a hitünk. A románok sokan vannak, csakhogy megoszlanak szabad voltuk és fennhatóságaik szerint. A legfüggetlenebbek, akik Olteniában, Munteniában, Moldovában és Dobrudzsában laknak és a román királyságot alkotják. A transilvániaiak, a bánátiak, a krisianiaiak és a maramuresiek a magyarok alattvalói, a bukovinaiak az osztrákoknak, a besszarábiaiak az oroszoknak, a macedóniaiak pedig a törököknek alattvalói. Engedje meg a jó Isten, hogy egy nagy és hatalmas Romániában lássuk őket egyesülve! Akkor majd a Prut folyó és a Kárpátok nem fognak határt alkotni, hanem a Kárpátok ormairól széttekintve, a terjedelmes, hatalmas román hazát fogjuk láthatni!» E tankönyv-idézet utolsó sorai eszembe juttatnak egy régi dolgot, ami velem történt. Huszonöt évvel ezelőtt 1892 májusában meglátogattam a bukaresti román kir. tanítóképzőintézet gyakorlóiskoláját, melynek igazgatója és pedagógiai vezetője egy *Borgován* nevű erdélyi származású tanfőúr volt. Borgován úr az iskola IV. osztályába vezetett, hol egy tanítójelölt éppen a románok által lakott országok földrajzát tanította. Az előadás didaktikai és tárgyi szempontból kifogástalan volt; politikai és történeti szempontból azonban teljesen irredentista szellemű. A többi között Erdély néprajzi képét a következőképpen mutatta be tanítványainak. «Transilvaniának két milliónál valamivel több lakosa van. Ebből másfél millió román, 200,000 száz, 350,000 székely, ezeken kívül még holmi magyarok és cigányok is laknak ott.»

Ez a furcsa statisztika meglepett. A tanítójelölt tudatlanságának és felületességének tulajdonítottam. Később meggyőződtem, hogy a feltevésém téves, mert a tendenciózus román statisztika rendszeréhez tartozik a székely vármegyék magyar lakosságát mindig *szekler* név alatt különválasztani Erdély többi magyar lakosságától, az *ungurok*-tól. A célzat az, hogy az avatatlan romániai vagy külföldi ember ne jöhessen rá, hogy a *szekler* is éppen olyan magyar, mint az *ungur* s ennél fogva Erdély magyar lakossága, a székelyek leszámításával, a románsággal szemben lehető csekélynek tűnjék fel.

Hogy az ilyen statisztika egyes külföldi írónál minő alapos,

sőt bizonyos tekintetben komikus tévedésekre ad okot és alkalmat, fényes bizonyítékát adta annak Gustave *Le Bon* 1916-ban Parisban megjelent «Enseignements psychologiques de la guerre Européenne» című művének 107. lapján, hol ezeket írja: «La Transylvanie compte 1.540,000 Eoumains contre 380,000 Hongrois, 560,000 Tchèques, 234,000 allemands et 54,000 membres de nationalités diverses». *Le Bon* es forrása szerint tehát Erdélyben 560,000 cseh lakik. Mi a magyarázata e szarvas hibának? Egyszerűen az, hogy *Le Bon* különválasztva látván az 560,000 *szezlert* a 380,000 *hongroistól*, úgy okoskodott, hogy miután a *szezler* más, mint a *hongrois*, nem lehet egyéb fajtájú nép, mint szláv és miután ebben a világháborúban a csehek igen szép szimpátiákra tettek szert a franciáknál, ezt az 560,000 *szezler*-nek nevezett bizonytalan fajtájú népséget megtette a franciák előtt annyira szimpatikus szláv fajú népnek, csehnek.

A tanítójelölt, miután ismertette a románoktól lakott országokat, tanítását így fejezte be: «Ezek az országok most idegen uralom alatt szenvednek! De nincs messze az idő és eljön, amelyben ezeket mi, romániaiak fel fogjuk szabadítani és azok velünk egyesülnek s akkor Románia egy nagy ós hatalmas birodalom lesz!»

Annak, aki ebben az irányban részletesebb adatok és bizonyítékok iránt érdeklődik, szíves figyelmébe ajánlom középjait Barna Endrének «Románia nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar állampolgárok» című, 1908-ban Kolozsváron megjelent könyvét.

*

Szokva vagyunk, hogy ha művelődési kérdéseket és hatásokat vizsgálunk, az iskola mellett, sőt gyakran még az iskola fölött is tekintetbe vegyük az egyház hatását, önkényt felvetődik tehát előtünk az a kérdés, hogy minő szerepe van a romániai gör. kel. egyháznak a román fajnak egyetlen államban, egyetlen uralkodó alatt való egyesítését célzó irredentista mozgalmakban?

Aki a romániai románság közművelődési állapotait tanulmányozza, azonnal észreveszi, hogy Románia kultúrája nem egységes. Két rétegből van összetéve: az értelmiség franciás kultúrájából, melyet az utolsó három évtized alatt a román nemzeties elemek erősen módosítottak és a tömeg balkáni színezetű, de egyúttal nagyon oroszos jellegű egyházas kultúrájából, amely utóbbi, különösen az erkölcs és az érzelem tekintetében nagyon befolyásolja a franciás kultúrájú műveltebb társadalmi réteget is. E dualizmus következtében a franciás

kultúrája, román értelmiségnek szíve, mint azt az 1870-iki francia-német háború idején Románia külügyminisztere nyílt parlamenti ülésben mondotta: «ott van mindig, hol a francia zászló lobog.» A román orthodox egyház balkáni és oroszos szellemi légkörében élő román néptömeg lelke pedig a pravoszlavia hatalmas képviselője, az orosz felé vonzódik, amelytől újabb története egész folyamán, megszokta felszabadítását várni.

A romániai gör. kel. egyház papságának és híveinek e lelki állapotához, mely a fennebb vázolt politika és művelődéstörténeti hatások folytán keletkezett, módosítóan járul még az a körülmény is, hogy a gör. kel. egyház nem egzszersmint tanítóegyház is, mint a római katolikus vagy a protestáns egyházak. Az ő birodalma csak a hit és az érzelem világa, nem egzszersmint a tudásé és az értelemé isi: Szemeit állandóan az égre szezezi s nem a földre is, amelynek tárgyai az emberi tudásnak anyagát alkotják. Ez okok miatt a gör. keleti egyházat politikai eszmék és törekvések szolgálatába csak akkor lehet állítani, ha ezek az eszmék és törekvések látható kapcsolatban, vannak a tömeg hitével és vallásos meggyőződésével. A politikai nemzet és a vallás között, melyet a tömeg szemében a papság képvisel., a látható kapcsolatot egyedül a liturgia nyelve alkotja s azért van, hogy a liturgia nyelvét a nép magával a hittel veszi azonosnak. Orthodox vallás román liturgiái nyelv nélkül a tömeg szemében el sem képzelhető. Ez, teszi érthetővé, hogy a magyarországi román nemzetiségi izgatók a nép tömegét a magyarság ellen azzal szokták sorompóba állítani, hogy a román liturgikus nyelvet a templomból ki akarja tiltani és helyébe a magyart tenni.

Az itt előadott okok miatt a romániai orthodox egyház papságát csak úgy lehetett a román nemzeti aspirációk szolgálatába állítani, hogy történeti falsum segítségével az orthodoxia és a nemzeti aspirációk között bizonyos kölesönösséget állapítottak meg, azaz kimutatták, hogy a román nemzeti aspirációk megvalósításáért megindított mozgalom egzszersmint rajok erőszakolt harc az orthodox vallás megvédése érdekében is, mert mindazok a tényezők, amelyek útjában állanak a román nemzeti aspirációk valóra válásának, egyúttal halálos ellenségei is az orthodox hitnek.

Ez elmélet kifejtésére és történeti megokolására Jorga Miklós egyetemi tanár vállalkozott, megírván két kötetben a román egyház és a románok vallásos életének történetét (N. *Jorga: Istoria biseriei românești și a vieții religioase a românilor. Valenii de munte. 1909.*)

Jorga e két kötetes művében a románság és a-magyarország középkori egymáshoz való viszonyát következőképpen igyekszik; a maga célzatos álláspontjának megfelelően előadni:

A magyar királyok IV. Béla uralkodásától kezdve, egészen a mohácsi vészig, az oláh vajdaságokat nemcsak politikai, hanem katolikus egyházi (téritési) érdekből is igyekeztek a magok uralma alá hajlítani. A középkori magyar királyok törekvése a román vajdaságokra nemcsak politikai, hanem vallásos szempontból is veszedelmes volt. Egyrészt meg akarták fosztani az oláh vajdaságokat állami függetlenségektől, másrészt pedig a román népet orthodox vallásától és katolikusá tenni.

A magyarok ezt a harcot a mohácsi vész után is tovább folytatták, csakhogy más alakban. A románokat ekkor nem katolikusá akarják tenni, hanem kálvinistává, ami még kedvezőbb a magyarokra, mert a kálvinizmus segítségével – lévén az istentisztelet nyelve már többé nem latin, hanem magyar, sokkal gyorsabban és könnyebben – meg lehet az orthodox vallásuktól megfosztott románokat magyarosítani. Az orthodox vallás- és egyház ellen intézett e támadás tovább folyik a kálvinizmus politikai hatalmának, az erdélyi fejedelemségnek bukása után, a Habsburgok uralma alatt is az erdélyi románok katholizálása, az úgynevezett vallásos unió segítségével. E közel 600 esztendőös küzdelem azonban nemcsak szellemi fegyverekkel folyt, hanem erőszakos üldözésekkel is kapcsolatos volt. A románságnak tehát nemcsak nemzeti létéért és nyelvéért, hanem vallásáért is sokat kellett szenvednie sok százados ellenségétől, a magyarságtól.

A veszedelem most is meg van az úgynevezett katolikus propaganda alakjában, amely két irányban működik: *a)* Románia városaiban és a moldovai csángó falvakban jól szervezett katolikus egyházakat és iskolákat tart fenn azért, hogy a magyarságot a román államban, mint valamely ellenséges idegen testet, fenntartsa és erősítse, –tehát a vallás ürügye alatt magyarosító propagandát folytat; *b)* iskolák, rábeszélés és egyéb jézsuitisztikus eszközökkel proselitizmust űz a magasabb román társadalmi rétegek női között, akik közül az utolsó két évtizedben többen tértek át ősi orthodox hitökről a római katolikus hitre. A veszedelem ez újabb alakjával szemben a sikeres védekezésnek nincs más módja, mint az orthodox egyház körén belől szervezkedni és megteremtteni egy orthodox vallásos renaissance-ot. Egyszóval, ugyanazon erkölcsi, szellemi és társadalmi eszközökkel védekezni, minőkkel állítólag a katolicizmus támad.

Az orthodox egyház e renaissanceának szervezését *Scriban* archimandrita vette kezébe. Hogy az orthodox papság értelmesebb és tudományosabban képzett részét ránevelje erre az állítólagos védekező harcra, az orthodox klérus egy néhány tudósabb tagjával szövetkezve, megindította a «Revista Ortodoxa» című folyóiratot, melyben az orthodox vallásos renaissance elméletét igyekszik kifejteni és a papság körében elterjeszteni. Előkelő és vezető szerepet játszott a Liga culturala-ban is, melynek egyik legtevékenyebb alelnöke volt. Így kapcsolta össze saját személyében az orthodox renaissance ügyét a románfaj kiegészülésének, az irredentizmusnak gondolatával.

Scriban archimandrita nagyon jól tudta, hogy az általa oly veszedelmesnek jelzett katolikus propaganda tulajdonképpen alig is létezik, sőt még kevésbé működik Romániában. Tudta, hogy a román előkelő női körök egynéhány tagjának katolikus hitre való áttérésében ennek az állítólagos romániai katolikus propagandának nagyon kevés része, érdeme vagy bűne lehet. A román előkelő nők közül azok, akik katolikusokká lettek, tulajdonképpen azon franciaországi arisztokratikus körök asszonyainak katolikus és egyházas szellemi légkörében határozták el magokat elhagyására az orthodox vallásnak, melynek formalizmusa érzésvilágukat nem elégítette ki, amelyben franciaországi, illetőleg párisi tartózkodásuk alatt éltek. *Scriban* archimandrita az orthodoxyának általa megindított renaissanceát arra igyekezett felhasználni, hogy egyúttal a román előkelő nőket ne csak megnyerje ennek az új egyházas iránynak, hanem a vallásos élet azon mélyebb és bensőbb vágyakozásainak is, melyek lelkökben a párisi katolikus előkelő körökkel való érintkezés alatt keletkeztek, táplálékot nyújtsanak, hogy ily módon aztán őket az orthodox vallásos étellel szoros kapcsolatba hozott nemzeti törekvéseknek, a románfaj kiegészítése nagy munkájának szolgálatába állítsa.

E célra szervezték 1909-ben a «Societatea ortodoxa-nationala a femeilor române»-t, a román nők orthodox nemzeti egyesületét, amelynek ügybuzgó elnöke Alexandrina G. Cantacuzeno hercegnő s amelynek vezető tagjai a legelőkelőbb boér családok hölgyei, akik az egyesület választmányában, amelynek mozgó szelleme *Scriban* archimandrita, együtt ülnek és együtt tanácskoznak a román orthodox egyház püspökeivel arról, hogy miként kell és minő eszközökkel lehetne az előkelő román társadalom leányait és a falusi népet orthodox vallásos és román nemzeti szellemben nevelve, a nemzeti törekvések szolgálatába állítani?

Eleinte az a hír volt elterjedve a román társadalomban, hogy a királyi udvarban nem fogadták valami szívesen ez egyesület megalakulását. De mikor Erzsébet kir. hercegnő az egyesület 1912 november 22-én tartott közgyűlésén megjelent, ez a balvélekedés is eloszlott és általánossá lett az a meggyőződés, hogy az orthodoxiával szövetkezett nacionalizmus éppen olyan udvarképes, mint a Liga culturala által képviselt nemzeti és politikai irredentizmus.

A romániai egyház papságát azonban sem Jorga, sem Scriban nem tudták volna az orthodoxiával kapcsolatos nacionalizmus szolgálatába állítani, ha erre irányuló munkásságukat Spiru Haret vallás- és közoktatásügyi miniszternek azon egyházpolitikai reformjai meg nem előzik, amelyek hivatva voltak a romániai orthodox egyházat a nemzet vallásos és közművelődési érdekeinek megfelelő műveltségi, társadalmi és anyagi színvonalra emelni.

«A sinodalis törvény reformja – írja Garboviceanu Petru a Spiru Haret emlékére 1911-ben kiadott könyv 748 és következő lapjain – az egyházi főkonzisztórium felállítása és más egyéb javítások következtében egyik legnagyobbika Spiru Haret azon munkáinak, amelyeket az egyház érdekében teljesített. Tények ismeretére alapított mély meggyőződés, hogy ez a reform idővel a legnagyobb szolgálatot fogja tenni nemzeti egyházunknak és az országnak. Legelső és legjelentősebb munkája volt az egyházi főkonzisztóriumnak az a szabályzata, amelyet a papok és a diakónusok lelkipásztori értekezleteinek tartására vonatkozóan kiadott s amely szabályzatot a szent szinódus jóváhagyott és 1910 májusában a 2075. számú királyi dekretum megerősített. Ki nem ismeri, hogy mekkora haszonnal volt a falusi tanítókra és a népiskolákra a megyei közművelődési körök és a didaktikai értekezletek meghonosítása? Mostantól kezdve a mi egyházunk papjai is egyesülni fognak főpapjaik vagy azok megbízottjainak elnöklete alatt kulturális körökbe és megyei lelkészi értekezletekbe, hogy megvitassák a nép vallásos életének és az egyházaknak szükségleteit».

«Ezekben a körökben és értekezleteken arról fognak tanácskozni: miként kell előkészíteni a papokat arra, hogy jó hitszónokok, az orthodox keresztény tanításoknak ismerői, a nép igazi tanácsadói és egy jobb élet felé való vezetői legyenek, hogy miként ismerjék meg a lelkészkedésre vonatkozó összes feladatokat, a társadalmi és gazdasági kérdéseket, még pedig a nép vallásos és mindennapi életével való vonatkozásaiban? Hogy a tanítók iskolán kívül való tevékeny-

sége és a papság lelkeskedő munkássága között, tekintettel a helyi szükségletekre, mentől teljesebb összhang legyen, Spiru Haret egyetértésben a szent szinódussal, 1909 szeptember 21-én elrendelte, hogy a tanfelügyelők a főesperesekkel a püspöki székhelyeken a püspökök elnöklete alatt a miniszter kiküldöttjének jelenlétében évenként egyszer tartsanak értekezletet ... Papságunk tehát az eszméktől és a meggyőződésektől vezérelt ember teljes energiájával, kitartásával felvette a harcot. Papjainkat ott látjuk mindenütt a tanítók élén vagy a tanítók mellett a népbankokban, a kulturális körökben, a szövetkezetekben, a templomok és iskolák építését intéző bizottságokban».

Így teremtett Spiru Haret a falusi papok és tanítók hivatalos szervezésével egy olyan hálózatot, melynek segítségével az egész országot, még az Istenháta mögött fekvő falvak analfabéta népét sem véve ki, szolgálatába tudta állítani a román nemzeti törekvéseknek. A Liga culturala-nak, a Societatea ortodoxa-nationala a femeilor române-nak, a Scriban archimandrita által kezdeményezett orthodox vallásos renaissancenak, az állam hivatalos közművelődési politikájának, a társadalom akciójának és bőkezűségének csak táplálnia kell ezt a csatorna-hálózatot, amelynek kisebb ágai és vékonyabb erecskéi elhúzódnak az ország legfélreesőbb zugaiba is, hogy ott a román nemzeti törekvések, a román nemzeti ideál számára megtermékenyítsék a nép lelkének talaját.

Ez az óriási szervezet, a most felsorolt tényezők segítségével, a fejlődésnek azon az útján Van, hogy ne csak a politikai, hanem az orthodox vallásos renaissance közreműködésének segítségével a vallásos gyűlöletnek is szítója legyen a magyarság ellen, amely nemzet az irredentizmus történeti és politikai tanításainak értelmében nemcsak állami önállóságától akarja megfosztani Romániát és nemzetiségétől a románságot, hanem az állítólagos katolikus propaganda segítségével orthodox vallásától is, amely pedig a román, nemzetiségnek éppen olyan lényeges alkotó része és ismertető jele, mint a román nyelv.

*

A román államférfiak és politikusok meg voltak győződve, hogy az osztrák-magyar monarchia, nem lévén egységes nemzeti állam, nem fogja kiállani azt a nagy megrázkódtatást, amely egy Oroszország és közötté kitörendő háborúval fog járnai, hanem nemzetiségi

elemeire széttöredezve, könnyű zsákmány gyanánt hull azon szomszédai ölébe, kiknek vele szemben irredentista követeléseik vannak. Abban a meggyőződésben éltek, hogy a monarchia egységét teljesen megbontották azok a belső nemzetiségi torzsalkodások és külső irredentista üzelmek, amelyeknek színtere az utolsó két évtizedben a monarchia volt. Szétbomlásra és felosztásra megérett második török-birodalmat láttak benne, azzal a különbséggel mégis, hogy míg a török birodalom – az egyetlen krími háborút leszámítva – egy magában volt kénytelen élet-halálharcát ellenségeivel megvívni, addig az osztrák-magyar monarchia Németországnak, a nemzeti egységen alapuló belső erejét és hadseregét tekintve, a világ ezen leg-hatalmasabb államának szövetségében vívja meg élet-halálharcát.

A német szövetséges erejében való komoly meggyőződés sugallta azt a hitet és gondolatot, hogy ez a világháború nem fogja a monarchiát megsemmisíteni, mindazoknak a román államférfiaknak főleg Carpnek, Marghilomannak, Sterenek, akik azon a véleményen voltak, hogy Románia e háborúban maradjon semleges, vagy ha beleavatkoznék a háborúba, akkor álljon a középponti hatalmak mellé.

Klipescu, Take Jonescu, Costinescu, Cantacuzino, Istrati stb. mind ahányan voltak háborúspártiak, abban a hitben éltek, hogy Németország Anglia közbelépése folytán képtelen lesz ezt a harcot diadalmasan megvívni. Legyőztetvén Németország, az osztrák-magyar monarchia is felosztásra kerül. E világháború tehát meghozta a legkedvezőbb alkalmat arra, hogy Románia a maga nemzeti ideálját Nyugat felé megvalósíthassa. A nemzeti ideál megvalósításának kedvező alkalmá, amelyhez hasonló második a világtörténelem folyamán még egyszer nem fog ismétlődni, tehát megérkezett s ennek következtében Romániának kötelessége fegyveresen közbelépni, hogy az entente biztosra vehető győzelme esetén kétségbevonhatatlan jogcíme legyen a szétbomlandó osztrák-magyar monarchiából a maga jól megérdemelt zsákmányrészét kivenni.

A magyar újságolvasó közönség bizonyára emlékezik arra a polémiára, amelyet Andrásy Gyula gróf Romániának a világháborúban való magatartásáról a háború első évében, 1914 végén Take Jonescuvall folytatott. Mikor Andrásy Gyula emlékeztette Take Jonescut arra, hogy 1891-ben a legkomolyabb okokkal vitatta, hogy Romániának nem lehetnek más szövetségesei, mint a középponti hatalmak, Take Jonescu azt válaszolta; hogy amit ő 1891-ben vitatott, az akkor igaz volt, mert megfelelt az akkori tényleges európai

helyzetnek. Ez a helyzet azonban azóta megváltozott s emiatt Románia érdekeinek szempontjából ma az felel meg az igazságnak, amit ő most vitat.

1891-ben Anglia nem volt Németország ellensége és Oroszországnak sem volt barátja, annál kevésbé fegyveres szövetségese, mint most. Románia nemzeti eszményének Kelet felé való megvalósíthatását a középponti hatalmak oldalán akkor remélhette, ma pedig e nemzeti eszménynek Nyugat felé való megvalósíthatását csak úgy remélheti, ha Anglia barátjának és fegyveres szövetségésének, Oroszországnak társaságában megtámadja az osztrák-magyar monarchiát és segít lehetetlenné tenni, hogy a középponti hatalmak győzelmesen kerüljenek ki ebből a háborúból. Ha ezt elmulasztja és a győzelem a középponti hatalmaké lesz, akkor nemcsak lehetetlenné lesz, hogy a világtörténelem folyamán a jövőben előálljon Románia nemzeti eszményének megvalósítására egy második ily kedvező alkalom, hanem amaz erő és befolyás következtében, amelyet a magyarság e háborúban kifejtett és azon domináló szerepnél fogva[^] amelyet a monarchia külső politikájában a győzelmes háború után játszani fog, nemcsak a monarchiabeli, hanem a királyságbeli román-ság nemzeti léte is veszedelembé jut. Take Joneseu ugyanis több ízben adott a háború alatt annak a meggyőződésének kifejezést, hogy ebben a háborúban a középponti hatalmak részéről komoly elhatározással és teljes erővel csak a németek és a magyarok harcoltak. Bratianu éppen úgy meg volt győződve, mint Take Joneseu és Eilipescu, hogy a végső diadal az ententeé lesz s hogy éppen ezért Románia csakis az entente mellett avatkozhatik bele a háborúba. Bratianu ismerte Románia gazdasági és katonai erőforrásait. Tisztában volt vele, hogy Románia semmi szín alatt sem bír ki egy hosszú háborút, tehát csak akkor avatkozhatik bele a háborúba, ha a harc-téri események már egész bizonyossággal eldöntötték, hogy a győzelem mérlegének nyelve az entente felé hajolt. Ő kockázat nélkül való, rövid és biztos győzelmet hozó háborút akart s azért egész politikai művészetét arra használta, hogy megállapíthassa a be-avatkozás legalkalmasabb időpontját.

Ezt az időpontot a román hadsereg nagy vezérkarának volt feladata megállapítani. Ilescu vezérkari főnök stratégiai tudománya felelős azért, hogy Bratianu 1916 augusztusában az általános harc-téri helyzetet olyannak ítélte, amely meghozta a közbelépés leg-alkalmasabb pillanatát s amely lehetővé tette, hogy Románia csak-

ugyan «kockázat nélkül való rövid és győzelmes hadjáratot viselhesen nemzeti ideálja megvalósításának érdekében». Valamivel komolyabbat, véresebbet és nehezebbet, mint aminőt 1913-ban Bulgáriában viselt az úgynevezett Quadrilateral megszerzéséért, de mégis könnyűt és diadalmasat.

Hogy Iliescu tábornok stratégiai tudománya a harctéri helyzetet 1916 augusztusában Románia háborús beavatkozására alkalmasnak ítélte, abban része van annak a lebecsülő és kicsinyítő felfogásnak is, amely a román hadsereg vezető köreiből monarchiánk hadseregének katonai értékére vonatkozóan uralkodott. Románia irányadó katonai köreiből monarchiánk katonai erejéről éppen oly rosszul vélekedtek, mint államférfiai és politikusai belső politikai életéről. A monarchia hadseregét egy nagy és komoly háború esetén éppen olyan szétbomlónak és szétzüllőnek tartották, mint politikai tekintetben magát az egész nemzetet.

Pavelescu, vezérkari alezredes, az összes katonai iskolák katonai földrajzi tanára 1915 tavaszán katonatisztek és katonatiszti növendékek előtt négy katonai földrajzi tanulmányt olvasott fel, mely ugyanezen évben *Dácia Transcarpatica* címmel külön füzetben is megjelent. E füzet 13. lapján a következőket olvassuk:

«Lehetetlen feltételezni, hogy Ausztria-Magyarország, melyből az ethnikai egység és a nemzeti lélek hiányzik, mai politikai alakulatában továbbra is fennmaradjon, különösen az általános háború után, bármint végződjen is az. Ami az osztrák-magyar hadsereget illeti, legyen az a háborúra bármilyen jól megszervezve és előkészítve, hiányozván belőle a nemzeti lélek, nem harcolhat azzal a lelkesedéssel, amelyet a hazaszeretet ad. Soha Ausztria-Magyarországban a *ham* szó nem fogja a románál, a tótnál, a ruthennál és a horvátnál azt az édes fogalmat kifejezni, amelyet a *haza* szó jelent a szabad Románia románjainál, a franciaországi franciánál. Ezért van az, hogy ebben a háborúban Ausztria-Magyarországon a mozgósításkor bevonult idegen elemeket az egységekbe való beosztáskor összekeverték a németekkel, magyarokkal és székelyekkel, sőt egyes taktikai egységeket a német csapatok közé vegyítettek. Könnyen megérthető továbbá, hogy az oroszok ebben a háborúban miért ejtettek oly óriási tömegű osztrák-magyar hadifoglyot. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy Ausztria-Magyarországnak, mint katonai hatalomnak értéke történeti, politikai, de különösen stratégiai szempontból megítélve, érezhetően hanyatlak és ez megerősít

bennünket abban a meggyőződésben, hogy *Ausztria-Magyarországot nem tekinthetjük többé olyan nagy hatalomnak, amely jövőben még hivatalva volna szerepet játszani.*»

1915 elején *Gavanescu* őrnagy, a felsőhadiiskola tanára és tanulmányi igazgatója *Manolescu* őrnagynak, a felsőhadiiskola tanárának és a II. hadtest vezérkari főnökének társaságában a most folyó világháború 1915 februárjáig terjedő történetét «1914–1915. Răsboiul cel Mare» cím alatt megírta. E műnek 357. lapján a román hadsereg e két aktív, sőt irányadó szolgálatban álló törzstisztje monarchiánk hadseregének értékéről a következő bírálatot mondja; «Az osztrákok most sem cáfolták meg a hadműveletekben való hagyományos késedelmeskedés vádját. Első offenzívájuk hiányával volt a lendületnek és a gyorsaságnak, ami pedig nélkülözhetetlen feltétele az offenzíva sikerének. Bár a háború kezdetén minden sztratégiai előny az ő részükön volt; így *a)* közlekedési eszközeik számosabbak és szervezettebbek voltak, mint ellenfeleiké; *b)* megvolt a lehetőség, hogy hadseregüket hamarabb mozgósíthassák és középpontosíthassák; *c)* a háború első két hónapjában számbeli többségüket is érvényesíthették volna. De az ellenfél mind e hátrányát mégsem tudták a maguk részére kihasználni... Mi volt az oka? – Bizonyára azon elemek között való homogenitás hiánya, amelyekből ez a heteroklit hadsereg áll a legfőbb vezérlettől kezdve, le az utolsó katonáig. A haza fogalmának hiánya, amelyet csak nagyon vékonyan helyettesít az uralkodó személyében gyökeredző kapcsolat. Tehát a morális tényezők ama hiánya, amely nélkül egy hadsereg, ha technikai szempontból oly csodálatraméltóan is van felszerelve, képtelen azokra a nagy erőfeszítésekre, amelyek biztosítják a győzelmet».

A 388. lapon a Szerbia ellen viselt első és második offenzíva katonai teljesítményeit bírálva, a következőket írják: «Éjjeli harcokat csak ritkán folytatnak. Ezt némelyek abból magyarázzák, hogy a szláv nemzetiségű gyalogság éjjel átmegy a szerbekhez és megadja magát. Ez ok miatt mondott le az osztrák-magyar hadvezetőség az éjjeli harcokról.» A következő lapon (389.) így folytatják elmélkedéseiket: «Az osztrák-magyar hadsereg fegyelmezett és jól képzett, a harctéri rendelkezéseket ügyesen és rendszeresen teljesíti – amit a szerbek is bámultak, – egészen addig, míg az ellenségnek hatásos tűzkörébe nem ér, de mihelyt növekedik a materiális veszedelem, a rendetlenség, a tájékozatlanság, a habozás és a fejvesztettség sokkal nagyobb mértékben jelentkezik az osztrák-magyar had-

sereg harcrendjében, mint a szerb hadseregében. A szerbek azt mondják, hogy ez a hazaszeretetből fakadó önfeláldozás és lendület hiányának tulajdonítható és az erkölcsi erők gyöngeségének, főleg pedig a különböző nemzetiségű harcosok között való összetartozandósági és kölcsönöségi érzet hiányának, továbbá annak a különbözőségnek, amely a harcosok és közvetlen vezetőik között van (A tisztek legnagyobb része lévén osztrák vagy magyar). Mindezek, továbbá a kölcsönös bizalom hiánya és a féltékenységek okozták, hogy az osztrák-magyar harci egységek teljesítményei a harcban kisebbek voltak, mint a szerb egységeké.» A 473. lapon azt írja, hogy csak a magyar gyalogság harcolt jól; a cseh és horvát (?) gyalogság azonban nem.

*

A magyarországi román nemzetiségi politikának 1884-ig irányát és taktikáját a román értelmiségnek az a rétege szabta meg, amelyik a múlt század 50-es és 60-as éveiben nőtt fel. Az a nemzedék, amely e két, évtizedben valamely alkalmazásban majdnem kivétel nélkül tisztviselője volt az 1850-1867-ig tartó kormányrendszerek valamelyikének. Ez a nemzedék minden erőlködése ellenére is képtelen volt olyan politika folytatására, amelynek elég ereje lett volna nemcsak az értelmiség idősebb és higgadtabb rétegeit bevonni a maga ellenzéki politikai akciójába, hanem az értelmiség fiatalabb részével egyetemben a nép szélesebb rétegeit is, amelynek közreműködése nélkül alkotmányos államban nem lehet siker reményével kecsegtető politikai küzdelmet folytatni. Iskolázásuknál, műveltségüknél, életmódjuknál, egyszerűen egész mentalitásuknál fogva nagyon távol állottak a néptől. A nyelv is, amelyen politikára és nemzeti művelődési törekvéseikre vonatkozó gondolataikat, eszméiket szóban és írásban kifejezték, lényegében és valójában érthetetlen volt a román nép előtt. Amolyan mesterséges irodalmi nyelv volt, amely a XIX. század hat első évtizedében a balázsfalvi tudósok latinoskodó iskolájában készült mesterségesen a történelmi és irodalmi dákoromanizmus elméletének alapján.

Amíg a magyarországi román nemzetiségi politika vezérférfiai mintegy megkövesedtek ebben az irodalmi és nyelvészeti irányban, addig Romániában Maiorescu Titusnak és társainak a junimistáknak hatására, akik ekkor még csak irodalmi iskolát alkottak és nem egyúttal politikai pártot is, egészen új irodalmi és szellemi áramlat

keletkezett, amely nemcsak véget vetett a latinoskodó iránynak, hanem a román művelődési törekvéseket és munkásságot is közelebb vitte a román nép lelkéhez és azokat igazán népies és nemzeties tartalommal töltötte meg.

A múlt század 70-es éveiben felnőtt ifjú román értelmiség lelki világa, nemcsak Romániában, hanem Magyarországon is ez új román irodalmi és közművelődési áramlat hatása alá kerülve, érett férfivá. A múlt század 80-as éveinek közepetáján (1884-ben) ez az ifjabb nemzedék lépett a politikai küzdőtér, homokjára, részt követelve magának a román nemzetiségi politika vezetésében is. Ennek az ifjú nemzedéknek egy néhány tagja alapította meg 1884-ben Nagyszebenben az új román nemzetiségi politikai irány harcias szellemű közlönyéül a *Tribuna*-t.

«Egy új nemzedék lépett» fel – írja Jorga «Istoria românilor din Ardeal si Ungaria» című könyve II. kötetének 274. lapján – E nemzedék főiskolai tanulmányait már nem kizárólag Pesten végezte, hanem Bécsben is, hova összegyűltek ekkor minden tájról a román ifjak, még Romániából is, mint Eminescu, ahol ily módon egy közös román öntudat keletkezett, amit tanúsít a közös közreműködés is a romániai új irány folyóiratában, a «Convorbiri Literare»-ban. Ez nagyon fontos dolog. Az új erdélyi nemzedék, ily széleskörűen értelmezvén a románok szolidaritását, összeköttetésbe került a bukaresti körökkel, melyekkel ilyen összeköttetésbe lépni sem Barițiu, sem Cipariu vagy Moldován nem merészkedtek volna. Természetesen, ez a mozgalom átment a sajtóba is. Oly irányzat keletkezett, amely azzal vádolta a nemzeti komitét, hogy nem dolgozik eleget és nem elég forradalmi. Ez ugyan ártalmára lehetett a szükséges szolidaritásnak, de annyi mégis tagadhatatlan, hogy a szebeni *Tribuna*-nak nagy hatása volt azon jó és tiszta nyelv következtében, amelyen cikkei íratk, továbbá a tehetségénél és a meggyőződés őszinte melegségénél fogva, amely Slavici, Bogdán Duica és Cosbuc György cikkeiből mintegy kisugárzottak. E lap olyan hely volt, melyen a politikai gondolkozásnak képviselői és az irodalmi tehetségek találkoztak.»

«Az új idők kezdik hatásukat éreztetni – írják Russu-Abrudeanu és Vasile Stoica 1915-ben Bukarestben megjelent «*Habsburgii, ungerii si români*» című könyvükben. – Az energiák, amelyeket a királyság függetlensége teremtett, átmennek a határokon és lelki függetlenséget oltanak mindenkibe. A faj két része között emelt ha-

tárok eltűnnek. Az erdélyiek tekintete azt figyeli: mi történik Bukarestben? – és a bukarestieké pedig azt: mi történik a hegyeken túl? – Mindnyájukat egyre jobban áthatja az a meggyőződés, hogy a román faj nem végződik ott, ahol a román királyság határai vannak, hanem ott, ahol a román nyelv határai.»

«Az ifjabb nemzedék, leginkább az, amelyik Bécsben tanult, egyre szorosabb összeköttetésbe lépett velünk és egyre erősebb bizalma lett életképességünkben és energiánkban. Kezdett kicsirázni az a gondolat, hogy a Habsburgok alatt élő románok politikájának is általános vonásaiban az egész román faj nagy politikája szerint kell igazodnia és hogy nem vagyunk sem a Habsburgok birodalmának, sem a Duna és Kárpátok között fekvő román királyságnak fiai, hanem egy tágasabb hazának, amely magában foglalja az egész román fajt. A királyságbeli kultúra és irodalom új irányainak hatására, melyet támogatott az a tekintély is, melyre a királyság szert tett és az ebből fakadó új politikai meggyőzésekkel Erdélyben. egy új és erélyesebb társadalom keletkezett, amely harci eszközeit a román kultúrából merítette. A Nagyszébenben megjelenő, Slavicitól, Brotetól, Albinitól és társaiktól fenntartott *Tribuna* hangoztatta és tette népszerűvé az erdélyi román társadalomban azt a meggyőződést, hogy egy nagy faj vagyunk, mely magában foglal mindenkit a Tiszától a Dnyeszterig és hogy e faj számára csak egyetlen kultúrai, politikai és gazdasági középpont van, amely felé irányíthatja tekintetét: Bukarest! – A mi napunk Bukarestben kél fel. Támaszkodva ekként az egységes román kultúrára és öntudatra, amely mögött egy független királyság áll, amely minket fenntart és bátorít, az erdélyi politika egyre energikusabb lett. Érdekében a világ megmozdult, nemcsak Kolozsváron, Brassóban, vagy Lúgoson, hanem éppen olyan erősen Bukarestben és Jasiban is.»

Igen érdekes tanulmányt lehetne írni arról a szellemi és politikai fejlődésről, amely 1884 óta, a *Tribuna* megindulása óta a magyarországi politizáló értelmiség érzés- és gondolatvilágában végbe ment. Nyomról-nyomra lehetne követni, hogy miként fordul figyelme egyre jobban Bukarest felé és miként lesz ennek következtében a magyarországi román nemzetiségi politika egyszerű függelékévé és kiegészítő részévé annak a bukaresti román nemzeti politikának, amelynek irányát nem csupán a román állam érdekei szabják meg, hanem az úgynevezett, román nemzeti ideál jegyében az egész román faj egyesülésének vágya és reménye is. Ez a fejlődés összefügg az

általános európai külpolitikának, különösen pedig a balkánpolitikának egyes fázisaival.

Bukarest vonzóereje a magyarországi román nemzetiségi politikára és politikusokra abban az arányban növekedik, amelyben a román királyság külpolitikai súlya és jelentősége a balkánkérdés várható napirendre kerülése és rendezése alkalmával egyre szembetűnőbbé és aktuálisabbá lesz. Nevezetes fordulatot alkot ebben a fejlődésben Bosznia és Hercegovina 1908-ban történt annexiója, amely a nemzetközi politikában a balkánkérdés napirendre kerülésének kiindulópontjául tekinthető. Ez előadások során már említettem, hogy ez az időpont a «Liga culturala» magatartásában is fordulatot idézett elő. 1909-iki közgyűlésén mondotta ki ugyanis, hogy az addig követett iránynál nyiltabb és harciasabb szellemben kell fellépnie, tekintettel arra, hogy az osztrák-magyar monarchia Boszniát annektálta és így megette a Balkánon az első hódító lépést, amelynek folytatása végső eredményeiben Románia érdekeit is veszedelembe sodorhatja. Ezt az irányt nagyban erősítik az 1912/13-iki balkáni események, különösen pedig az a szerep, melyet Románia ez eseményekben játszott siker, amelyet a második balkánháborút befejező bukaresti békében aratott.

A magyarországi román nemzetiségi politikusok és a romániai államférfiak, politikusok, tudósok, írók és hírlapírók között kifejlődött szellemi és érzelmi kölcsönösségnek tisztán erkölcsi természetű rugói mellett voltak anyagi természetű vonatkozásai is. A magyarországi román nemzetiségi politikusok, vagy mondjuk, a magyarországi románság politikai és művelődési törekvései a romániai államférfiak és társadalmi körök részéről időről-időre tekintélyesebb pénzügyi támogatásban is részesültek. Ez állítás igazolására csak egy néhány olyan adatot hozok fel, melyet romániai részről nyíltan, azaz a sajtó útján, nyomtatásban is bevallottak.

A romániai liberális pártnak egyik igen tekintélyes tagja, Carada Eugén volt, a román nemzeti banknak, a Banca Nationalának igazgatója. «Carada Eugen – írja életrajzírója, a «Figuri contimporane din Románia» című vállalat 27. lapján – kinek mint államférfiúnak és pénzügyi szakembernek hírneve túlhaladt az ország határain, egyszersmind tüzes nacionalista is volt. Halála alkalmával az erdélyi hírlapok megemlékeztek azokról az áldozatokról is, amelyeket a leigázott románok érdekében hozott. Mondják, hogy saját zsebéből fizette ki az összes bírságpénzeket, amelyeknek megfizeté-

lyet a magyarok azért erőszakoltak, hogy ilyen módon az erdélyi román nép sajtószabadságát tönkretégyék. A brassai belvárosi templom építéséhez, mikor a többi aláírók az aláírt összeg megfizetése alól ígyekeztek magukat kivonni s amelynek következtében az építési bizottságot mintegy 60,000 lei deficit terhelte, Carada ezt a 60,000 lei deficitet kifizette, aláírva nővéreinek és unokatestvéreinek is neveit, mint adakozókét.» Nem nehéz megítélni, mekkora anyagi segítséget jelentett a magyarországi román nemzetiségi mozgalmak számára, hogy Carada személyében a Román Nemzeti Bank igazgatója a bőkezű Mecénás szerepére vállalkozott.

Onişifor Ghibu, a nagyszebeni gör. keleti érseki egyházmegye volt egyházi tanfelügyelője: 1912-ben Nagyszebenben megjelent «Anuar Pădagogic (1913)» című könyvének 54. és 55. lapjain ezeket írja: «Az 1907. év emlékezetes marad ránk nézve. Ekkor alkották meg az Apponyi-féle népiskolai törvényt?.. . Iskoláinknak, amelyeket létükben támadott meg Apponyi törvénye, éppen a legkétségbe-ejtőbb pillanatban sietett segítségére egy nemes szív, amilyen még nem volt a mi kultúránk történetében. Egy bessarábiai román bojér, egy moldován. Egyike azon testvéreinknek, akik még szerencsétlenebbek, mint mi. Olyan ember, kinek nevét ezideig senki sem hallotta Erdélyben, de ma nincs senki Erdélyben, aki ne ismerné. Stroescu Vasile a balázsfalvi konzisztóriumnak 100,000 koronát küldött, 220,000-t a nagyszebeninek; 100,000-t az aradi nőegyletnek, 10,000-t a karánsebesi konzisztóriumnak, 50,000-t a Román Közművelődési Egyesületnek (Astra), 100,000-t a nagyszebeni szemináriumnak, 12,000-t a budapesti egyetemi hallgatók «Petru Maior» nevű egyesületének, nem is számítva azokat a meg sem számlálható kisebb összegeket, amelyeket különböző alkalmakkor küldött éveken át egyházi és iskolai intézményeinknek.» A «Liga culturala»-nak alapszabályilag beismert célja: anyagilag is támogatni a román királyság területén kívül lakó románság kulturális törekvéseit. A «Societatea Orthodoia Nationale a Femeilor Române» (A román nők ortodox-nemzeti egyesülete) legutóbb kiadott jelentésében nyíltan bevallja, hogy rövid fennállásának (1909-1912-ig) ideje alatt 50,000 leinél többet küldött Magyarországra iskolai és egyházi intézmények segítségére, 5000 leit pedig a sajtóvétségért elítélt román nemzetiségi hírlapírók I segélyezésére.

Arra is vannak ilyen, nagy nyilvánosság előtt bevallott adatok, hogy maga a román kir. kormány is nagyobb összegekkel támogatta

esetről-esetre a magyarországi románságnak nemcsak közművelődési, hanem nemzetiségpolitikai törekvéseit is. Így 1892 májusában a *Luipta* című lap szemére vetette az akkor kormányon levő konzervatív pártnak, hogy a magyarországi román nemzetiségi párt Babes-Mocsonyi-féle árnyalata küldötteinek: Kozma Parténnek, Strevoiu Miklósnak és Csató Lajos ügyvédnek 150,000 leit adott, hogy ez összeg segítségével a pártnak Batiu vezérlete alatt álló többsége ellen sikeresen harcolhassanak. Ebben az időben sok szó esett arról a titkos szubvencióról, melyben a román kir. kormány a magyarországi, románság közművelődési és politikai törekvéseit részesítette volna. Az 1894-ki delegáció egyik ülésében e tárgyban Berzeviczy Albert kérdést is intézett az akkori külügyminiszterhez, gróf Kálnokyhoz, aki azt felelte, hogy a román kir. kormány határozott bevallása szerint a román közoktatásügyi. minisztérium évi költségvetésébe egyes magyarországi román egyházak és iskolák támogatására körülbelül 150,000 franknyi összeg van felvéve.

Sturza Demeter, a liberális párt akkori vezére 1894 szeptember 25-én az Orfeum nagytermében tartott beszédében e titkos szubvenciókra vonatkozóan a következőket mondotta: «A brassai gör. kel. lelkész, Voina a közoktatásügyi miniszter 169. számú utalványa alapján 1893-ban 58,500 leit vett fel, az 1595. számú utalvány alapján pedig 90,000 leit. Diaconovich Kornél, a *Dreptatea* tulajdonosa és a, *Rumänische Revue* volt szerkesztője ugyanezen évben a 8. számú utalvány alapján 2000 leit, a 7. számú utalvány alapján pedig 40,000 leit. A következő 1894. évben pedig ugyancsak Voina lelkész az 54.: számú utalvány alapján 58,500 leit, az 1854. számú utalvány alapján 45,000 leit, Diaconovich pedig az 1159. számú utalvány alapján 2000 leit, Muresanu Aurél a 4543. számú utalvány alapján 5000 leit.»

Hogy ezeken, a romániai illetékes körök által nyilvánosan bevallott és megállapított összegeken kívül mennyi pénz jöhetett be Magyarországra titkos és be nem vallott utakon, azt csak gondolhatjuk és sejtethetjük az erre vonatkozó azon hírek alapján, amelyek a magyarországi román nemzetiségi politikai körökből egyesek indiszkréciója folytán az ilyes dolgokkal keveset törődő magyar közönség tudomására jutnak. Egy ilyen indiszkréció útján nyilvánosságra került hír szerint, Stere Konstantinnak, az a békitő akciója, amellyel az aradi tribunisták és a román nemzeti, komité vezérférfiai között kitört háborúskodást lecsillapította, a romániai liberális pártnak 200,000 leibe került volna.

Hogy Romániának az 1912/13-ki balkán háborúk alatt játszott szerepe és elért sikere minő elkábító hatással volt a magyarországi román nemzetiségi politikusokra s velők együtt a politizáló magyarországi román értelmiség jelentékeny részére, igen értékes és jellemző adatokat találunk a magyarországi román nemzetiségi párt elvi álláspontját képviselő román lapok egyes nyilatkozataiban, amelyeket a román nemzetiségi törekvések egyik legalaposabb ismerője, dr. *Ajtay* József úr volt szíves gyűjteményéből rendelkezésemre bocsátani.

Jellemző e tekintetben a *Gazeta Transilvaniei* 1913. augusztus 8-iki (162.) számában megjelent «Románia fontossága a hármasszövetségre» című vezércikk következő fejtegetése: «Az egész világ, a sajtó összesége – kivéve természetesen a sovinizta magyar sajtót, – különös bámulattal beszél Románia katonai akciójáról (Bulgária ellen) és jelenlegi méltó magatartásáról. Nem tudjuk, hogy a mi monarchiánk és általában a hármasszövetség teljesen tudatában van-e annak a rendkívüli fontosságnak, amelyet Románia politikájukra nézve jelent? Mireánk, románokra nézve alapvető hasznosságú, hogy ismerjük azt a nagy súlyt, azt az erőt, amelyet esetleg Ausztria-Magyarország és a germanizmus Szolgálatába állítunk. Ez az erő a lehető legnagyobb és sine qua non fontosságú a német politikára nézve, amely erő sokkal nyomatékosabban esik a serpenyőbe, mint az az ellenszolgáltatás, amelyet esetleg nekünk – románoknak – nyújthat Ausztria-Magyarország és Németország. A dolgok eme reális állásából láthatjuk, hogy Ausztria-Magyarország és Németország, amelyeknek akarva, nem akarva támogatniuk kell egymást, minden oldalról ellenségektől vannak körülvéve, anélkül, hogy jelenleg egyetlen őszinte szövetségesre támaszkodhatnának, mert ami Olaszországot illeti, az olasz irredentizmus sokkal hatalmasabb Ausztriában, hogy sem adott pillanatban Itália segítségére lehetne számítani. Az egyetlen őszinte szövetséges egyedül Románia lehet, amelynek barátságát Ausztria-Magyarország biztosan keresni fogja, ha a saját létérdeke szívon fekszik, mert Románia támogatása nélkül Ausztria-Magyarország egyenesen létében van fenyegetve. Ha monarchiánk a Románia által támogatott Oroszország ellen katonai akciót kezdene, annak következménye nemcsak a monarchia elszigeteltsége lenne, hanem egy ilyen katonai akciónak a román állam ellen való végrehajtása a legnagyobb akadályokba is ütköznék.»

«Románia a monarchiával szemben tekintélyes erő – hat

teljes hadtestet – állítana, számszerint egy millió katonát. A monarchiának 16 hadtestéből a román hadsereggel szemben nem lehetne többet állítani, mint hártat vagy négyet, mert a többi le volna kötve Oroszországgal és Szerbiával szemben. Az erők elégtelenségén kívül még egy hátrány lenne az, hogy Romániával szemben nem lehet felhasználni az erdélyi ezredeket és azokat, amelyeket román területekről soroznak, minthogy ezek túlnyomólag románokból vannak összeállítva. Ennélfogva Románia határától távolabb eső vidékekről való ezredeket kell majd Románia ellen küldeni, amely körülmény, nagyon késleltethetné a csapatok összevonását, szemben azzal a nagy gyorsasággal, amellyel a román hadsereg operál és ekként, ez a tény siettetni fogja és még inkább meg fogja könnyíteni az osztrák-magyar haderő legyőzését.»

«Világos tehát, hogy Románia támogatása Ausztria-Magyarországra nézve létkérdés. Csak az marad még hátra, hogy mi e megállapítás igazságának minél inkább a mélyére hatoljunk és ennek mindenkor tudatában legyünk. Mint következmény folyik ebből, hogy legyünk nehezen, sőt minél nehezebben kaphatók, követve Jorgának bölcs politikai tanácsát: *Románia a maga támogatását a monarchia részére ne ajánlja fel, csakis annak ellenében, ha a Habsburgbirodalomban lakó románok részére a lehető legszélesebb nemzeti és politikai jogok biztosítanak.* Kezdeményezzünk ily módon egy érett reális és méltó politikát.»

E nyilatkozatból három dolog tűnik ki: *a)* a magyarországi román nemzetiségi politika csak az egész román faj s ezzel kapcsolatban Románia nemzeti érdekeit tartja szembe előtt és nem érez semmi közösséget nemcsak a magyar állammal, hanem a Habsburg monarchiával szemben sem; *b)* ha Románia arra határozná el magát, hogy a monarchiát segíti, azt csak annak ellenében tege, hogy a monarchiában lakó románok legszélesebb körű nemzeti és politikai jogokat kapjanak, azaz kép nélkül szólva, a monarchiabeli románság a maga követeléseinek teljesítését ne annak az államnak legális és alkotmányos tényezőitől várja és remélje, amelynek tagja és polgára, hanem Romániától *c)* felteszi, hogyha Románia Oroszországgal, szövetségben haddal támadja meg monarchiánkat, feltétlenül győztes lesz és minden nehézség nélkül valósíthatja meg nemzeti ideálját.

Az aradi *Romanul* a román nemzetiségi párt hivatalos lapja 1914 január 7-ki számában «A győzelem küszöbén» című cikkében a következőket írja:

«A magyarországi románok napja kezd felderülni. A győzelem küszöbén vagyunk. Szemünk előtt lebeg a dolgok új fordulata a Balkánon. Az elnyomott nemzetiségek Tör ökör szaga elpusztult, a fiatal albán nép függetlenségre tett szert, más népek pedig megkettőztették erőiket a területi gyarapodás útján és a saját erejükben Vetett bizalom megnövekedése következtében. De mindezek felett magasán kiemelkedik a világ szeme előtt a román királyság, diplomáciájának ügyességével, és erős hadseregével. Íme, ezért érezhetjük magunkat; joggal, mi, erdélyi és magyarországi románok is a győzelem küszöbén. Készülődjünk tehát, mert békés időben is lehet ragyogó győzelmeket aratni, ha a hívó szóra, készen állunk bármely téren harcra szállani.»

Vlád Aurélnak, a román nemzetiségi párt egyik vezérférfiának lapja, a szászvárosi *Libertatea* 1914. évi második számában a következőket írja: «Kicsik voltunk és megnőttünk; gyengék voltunk és megerősödünk. Számba sem vettek és most megbecsülnek. Akik az ország élén állók közül ezt észrevenni hivatottak, még mindig nem tudnak megbékülni a dolgok ez új állásával és nem akarják annak összes konzekvenciáit levonni. Bizonyítéka ennek az is, hogy miként viselkedik Tisza István gróf a Szent István koronája alá tartozó románok képviselőivel folytatott tárgyalások alatt. Értesüléseink úgy szólnak, hogy Tisza nagyon kevés engedményt kínál nekünk; holmi morzsákat, mintha földesúr egyezkednék jobbjágyaival; Tisza azt hiszi, hogy 7-8 millió magyarral szemben csupán a Szent István koronája alatt élő három millió román áll. De ez nincs így. Tisza nem az erdélyi, bánáti és magyarországi románok kedvéért áll szóba, hanem, Kelet-Európa románságának – egy 12 milliónyi népnek kedvéért, mely lelkileg már egységes. Amikor a mi nemzeti pártunk vezetői –; bár nem ők keresték az alkalmat a békeegyezkedésekre, hanem Tisza hívta meg őket erre, mégis szóba álltak Tiszával, természetesen, hogy az általa, felkínált engedmény morzsákat nem fogadják el. Ez félreismerését jelentené a román faj hivatásának és drága nemes fémértékének, nem különben annak az óriás fontosságú ejőnyös helyzetnek, amelyben jelenleg vagyunk».

Legérdekesebb azonban e román hírlapi nyilatkozatok között a *Gazeta Transilvaniei*-nek az a cikke, melyet a *Libertatea* most ismertetett cikkével egyidőben írt.

«A balkáni-háború korszakos eseményei napfényre hozták teljes egészében a román elem értékét. A román dorobánc árnyéka nyomán élénk diplomáciai harc ütött ki, különösen a két nagyhatalmi csoport:

a hármasszövetség és az entente között. A hármasszövetség úgy találja, hogy a román állam nélkül egy jövődő háború az entente-tal könnyen kedvezőtlenül végződhetnék és különösen Ausztria-Magyarországnak – látván, hogy Bulgária teljesen letört – ösztönszerűen érzi, hogy Romániának esetleges szövetsége Oroszországgal kétségtelenül egyet jelentene a monarchia széthullásával.»

«E zajtalan erőlködések folyamán felszínre kerül, ami eddig szunyadni látszott: a román kérdés. A román állam mind szélesebb vonalakban kezd kibontakozni és kezd úgy jelentkezni, mint annak a fajnak hatalmas középpontja, amely ezentúl egyre kiemelkedőbb erőtevényt jelent a két ellentétes nagyhatalmi csoportosulás koncertjében. A román állam körül kezdik felfedezni azoknak a fajtestvéreknek hatalmas övezetét, akik a jövőben egyre jobban ki fogják domborítani a romanizmust. E faj értéke kezd óriási méreteket ölteni és senkisé nem tagadhatja, hogy a román elemnek ma olyan értéke van, amely a két nagyhatalmi csoportosulás között erős féltékenykedésre ad okot.»

«Néhány-hónap előtt vezető tényezőinktől olyan akciót kövөгteltünk, amely a román kérdést az európai kérdés nivójára emeli. És íme, nagyon rövid idő alatt oda emelte ezt az az egységes erő, amely századokon át hallgatagon húzódott meg a román lelkekben. Hála a vitéz dorobáncnak, köszönet a román állam ügyes diplomatainak és hála a román faj hódító szellemének, mi nekünk ma privilegizált helyzetünk van az európai erők koncertjében. Kötelességünk tehát a helyzet magaslatára emelkednünk és értékünk teljességét érvényre juttatni. Ma e birodalom (t. i. az osztrák-magyar monarchia) káoszából a román kérdés úgy emelkedik ki, mint a birodalom létezésének és fennmaradásának sine qua non-ja. A román kérdést meg kell oldani, mert a germán és szláv erők esetleges mérkőzésénél a germánság az ingadozó magyarság kedvéért nem mondhat le a 14 millió román csatadöntő erejéről. Meg fogjuk beszélni a román kérdést az egész román faj érdekének szempontjából és abból a szempontból: miként volna biztosítható az erdélyi és magyarországi románságnak teljes politikai emancipációja és hogyan érvényesülhet a román faj összesége, mint döntő tényező az európai koncertben? Tesszük ezt azért, mert a jelenlegi magyar kormány feje – felismerve a románság való értékét – e kérdést megoldani próbálja.»

«Bár szándéka lehet a legjobb, de az eszközök, amelyekkel a célt elérni akarja a legelhibázottabbak. A magyar nemzeti állam

koncepciójának labirintusába esve szegény, nem tudja megtalálni az Ariadne fonalát és úgy látszik, el fog veszni ebben a labirintusban. A román kérdés nagy fontosságának tudatában nem mulaszthatjuk el e pillanatban, mit követelünk és mit kell megkapnunk?»

*

E fejtegetésekből nyilvánvalóan kitűnik az a felfogás, hogy a magyarországi románság politikai és nemzeti követeléseinek határát és mennyiségét nem magának a magyarországi románságnak nyelvi, kulturális és nemzeti szükségletei és a magyar állam vagy legalább is az osztrák-magyar monarchia érdekei szabják meg, hanem az összes román faj érdekei, amelynek képviselője a román állam. Ennélfogva, a magyarországi román kérdés nem a magyar állam belügye vagy az osztrák-magyar monarchia kérdése, hanem európai és nemzetközi kérdés, amely a szláv és germán fajok nagy összeütközése esetén Románia fegyveres beavatkozásával nemzetközi utón és eszközökkel fog megoldatni, még pedig a magyar nemzet és állam kárára.

Ebben foglalható össze a hazai román nemzetiségi politikusok álláspontja egy évvel vagy mondjuk félévvel a világháború kitörése előtt. Ha ezt, a fennebb idézett hírlapi nyilatkozatokban világosan kifejezett álláspontot összevetjük a romániai államférfiak és politikusok ismertetett ide vonatkozó álláspontjával, lehetetlen észre nem vennünk a kettő között való azonosságot és meg nem állapítani az irredentizmus kérdésében a magyarországi román nemzetiségi-politikusok és a romániai államférfiak között való teljes felfogás-gondolkozás és érzésbeli egységet.

Az 1914 augusztusában kitört világháború ez egységes felfogás szerint meghozta a románfaj számára a politikai, a nemzeti és állami egyesülés olyan kedvező alkalmát, amelyhez hasonló második alkalom a világtörténet folyamán nem fog ismétlődni. Magában a célban és a lényegben nem lehet különbség, csupán a követendő módszerben. Csak abban lehet választás, hogy a célt a középponti hatalmak mellé állva, hosszabb és lassúbb, de biztosabb és a román államra nézve kevésbé kockázatos módon ériék-e el, vagy az entente szövetségében kockázatosabb, de rövidebb- utón? Románia kormánya ez utóbbit választotta és most, félévvel a hadüzenet után nemcsak távolabb áll nemzeti ideáljának megvalósításától, mint állhatott volna valaha. Ezenfelül még saját területének is elveszítette két harmadát. Oda van

állítólagos katonai presztízse és azon privilegizált külpolitikai helyzete, melyet magának, a politizáló románságnak általános véleménye szerint ügyes diplomáciájának segítségével sikerült biztosítania'. Nagy Románia, Románia Mare körülbelől a nagyidai cigányvajda birodalmának, Nagy Cigányországnak sorsára jutott.

A sasok, kik átrepültek a Kárpátokon, véres fejfel és tépett szárnyal futottak Moldovába az orosz hadsereg karjai közé, kevés dicsőséget, de annál több és nagyobb kudarcot aratva. Románia Mare (Nagy Románia) a tutrakáni, a nagyszebeni, a brassói, a tirgu-jiui és az Argesul melletti csatákban, mint katonai és politikai valóság, véresen összeomlott. De vájjon összeomlott-e a románság lelkében: érzés és gondolatvilágában? Azt hiszem: még nem. Sőt még akkor sem fog összeomlani, ha Moldova is elvész és a román hadsereg kénytelen lesz fegyvereit letenni, vagy a Brut mögé visszavonulva, hontalanul orosz száműzetésbe menni. Amit egy nemzet, sőt egy faj lelkébe, gondolat-és érzésvilágába egy majdnem százéves kulturális és politikai fejlődés bevészt, azt egy vesztett háború, bármilyen katasztrofális jelentőségű legyen is, nem elég erős onnan kiirtani. A nemzeti ideál, a román faj kiegészülésének vágya, a dákoromán irredentizmus fenn fog maradni, ha egyelőre nem is, mint a román állam külpolitikai programja, de minden bizonyára, mint a román nemzetnek, a románfajnak; aranyos álma, mint szellemi narkotikum a rideg valóság által okozott fájdalom enyhítésére.

1894 december 9-én a román szenátus ülésében szóbakerült az úgynevezett erdélyi kérdés. Lahovari Sándor, a konzervatív-párt akkori külügyminisztere, foglalkozva a liberális-párt vezérének, Sturza Demeternek azzal a szemrehányásával, hogy a konzervatív kormány kötelességmulasztás bűnébe esik, szemben Románia és az egész román faj nemzeti érdekeivel, ha fel nem emeli szavát Budapesten és Bécsben a magyarországi románság politikai követeléseinek teljesítése érdekében, figyelmeztette a liberális pártot e lépés esetleges következményeire, rámutatva arra, hogy az esetben, ha a magyar kormány egy ilyen közbelépés esetén nem lenne hajlandó teljesíteni a tudomására hozott kívánságot, Romániának nem maradna más választás, mint vagy bocsánatot kérni, vagy hadat üzenni a monarchiának. Erre Urechia, a Liga culturala akkori elnöke a következő kijelentést tette: «Tegyük fel, hogy kardot kell húznunk! Tegyük fel, hogy a magyarok haddal támadnak meg minket! Ej! mi is tudunk bánni a karddal legalább annyira, mint a moldovaiak és a havas-

alföldiek tudtak akkor, mikor megverték a magyar urakat. És ha nem fogunk tudni? Hát mi fog velünk történni? – Be fognak minket kebelezni? – Tessék! Valóítsák meg ők ily módon a dakoromanizmust!»

Urechia e kijelentése a komoly ember szemében komikus malom-alatti politizálásnak tűnik fel, amelyet egyáltalán nem lehet komolyan venni. A történetíró azonban, aki a tömegek lelkében egy eszme-áramlat, egy nemzeti törekvés és vágy keletkezését s annak lassú, de törvényszerű kifejlődésének menetét vizsgálja, kénytelen benne, bármilyen képtelenségnek is lássék, meglátni egy bizonyos fajtájú igazságot, amelyet így fejezhetünk ki: fontosabb az összes román faj egyesülése, mint a román faj egy részének állami önállósága és függetlensége.

Nincs háládatlanabb és kockázatosabb dolog a történetíró részéről, mint politikai jóslásokba bocsátkozni. Ez igazság dacára sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy mikor a nemzeti ideál megvalósításáért, a Tiszáig terjedő Erdélynek elfoglalásáért hadrakelt románság teljesen be fogja látni, hogy miután még sem tudta kellően forgatni a kardot, az Urechia által jelzett eshetőség bekövetkezett, ravasz balkáni jellegű diplomáciájával rajta lesz, hogy a győztesek, bekebelezvén Romániát az osztrák-magyar monarchiába, a dakoromanizmust legalább ebben a formában valóítsák meg. Ne tévesszük szem elől, hogy az Urechia által említett bekebelezésnél, a románságra nézve lehetne még egy kellemesebb formája is a dolognak, azaz a legyőzött román államnak az osztrák-magyar monarchiával perszonaluniós alapon való államjogi kapcsolata. Meg lehetünk győződve, hogy a legyőzött románság a végső szükségben a teljes bukásból való feltámadásnak ezt a formáját is hajlandó lesz megpróbálni.

A román irredentizmus meggyőződése szerint a teljes leveretés után is megmarad a románság lelkében nemzeti ideál és aranyos politikai álom alakjában. Rövidebb vagy hosszabb idő múlva ismét éreztetni fogja a most megvédelmezett Kárpátokon belől állam-bomlasztó hatását. Az sincs kizárva, hogy a román történetírók, élőkön Jorgával, Ferdinánd király hadainak múlt évi erdélyi betöréséből éppen olyan jogcímet faragnak Erdély elfoglalásához, mint aminőt faragtak Balcescu és követői Rares Péter, Mihály vajda stb.. erdélyi betöréseiből. Hirdetni fogják nemcsak az iskolában a tanuló-ifjúságnak, hanem az újság- és könyvolvasó felnőtt román értelmi-

ségnek is, hogy Ferdinánd király hadainak 1916 augusztus 28-tól október 10-ig tartó Erdélyben való időzése, igazolása a Traján hódításától mostanig tartó jogfolytonosságnak és további jogcíme Erdély eshetőleges és sikerebb meghódításának. Erdélyért ebben a háborúban patakokban ömlött a román vér s e kiömlött vér nem lehet más, mint foglaló Erdély birtokáért.

A magyar nemzetnek a Kárpátokban tovább is őrt kell állania és a védelmi harcot a békefegyvereivel tovább folytatnia. E védelmi harcnak csak két sikeres eszköze van: *a)* az állam és a társadalom egész erejével támogatni azt az előrehaladó természetes ethnikai folyamatot, amely hivatva van a magyar állam keleti részében a magyarságot ethnikai túlsúlyra emelni azért, hogy a számbeli többség alapján ne lehessen Erdélyt Románia számára követelni, *b)* a dualizmus keretében a legteljesebb paritás alapján kifejleszteni a magyar nemzeti államot a hadsereget illető konzekvenciáival egyetemben. A román irredenta veszedelmessége fordított arányban áll a magyar állam teljességéből származó erővel.

A magyarországi román nemzetiségi politikának programjába tartozik minden olyan akció, amely hivatva van a magyar állam teljes kifejlődését és megerősödését megakadályozni. Ezért fogadták oly lelkesedéssel a Grossösterreich felvetett eszméjét is, mert azt hitték, hogy a monarchia föderatív átalakítása együtt fog járni azzal, hogy a magyar állam nemzetiségi területek szerint szétdaraboltassék és annak keleti felében a románság különterülettel, mint román nemzeti jellegű autonóm ország fog beilleszkedni a nemzetiségek föderációjából álló Grossösterreichba. Ezért mondta a Liga culturala titkára, Bogdan-Duica 1914 április 4-én a Bukarestben időző Baernreiter volt osztrák miniszternek, hogy «ők nem tűrhetnek meg egy független Magyarországot, ellenben egy *igazságos* és erős Ausztria (azaz föderatív) nagyobb rokonszenvenek örvendhetne előttük (L. Bogdan-Duica: Politica Ligei Culturale. București. 1914. 8. 1.) – A föderatív alapon felépülő Grossösterreich eszméje kedves volt mindig azok előtt a román politikusok előtt, akik a román nemzeti ideált a középponti hatalmak mellé állva akarták megvalósítani, mert abban, mint Goga Oktavián «Strigate in Pustiu» című könyvének negyvenedik lapján írja olyan «állomást láttak, mely őket közelebb viszi az egyesülés eszméjéhez».

Attól a perctől kezdve, melyben a «Memorandum» Bécsbe vitelét és sajtó útján való közzétételét elhatározták, összekötetésbe léptek a monarchia határain belül mindenkiel, aki ellensége volt a dualizmusnak; a külföldön pedig mindazokkal a körökkel, amelyek a hármasszövetség által biztosított európai békét a francia revanche és az orosz politika kedvéért szerették volna megzavarni. A «Memorandum» Bécsbe vitelével egyidőben – 1891-ben – írta Marzescu. jasi-i egyetemi tanár és szenátor, kiről ez előadásaimban Ciurcu és társainak kiutasításával kapcsolatosan már megemlékeztem. «Tocsinul popoarelor, tripla alianta fata eu alianta franco-rusa» című füzetét, amelyben arra az általa felvetett kérdésre, hogy ha a hármasszövetség és a francia-orosz kettősszövetség között háború törne ki, Romániának melyik hatalmi csoport mellé kellene állania? – a következő feleletet adja:

«Nézetem szerint a veszedelem egyaránt komoly akár a hármasszövetség akár pedig a francia-orosz kettősszövetséggel tartunk. De teljes bizalommal vagyok polgártársaim hazafisága és értelmessége iránt, hogy abban a pillanatban, mikor a riadó megharsan, félretéve minden pártpolitikát és megfontolva mindent, nem fogunk különböző táborokba szakadozni, hanem mindnyájan, mint egy ember, fogunk ahhoz a félhez csatlakozni, amelytől remélhetjük, hogy tőle fog jönni az elnyomott népek felszabadításának reménysugara és Európának a nemzetiségi elv alapján való újrarendezése, amely nélkül nézetem szerint tartós és igazi béke sem Európában, sem a világon nem lehet.» Íme, egy negyedszázad előtti román fogalmazásban Bratianu Jonelnek a jelenlegi háborúban követett külpolitikája.

Ama tudatnak, hogy Európának a nemzetiségi elv alapján való újrarendezése semmi esetben sem jöhet Németország és az osztrák-magyar monarchia, hanem csakis a francia-orosz kettősszövetség részéről, nemcsak zsurnalisztikái, hanem csakhamar tudományos igényekkel fellépő képviselői is akadtak Romániában.

Első ilyen komolyabb irodalmi jelenség Barbulescunak, a jasi-i egyetem szláv nyelvészeti tanárának «Romăniile față de Serbi și Bulgari» című 1905-ben megjelent könyve volt, melyet az akkori szerb sajtóiroda főnöke, Ilics fordított szerbre és amely szerb nyelven a szerb kormány költségén jelent meg. Barbulescu fejtegetéseinek lényege a következőkben foglalható össze: A románok és a szerbek, miután érdekeik a Balkánon nem ütköznek össze, egymásnak nemcsak barátai, hanem egyenesen természetes szövetségesei is a bulgárok ellen, mert

hiszen mindkettőjük balkáni érdeke egyenesen ellentétes a bulgárokéval. A macedo-románokat nem a szerbek, hanem a bulgárok nyomják el. A románoknak tehát faji érdekük: mentől közelebbi, sőt egyenesen szövetségi viszonyba jutni a szerbekkel a bulgárok ellen, akiknek revindikális igényeik vannak Dobrudzsára vonatkozóan.

A román-orosz érdekazonosságnak pedig egy Calmuschi Konstantin nevű tanárban akadt ilyen tudományos irodalmi megalapozója és védelmezője. Calmuschi 1911-ben adta ki: «Relațiunile politice de țarălor române cu Rușia» = A román országok Oroszországgal való politikai viszonya című könyvét, amelyben századokra visszamenően a történeti adatok egész halmazával igyekezett bizonyítani, hogy a múltban minden, ami jó és üdvös volt a román fajra, az oroszoktól jött, – minden pedig, ami káros és veszedelmes, az osztrák-magyar monarchiától. Ha a történelem tanúsága szerint a múltra vonatkozóan ez az igazság, a jövőt illetően sem lehet más. Calmuschi könyvét Hohenzollern Antal hercegnek fiához, Károly királyhoz írott levele e soraival zárja be: «Oroszország hasznos barátja és veszedelmes ellensége is lehet a román államnak. Keleten a jövő az európai államok valószínű kialakulása szerint Oroszországgé lesz, ha kellő mérséklettel fogja kihasználni a kezébe jutó előnyöket és épen ezért minden doktriner és nemzeti érzület ellenére is, a legnagyobb fontossággal bír ez állammal való szövetkezés.»

A román nemzetiség-politikai mozgalmaknak az a hullámvérése, amely időszakonként az európai sajtóban és közvéleményben észlelhető volt, arról győz meg minket, hogy a franciák rokonszenve mindig nagyobb volt a románokkal, mint velünk szemben. Oka az volt, hogy a francia közvélemény bennünk, magyarokban, a hármasszövetség egyik leghűségesebb alkotó elemét látta. A magyar nemzeti állam teljes kifejlődésének a nemzetiség-politikai törekvések által való megakadályozása, sőt annak teljes megbuktatása is belevágott a francia revanche-politika rendszerébe. Úgy a hazai, mint a királyságbeli románság politikai vezetői igyekeztek is az előnyös helyzetüket velünk szemben kihasználni a magok irredentista törekvéseik javára. Mikor pedig a francia-orosz kettősszövetséget VII. Eduárd angol király hírhedt ügyességű bekerítő diplomáciájának sikerült hármas entente-tá változtatni, ugyanez a jelenség ismétlődik az angol sajtóban és közvéleményben is. A Scotus Viatorok, a Wickham Steedek így lesznek a brit birodalom világhatalmi érdekeinek szolgálatában

a magyar nemzeti állam egységének széttörésére és megbuktatására irányuló harcban a román irredentisták fegyvertársai.

A monarchia dualisztikus szerkezetében a teljes paritás alapján megerősödött és kifejlődött magyar állam, akadály a fennebb jelzett állomás felé vivő utón s azért botránkyó és szálka is 1867 óta a monarchia minden ellenségének szemében. Ez a gyűlölet és ellenséges indulat egyúttal bizonyítéka is annak, hogy a monarchia biztonságának, szemben minden ellenséges és irredentista törekvéssel, a legerősebb biztosítéka az erős magyar állam. Az emberi lélek természetében mélyen gyökerezik az a pszichológiai és erkölcsi jelenség, hogy legerősebb gyűlölet tárgya mindig az, aki az igazságtalan törekvések útjában áll. E feladat teljesítése a monarchia történeti életének rendeltetése folytán nekünk, magyaroknak jutott s ennek következtében a monarchia jövőjének biztossága is attól függ, hogy ezt a feladatot, mily mértékben fogjuk teljesíthetni!

TARTALOMJEGYZÉK

- I. A román hadüzenet és megokolása. A román nemzeti egység ethnikai alapja. Ez alap vizsgálata. A románság dáciai eredete és kontinuitása, mint az irredentista törekvések állítólagos jogtörténeti alapja. Hogyan keletkezett az elmélet és miként jutott be az európai tudományosságba? Anonymus elbeszélése, mint történeti alapja a dakoromanizmusnak. Sinkai és Maior Péter tanítása. Sinkai későbbi tanítványai irredentista értelemben tovább fejlesztik e tanítást. A Supplex libellus valóságos és politikai követelései. E politikai követelések történelmi előzményei. A vallásos unió politikai hatása és Klein Innocentius. Más egyéb tényezők és ható okok: a határország felállítására; a jobbágyság reformja; Hóra lázadása; II. József politikai reformjai Erdélyben. A balázsfalvi gör. kath. iskolák felállítása és szerepe. A harmincas és negyvenes évek nyelvmozgalmai Erdélyben. Az erősebb román nemzetiségi szellem lábrakapása a balázsfalvi iskolákban. Barnujiu és Cipariu tanárok egyénisége és hatása. A balázsfalvi papnövéndékek összeütközése a püspökkel és ez összeütközésből kifolyóan a tanárok pörösködése a püspökkel. A nagyszebeni szász jogakadémia hatása Barnujiuira. A magyar felsőbb iskolákban tanuló román ifjúság szellemi. Moga és Leményi püspökök kérése az 1841-iki erdélyi országgyűléshez. E mozgalmak hatása az erdélyi román parasztságra. Varga Katalin szerepe 1-31
- II. A dáciai eredet és kontinuitás elmélete Sinkai és Maior Péter tanítása szerint. Ez elmélet kritikai vizsgálata. A mai román nyelv történeti fejlődése ellene mond a dáciai elméletnek. A szláv hatása a román nyelv és nép kialakulására. Az albán hatás. Annak bizonyítékai, hogy a román nyelv és nép a Balkánon keletkezett. Az újabb román tanítások: Hasdeu, Onciul, Nadejde, Jorga elméletei a dáciai kontinuitás tudományos alapon való megvédelmézésé érdekében. A román népelem első szereplése a Balkán félszigeten. Anonymus elbeszéléseinek kritikai vizsgálata. A románság balkáni eredetére vonatkozó elmélet keletkezése és első megjelenése az európai tudományos irodalomban. A románság bevándorlásának (incolatio) Bolla Márton, Eder Károly, Trausch József, Schuller Károly erdélyi magyar és szász tudósok fogalmazásában való és történeti adatokkal igazolt elmélete. A román elem politikai és gazdaság-társadalmi helyzete a Balkán-

félszigeten. Mikor és hogyan jött át a román népelem a Balkánról a Dunán át a mai Románia területére?..... 32-53

- III. A román népelem első megjelenése a magyar állam területén. Havasalföld ethnikai képe a tatárjárás után. A románság bevándorlása a tatárjárás után a XIII. század végéig. Mekkora volt a bevándorolt románság száma ezidőben? Az oláh vajdaságok alapítása a XIV. század első felében a dákoromán történetírás szerint éj a valóság-nak megfelelően. A románság beköltözése a XIV. és XV. században. A kenézek, és vajdák szerepe. Az úgynevezett oláh kerületek keletkezése Hunyad és Krassószörény vármegyében és e kerületek közjogi helyzete. A fogarasi boerság. A dákoromán történetírás ez intézményekre vonatkozó felfogása. A bevándorolt románság politikai, jogi, társadalmi, gazdasági helyzete és erkölcsi állapotai a XIV. és XV. században. A románság száma a XV. század végén. A románság XVI. és XVII. századbeli bevándorlásának okleveles bizonyítékai. A románság száma a XVII. század végén. A román elem nagyobb mértékben a XVIII. században szaporodik el hazánkban. Okleveles bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy e nagy mértékű elszaporodás eredménye volt az oláh vajdaságokbeli, román parasztság ama kivándorlásának, melyet a vajdaságokbeli kormányzat zsarolásai idéztek elő. A román népelem statisztikai képe a XVIII. században és a XIX. elején. A román vajdaságoknak a magyar államhoz való viszonya Mihály vajdáig. Mihály vajda, mint az irredentizmus hőse..... 54-81
- IV. Fanarióta uralom az oláh vajdaságokban. Ez uralom bukása és a regulament organic. A regulament organic oktatásügyi intézkedései. Az Erdélyből bevándorolt román tanárok hatása a dákoromáliizmusnak a román vajdaságokbeli fiatalabb értelmiség körében való elterjedését illetőleg. E romániai fiatalabb értelmiség szerepe az 1848 május 15-iki balázsfalvi román népggyűlésen. Roth Dániel terve a Habsburgok uralkodása alatt létesítendő Dakoromániára vonatkozóan. Maiorescu János Dakoromániája és a kraiovai Memondurandum. Az 1848-iki oláhországi forradalom és bukása. Az oláhországi forradalmárok alkudozásai Kossuthal. A magyar és román emigráció tagjainak Parisban folytatott eszmecsereit egy magyar-román kibékülés tárgyában. Alkudozások Cuzával az 1859-iki osztrák-francia háború idején és a villafrancai békekötés után. Hohenzollern Károly herceg román fejedelemmé választásának előzményei. Irredentista mozgalmak Károly fejedelem uralkodásának első éveiben. Románia részvétele az 1877/78-iki orosz-török háborúban. E háború politikai és népszichológiai hatása a románság úgynevezett nemzeti eszményének megvalósítását illetően. Románia 1883-ban csatlakozik a hármasszövetséghez. Minő következtetéseket von le e szövetségből a román politikai közvélemény a román nemzeti eszmény javára? Mi történik 1883 után Romániában arra vonatkozóan, hogy a megkötött szövetség az osztrák-magyar monarchia javára ne legyen lojálisán magyarázható? Marzescu szenátor beszéde.

- A «Liga culturala» szerepe. A magyarországi román nemzetiségi politikusok akciója mindig párhuzamos volt a romániai irredentista mozgalmakkal. Károly király magatartása, szemben az irredentista áramlatokkal..... 82-18
- V. A háborút ellenző román államférfiak: Carp, Marghiloman, Stere Konstantin irredentizmusa. A román kir. hadsereg viszonya az irredentizmushoz: Avarescu, Crainiceanu tábornokok idevonatkozó nyilatkozatai. A Revista Armatei cikke. A katonatiszti nevelés és a nemzeti ideál. Az iskola munkája az irredentizmus érdekében a történelmi és földrajzi oktatás segítségével. A romániai orthodox papság és az irredentizmus. Scriban archimandrita és az orthodox vallásos renaissance. A román előkelő hölgyek és a «Societatea ortodoxa-nationala a femeilor romane» nevű egyesület szerepe. A háborúspárti román politikusok vélekedése az osztrák-magyar monarchia belső gyengeségéről. Bratianu politikai magatartása. Elhatározására befolyással volt a román hadsereg vezető köreinek kicsinyítő vélekedése az osztrák-magyar hadsereg harci értékéről. Pavelescu vezérkari alezredes, Gavanescu és Manolescu vezérkari őrnagyoknak erre vonatkozó nézete. A magyarországi román nemzetiségi politika viszonya az irredentizmushoz. Bukarest, mint a román faji törekvések középpontja. A bukaresti körök anyagilag is támogatják a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakat. Az 1912/13-iki balkáni háború hatása az irredentista törekvésekre. E hatás visszatükröződése a magyarországi román nemzetiségi sajtóban. A Romániát ért katasztrófa nem fog kijózanítóan hatni. A nemzeti ideál megvalósításának vágya még a teljes bukás esetén is élni fog..... 119-158